

Azərbaycanın **Vergi** **Jurnalı**

RESENZİYALI ELMİ JURNAL

Oktyabr-dekabr, 2018, № 2 (137)

Azərbaycanda fiskal siyasətin iqtisadi artıma təsirlərinin ekonometrik qiymətləndirilməsi

Progressiv vergi sisteminin inklüziv iqtisadi artıma təsirlərinin dəyərləndirilməsi: İƏİT ölkələri üzrə təhlil

Social Entrepreneurship as a Tool in Achieving Sustainable Development Goals: Azerbaijani model

The Link between Culture and Tax Evasion

Vergi Məcəlləsinə

dəyişikliklər:

“Kölgə iqtisadiyyatı”nın miqyasının azaldılması və sahibkarlığın dəstəklənməsi

ISSN 2305-4611 (çap)
ISSN 2305-462X (elektron)

"BİZ BAZAR İQTİSADİYYATINI VERGİ YOLU İLƏ TƏNZİMLƏMƏLİYİK"

Heydər Əliyev

AZƏRBAYCANIN VERGİ JURNALI

RESENZİYALI PEER REVIEWED
ELMİ JURNAL SCIENTIFIC JOURNAL

2003-cü ildən nəşr olunur. First Published in 2003
Rüblük nəşr 2 (137) / 2018 Quarterly 2 (137) / 2018
Oktyabr-Dekabr, 2018 October-December, 2018

Təsisçi: Publisher:

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi Ministry of Taxes of the Republic of Azerbaijan

Təsisçinin hüquqi ünvanı: Publisher address:

Azərbaycan Respublikası, AZ1073, Republic of Azerbaijan, AZ1073,
Bakı şəhəri, Landau küç., 16 Baku, Landau str., 16
Tel.: (99412) 403-88-56 Tel.: (99412) 403-88-56

Redaksiyanın ünvanı: Editorial office:

Azərbaycan Respublikası, AZ1001, Republic of Azerbaijan, AZ1001,
Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6 Baku, İstiqlaliyyət str., 6
Tel.: (99412) 492-68-19 Tel.: (99412) 492-68-19
www.vergijurnali.az / www.taxjournal.az www.vergijurnali.az / www.taxjournal.az
info@vergijurnali.az info@vergijurnali.az

"Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" Established by the Law
Azərbaycan Respublikası Qanununa "On Mass Media"
müvafiq şəkildə təsis edilmişdir. of the Republic of Azerbaijan.
Reyestr N 510 Registration N 510

Tərtibatçı dizayner: Z.Əziz Designer: Z.Aziz
Korrektor: S.Qarayev Corrector: S.Qarayev
Texniki operator: T.Abdulova Technician operator: T.Abdulova

Məqalələrdəki fikirlər The views, thoughts and opinions expressed
müəlliflərə aiddir in the article belong solely to the authors,
və Vergilər Nazirliyinin and may not coincide with views
fikirləri ilə üst-üstə düşməyə bilər. of the Ministry of Taxes.

Çapa imzalanıb: 24.12.2018 Signed for printing: 24.12.2018
Tiraj: 1000 Number of copies printed: 1000
Mətbəə: Printing house:

Azərbaycanın Vergi Jurnalı

RESENZYALI ELMİ JURNAL

BAŞ REDAKTOR

Ədalət Muradov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

EDITOR IN CHIEF

Adalat Muradov

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

BAŞ REDAKTORUN MÜAVİNLƏRİ

Elşən Bağırzadə

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

DEPUTY EDITOR IN CHIEF

Elshan Bagirzadeh

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

Anar Rzayev

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

Anar Rzayev

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

REDAKSIYA HEYƏTİ

Bülent Aybar

Cənubi Hampşir Universiteti

Bulent Aybar

South Hampshire University

Çarles Beker

Duke Universiteti

Charles Becker

Duke University

Con Cilbert

Utah Dövlət Universiteti

John Gilbert

Utah State University

Fərhad Əmirbəyov

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi

Farkhad Amirbayov

Ministry of Taxes of the Republic of Azerbaijan

Ömer Gökçekuş

Seton Hall Universiteti

Omer Gokcekus

Seton Hall University

Qorxmaz İmanov

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Korkmaz İmanov

Azerbaijan National Academy of Sciences

Yaşar Kəlbəliyev

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

Yashar Kalbiyev

Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

İgor Lyutiy

Taras Şevçenko adına Kiyev Milli Universiteti

Igor Lyuty

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Akif Musayev

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Akif Musayev

Azerbaijan National Academy of Sciences

Aleksandr Medovoy

Rusiya Beynəlxalq Maliyyə Texnologiyaları Akademiyası

Aleksandr Medovoy

International Academy of Financial Technologies

Əli Nuriyev

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Ali Nuriyev

Azerbaijan National Academy of Sciences

Ziyad Səmədzadə

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Ziyad Samedzade

Azerbaijan National Academy of Sciences

Yui Suzuki

Musashi Universiteti

Yui Suzuki

Musashi University

Edvard Tover

Duke Universiteti

Edvard Tower

Duke University

Ahmet Burçin Yereli

Hacettepe Universiteti

Ahmet Burcin Yereli

Hacettepe University

Mehmet Yüce

Uludağ Universiteti

Mehmet Yuce

Uludag University

Azərbaycanın Vergi Jurnalı

RESENZİYALI ELMİ JURNAL

RESENZENTLƏR REFEREES BOARD

Elvin Əfəndi İslam İnkişaf Bankı	Elvin Afandi Islamic Development Bank
Fariz Əhmədov Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	Fariz Akhmedov Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Xətai Əliyev Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	Khatai Aliyev Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Ümidvar Əliyev Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	Umidvar Aliyev Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Yadulla Həsənlı Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	Yadulla Hasanli Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Müslüm İbrahimov Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	Muslim Ibrahimov Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Altay İsmayılov Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	Altay Ismailov Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Yaşar Kəlbıyev Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	Yashar Kalbiyev Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Raqif Qasimov Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	Raqif Gasimov Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Tahir Qarayev Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	Tahir Qarayev Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Rövşən Quliyev Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	Rovshan Guliyev Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Sevər Məmmədova Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	Sevar Mammadova Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
Şəhriyar Muxtarov Xəzər Universiteti	Shahriyar Mukhtarov Khazar University
Gəray Musayev Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)	Garay Musayev Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

This issue Bu sayımızda

Mündəricat Contents

Rəsmi Official

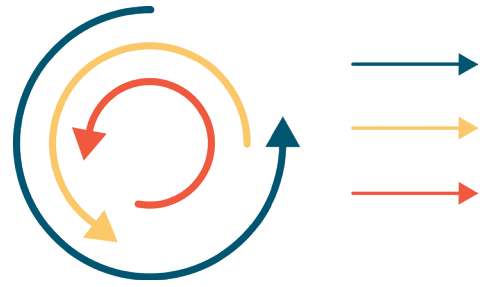
- 8 Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında fərman imzalanıb The Decree on amendments to the Tax Code was signed 8
- 9 Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilib The amendments was made to the Tax Code 9
- 9 Vergilər Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin birgə kollegiya iclası keçirilib The Joint collective meeting of the Ministry of Taxes and State Customs Committee was held 9
- 10 Vergilər naziri Mikayıl Cabbarov xarici həmkarları ilə görüşüb The Minister of Taxes Mikayil Jabbarov met with the foreign colleagues 10
- 10 Vergilər naziri Lissabonda keçirilmiş "Rəqəmsal iqtisadiyyat"a dair Vergi Sammitində iştirak edib The Minister of Taxes took part in the Tax Summit on the Digital Economy held in Lisbon 10
- 11 Vergilər naziri Rusiya Federal Vergi Xidmətinin rəhbəri ilə görüşüb The Minister of Taxes met with the head of the Russia Federal Tax Service 11
- 12 Vergilər naziri Portuqaliyada bir sıra görüşlər keçirib The Minister of Taxes held several meetings in Portugal 12

Qanunvericilik Legislation

- 12 Vergi Məcəlləsinə dəyişikliklər "kölgə iqtisadiyyatı"nın miqyasının azaldılmasına və sahibkarlığın dəstəklənməsinə yönəlib Amendments to the Tax Code aimed at reducing shadow economy and supporting entrepreneurship 12
- 16 Vergi Məcəlləsində edilmiş dəyişikliklər suallar və cavablarda Amendments to the Tax Code: questions and answers 16

23 Vergi Statistika Tax Statistics 23

Vergi siyasəti

Tax policy

- 27** Azərbaycanca Davamlı İnkişaf Məqsədlərinin həyata keçirilməsi prosesində beynəlxalq təcrübədən yerli tədbirlərə: Vergi siyasətinə təsirlər hansılardır? **27**
A.Əliyev
 A.Aliev
 From international experience to local actions in the process of the SDGs implementation in Azerbaijan: What are impacts on tax policy?
- 41** Vergidən yayınma ilə mədəniyyət arasında əlaqə **41**
M.Calalov
 M.Calalov
 The Link between Culture and Tax Evasion
- 47** Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin vergi siyasəti **47**
N.Süleymanov
 N.Suleymanov
 Tax policy of the Azerbaijan Democratic Republic

Fiskal siyasət

Fiscal policy

- 55** Qeyri-neft sektoru üzrə dövlət büdcəsi kəsininin maliyyələşdirilməsi problemləri **55**
A.Ağayev
 A.Aghayev
 Problems of the financing of the state budget deficit on the non-oil sector
- 63** Büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi və maliyyə sabitliyi **63**
H.Quliyev
 H.Guliyev
 Budget Revenue Diversification and Financial Stability

İqtisadi artım

Economic growth

- 77** Azərbaycanda fiskal siyasətin iqtisadi artıma təsirlərinin ekonometrik qiymətləndirilməsi **77**
Ü.Rüstəmov, N.Hacıyeva
 U.Rustamov, N.Haciyeva
 The Impact of Fiscal Policy on Economic Growth in Azerbaijan: Econometric Analysis
- 91** Proqressiv vergi sisteminin inklüziv iqtisadi artıma təsirlərinin dəyərləndirilməsi: İƏİT ölkələri üzrə təhlil **91**
T.Əlizadə
 T.Alizade
 Evaluation of the Impacts of Progressive Taxation on Inclusive Economic Growth: analysis for OECD countries

Beynəlxalq iqtisadiyyat

International economics

- 99** 2008-2009- qlobal maliyyə böhranından sonra qlobal ticarət niyə zəifləmişdir? **99**
Ə.Abbasov
 A.Abbasov
 Why the global trade has weakened since the 2008-2009 global financial crisis?

Sahibkarlıq

Entrepreneurship

- 111** Sosial sahibkarlıq Davamlı İnkişaf Məqsədlərinə nail olmaq vasitəsi kimi: Azərbaycan modeli **111**
İ.Isgəndərov
 I.Isgandarov
 Social entrepreneurship as a tool in achieving Sustainable Development Goals: Azerbaijan model

İnsan kapitalı

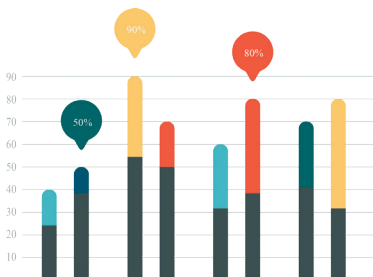
Human capital

- 121** İnsan kapitalının inkişafı və orta əmək məhsuldarlığı: İordaniya üzrə empirik təhlil **121**
M.M.Alalavneh, M.İbrahimov
 M.M.Alalawneh, M.Ibrahimov
 Human capital development & Average Labor productivity: An empirical study on Jordan.

Müəlliflər üçün qeydlər

Notes for contributors

143 **143**

Vergi Məcəlləsində **dəyişikliklər edilməsi haqqında fərman** imzalanıb

Prezident İlham Əliyev dekabrın 20-də "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında" Qanunun tətbiqi və "Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun və bu Qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə" fərmanda dəyişiklik edilməsi haqqında fərman imzalayıb.

Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilib

Milli Məclis 30 noyabrda "Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişiklik edilməsi haqqında" Qanun qəbul edib. Məcəlləyə dəyişikliklər sahibkarlığın dəstəklənməsi, vergidən yayınmanın və "kölgə iqtisadiyyatı"nın miqyasının

azaldılması, vergitutma bazasının genişləndirilməsi, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi, mövcud və yeni veriləcək vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi kimi 5 əsas istiqaməti əhatə edib.

Vergilər Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin birgə kollegiya iclası keçirilib

Oktyabrın 5-də Dövlət Gömrük Komitəsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 iyun 2018-ci il tarixli 260 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "İdxal-ixrac əməliyyatlarına nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsinə dair Tədbirlər Planı"nın icra vəziyyətinin müzakirə edilməsi ilə bağlı Vergilər Nazirliyinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin birgə kollegiya iclası keçirilib.

İclasda Azərbaycan Respublikasının vergilər naziri Mikayıl Cabbarov, Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri Səfər Mehdiyev, eləcə də müvafiq strukturların rəhbərləri iştirak ediblər.

Kollegiya iclasında çıxış edən vergilər naziri Mikayıl Cabbarov geniş formatda görüşün keçirilməsinin qurumlar arasındakı əməkdaşlığın genişləndirilməsinə xidmət etdiyini, Prezident İlham Əliyev tərəfindən qarşıya qoyulmuş tapşırıqların uğurla icrası üçün birgə fəaliyyətin bundan sonra da davam etdiriləcəyini diqqətə çatdırıb.

Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri Səfər Mehdiyev Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "İdxal-ixrac əməliyyatlarına nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsinə dair Tədbirlər Planı"na uyğun olaraq, hər iki qurumun əməkdaşlarından ibarət işçi qrupun yaradıldığını və kollegiya iclasında görülən işlərin, qarşıda duran vəzifələrin müzakirə olunacağını bildirib. Sonda Tədbirlər Planında nəzərdə tutulmuş işlərin icrasının daha da sürətləndirilməsi üçün aidiyyəti strukturlara müvafiq tapşırıqlar verilib.

Vergilər naziri Lissabonda keçirilmiş “Rəqəmsal iqtisadiyyat”a dair Vergi Sammitində iştirak edib

Oktyabrın 24–26 tarixlərində Avropadaxili Vergi Administrasiyaları Təşkilatı (IOTA), Amerikadaxili Vergi Administrasiyaları Mərkəzi (CIAT) və Portuqaliyanın Vergi və Gömrük Orqanının birgə təşkilatçılığı ilə Lissabon şəhərində “Rəqəmsal iqtisadiyyat”a dair Vergi Sammiti keçirilib.

IOTA və CIAT-nin üzvləri olan Avropa, Amerika, Asiya və Afrika ölkələrinin 76-dan çox vergi orqanı və 26 müxtəlif təşkilatın nümayəndələrini bir araya gətirən tədbir rəqəmsal iqtisadiyyatın vergi aspektləri, bu sahədə yeniliklər və problemlərə dair fikir və təcrübə mübadiləsinə həsr olunub.

Sammitdə Azərbaycanın vergilər naziri Mikayıl Cabbarovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti də iştirak edib. Nazir sammitin “Vergi inzibatçılığı 10-15 il sonra: dəyişikliklərin tempinə necə uyğunlaşmalı”

mövzusunda keçirilən sessiyasında çıxış edib. Azərbaycanda rəqəmsal iqtisadiyyatın qurulması və vergi inzibatçılığının rəqəmsallaşdırılması sahəsində görülən işlərə toxunan Mikayıl Cabbarov ölkəmizdə uzun illərdir ki vergi bəyannamələrinin elektron təqdim edildiyini, elektron vergi hesab-fakturasının tətbiqinin həyata keçirildiyini, eyni zamanda vergi ödəyicilərinə çoxsaylı elektron xidmətlər göstərildiyini diqqətə çatdırıb. Vergilər naziri müzakirələr zamanı sammit iştirakçılarının suallarını da cavablandırıb.

Vergilər naziri Mikayıl Cabbarov xarici həmkarları ilə görüşüb

Lissabon şəhərində keçirilmiş “Rəqəmsal İqtisadiyyat”a dair Vergi Sammiti çərçivəsində vergilər naziri Mikayıl Cabbarov Avropadaxili Vergi Administrasiyaları Təşkilatının (IOTA) icraçı katibi Migel Silva Pinto ilə görüşüb.

Görüş zamanı Vergilər Nazirliyi ilə IOTA arasında əməkdaşlıq səviyyəsindən məmnunluq ifadə edilib, gələcəkdə birgə tədbirlərin təşkilinin vacibliyi qeyd olunub. IOTA-nın icraçı katibi Migel Silva Pinto təşkilat tərəfindən ölkələr arasında təcrübə mübadiləsinin təşviq edilməsi üçün həyata keçirilən və gələcəkdə tətbiqi nəzərdə tutulan layihələr barədə vergilər nazirinə məlumat verib.

Vergi Sammiti çərçivəsində Mikayıl Cabbarov

IOTA-nın 22-ci Baş Assambleyası zamanı təşkilatın prezidenti seçilmiş Belçika Krallığının Federal Dövlət Maliyyə Xidmətinin İcraedici Komitəsinin rəhbəri cənab Hans Dondtla da görüşüb.

Görüş zamanı Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi ilə Belçika Krallığının Federal Dövlət Maliyyə Xidməti arasında IOTA çərçivəsində qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın mövcud vəziyyəti və gələcək perspektivləri barədə fikir mübadiləsi aparılıb.

Vergilər naziri Rusiya Federal Vergi Xidmətinin rəhbəri ilə görüşüb

Oktyabrın 22-də vergilər naziri Mikayıl Cabbarov Moskva şəhərində Rusiyanın Federal Vergi Xidmətinin rəhbəri Mixail Mişustinlə görüşüb.

Görüşdə iki ölkənin vergi orqanları arasında əməkdaşlıq və təcrübə mübadiləsi ilə bağlı məsələlər müzakirə edilib. Qeyd olunub ki, hazırda dünya vergi orqanlarının prioritet fəaliyyət istiqamətlərindən biri vergi inzibatçılığında informasiya texnologiyalarının daha geniş tətbiqinə nail olmaqdır. Bu mənada, hər

iki ölkədə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi sahəsinə xüsusi diqqət yetirilir.

Görüşdə Federal Vergi Xidmətinin yüksək vəzifəli şəxsləri Rusiyanın vergi inzibatçılığında rəqəmsal texnologiyalar sahəsində tətbiq olunan son yeniliklərlə bağlı təqdimatlarla çıxış ediblər.

Vergilər naziri Portuqaliyada bir sıra görüşlər keçirib

Lissabon şəhərində keçirilən "Rəqəmsal İqtisadiyyat"a dair Vergi Sammiti çərçivəsində vergilər naziri Mikayıl Cabbarov Portuqaliyanın Vergi və Gömrük Administrasiyasının baş direktoru xanım Helena Borxeslə görüşüb.

Görüşdə iki qurum arasında əməkdaşlıq və gələcəkdə qarşılıqlı hüquqi müqavilə bazasının daha da inkişaf etdirilməsi məsələləri müzakirə olunub.

Səfər çərçivəsində Azərbaycanın vergilər naziri İspaniyanın Vergi Agentliyinin baş direktoru Xesus Qaskonla da görüşüb. Görüş zamanı iki ölkə arasında ikitərəfli və çoxtərəfli formatlarda qarşılıqlı əməkdaşlığın hazırkı səviyyəsindən məmnunluq ifadə olunub, xüsusilə Avropa İttifaqının Tvinning yardım aləti vasitəsilə həyata keçirilən və İspaniya

Krallığının aidiyyəti qurumlarının tərəfdaş olduğu layihələrin vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi prosesinə verdiyi töhfələrin əhəmiyyəti vurğulanıb.

Vergilər naziri Mikayıl Cabbarov Sammit çərçivəsində Litva Respublikasının Maliyyə Nazirliyi nəzdində Dövlət Vergi Müfəttişliyinin rəhbəri xanım Edita Yanuşene və Ukraynanın Dövlət Fiskal Xidmətinin rəhbəri vəzifəsini müvəqqəti icra edən Oleksandr Vlasovla da görüşüb. Hər iki görüşdə əməkdaşlığın mövcud vəziyyəti və inkişafı perspektivləri barədə fikir mübadiləsi aparılıb.

VERGİ MƏCƏLLƏSİNƏ DƏYİŞİKLİKLƏR

“KÖLGƏ İQTİSADİYYATI”NIN MİQYASININ AZALDILMASINA VƏ SAHİBKARLIĞIN DƏSTƏKLƏNMƏSİNƏ YÖNƏLİB

2018-ci ildən etibarən vergi sistemində başlanan islahatlar dövlət-biznes münasibətlərində yeni bir mərhələnin əsasını qoymaqla şəffaflığın təmin olunması və vergi orqanlarının fəaliyyətində yeni yanaşmaların formalaşdırılması ilə yadda qaldı. Prezident İlham Əliyevin “kölgə iqtisadiyyatı”nın aradan qaldırılması, şəffaflığın və bərabərliyin təmin edilməsi, vergi mədəniyyətinin yüksəldilməsi kimi müəyyən etdiyi tapşırıqlar, eləcə də vergi siyasətinin və vergi inzibatçılığının tətbiqi zamanı vergi ödəyiciləri ilə dövlət arasında yeni mədəniyyətin formalaşdırılması vergi orqanlarının qarşısında duran əsas vəzifələrdən biridir.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycanın vergi sistemində son dövrlərdə həyata keçirilən islahatlar, qanunvericilikdə və inzibatçılıqda aparılan dəyişikliklər sahibkarlarla vergi orqanları arasında münasibətlərin yeni müstəviyə keçirilməsi, ölkədə şəffaf biznes mühitinin formalaşdırılması, vergidən yayınma ilə mübarizənin gücləndirilməsi, dövlət büdcəsi gəlirlərinin vergilər yolu ilə daha da artırılmasına istiqamətlənib. Ötən il bu istiqamətdə aparılmış genişmiqyaslı qanunvericilik, inzibatçılıq və struktur islahatları ilə xarakterizə olunub. İslahatların bir çoxu vergi qanunvericiliyinə edilmiş son dəyişikliklərdə də öz əksini tapıb.

VERGİ QANUNVERİCİLİYİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

2019-cu ildə Vergi Məcəlləsinə həm həcm, həm də mahiyyət baxımından geniş dəyişikliklər edilib. Dəyişikliklər zərfi qabaqcıl beynəlxalq təcrübənin yaxından

öyrənilməsi, biznesi təmsil edən təşkilatların və sahibkarların ictimai birliklərinin təkliflərinin müzakirəsi və sıx əməkdaşlıq çərçivəsində hazırlanaraq qəbul edilib. Son dəyişikliklərin əsas məqsəd və hədəfi kiçik və orta biznesin inkişafına daha əlverişli şəraitin yaradılması, vergi orqanları ilə sahibkarlıq subyektləri arasında qarşılıqlı etimad səviyyəsinin yüksəldilməsi, nağdsız əməliyyatların həcmünün artırılması və bilavasitə vergi mühitinin cəlbediciliyinin təmin olunması yolu ilə iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının təşviq edilməsi, dürüst və şəffaf uçotun qurulmasıdır.

Vergi qanunvericiliyinə edilmiş dəyişiklikləri 5 əsas istiqamət üzrə təsnifləşdirmək olar. Bunlar “kölgə iqtisadiyyatı”nın azaldılması və iqtisadiyyatın şəffaflaşdırılması, sahibkarlığın dəstəklənməsi, vergitutma bazasının genişləndirilməsi, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi, eləcə də vergi güzəşt-lərinin iqtisadi səmərəsinin yüksəldilməsi kimi istiqamətləri əhatə edir.

“KÖLGƏ İQTİSADİYYATI”NIN AZALDILMASI VƏ İQTİSADİYYATIN ŞƏFFAFLAŞDIRILMASI

Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklər sırasında ən mühüm istiqamətlərdən biri “kölgə iqtisadiyyatı”nın miqyasının azaldılması məqsədilə yeni tənzimləmə mexanizmlərinin tətbiqidir. Belə dəyişikliklərə özəl sektorda çalışan işçilərin əməkhaqqından tutulan gəlir vergisi üzrə vergi yükünün əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması, malların sənədsiz dövriyyəsinə,

2019

ildə Vergi Məcəlləsinə həm həcm, həm də mahiyyət baxımından geniş dəyişikliklər edilib

ən mühüm dəyişikliklərdən biri qeyri-neft sektorunun özəl bölməsində çalışan vətəndaşların əmək haqlarından tutulan vergilər üzrə vergi güzəşt-lərinin verilməsidir.

xərclərin rəsmiləşdirilməsinə görə maliyyə sanksiyalarının tətbiqi, bir sıra sahələrdə vergi nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi daxildir.

Vergi qanunvericiliyinə edilmiş ən mühüm dəyişikliklərdən biri qeyri-neft sektorunun özəl bölməsində çalışan vətəndaşların əmək haqlarından tutulan vergilər üzrə vergi güzəştlərinin verilməsidir. Dəyişikliyə əsasən, aylıq əməkhaqqı 8000 manata qədər olan vətəndaşlar üçün 7 il müddətində gəlir vergisi üzrə 100 faizlik güzəşt verilib, 8000-dən yuxarı olan məbləğdə maddəli işlə əlaqədar gəlir əldə edən fiziki şəxslər üzrə isə gəlir vergisi 14 faiz həcmində müəyyənəndirilib ki, bu da dövlətin sözügedən məsələdə çox böyük fiskal güzəştə getməsi deməkdir. Qeyd olunan vergi güzəştinin məqsədi "kölgə iqtisadiyyatı"nın həcmində azaldılması, qeyri-rəsmi məşğulluğun aradan qaldırılması, iqtisadi fəallığın, xüsusilə qeyri-neft sektorunun özəl bölməsində işgüzar aktivliyin daha da canlanması və sürətləndirilməsi, vətəndaşların hüquqlarının daha dolğun şəkildə təmin edilməsidir.

Bundan başqa, Vergi Məcəlləsinə pərakəndə ticarət və ictimai işə sektorunda dövrüyyənin rəsmiləşdirilməsində ictimai nəzarətin gücləndirilməsi və bu işdə istehlakçıların stimullaşdırılması məqsədilə əhali tərəfindən belə obyektlərdə xərclənən vəsaitlər üzrə ƏDV-nin müəyyən hissəsinin onlara geri qaytarılması mexanizmi daxil edilib. İstehlakçılar tərəfindən pərakəndə ticarət və ya ictimai işə fəaliyyəti göstərən şəxslərdən alınmış mallara görə (neft və qaz məhsulları istisna olmaqla) ödənilmiş ƏDV-nin nağdsız ödənişlərdə 15 faizi, nağd ödənişlərdə isə 10 faizi onlara geri qaytarılacaqdır. Bu qaydaların tətbiqi ilə bağlı əlavə olaraq prosedurları özündə əks etdirən qanunvericilik aktı da qəbul olunacaqdır. İstehlakçı fiziki şəxslərin bu qaydada stimullaşdırılması həm şəffaflığın təmin edilməsinə, həm də vergi ödəyicilərinin

ƏDV ödəyicisi kimi fəaliyyət göstərmələrinə təkan verəcək.

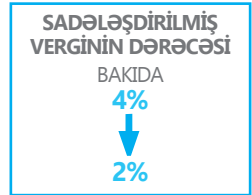
SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAFININ DƏSTƏKLƏNMƏSİ

Sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi istiqamətində edilmiş dəyişikliklərə sadələşdirilmiş verginin dərəcəsinin Bakı şəhərində 4 faizdən 2% faizə endirilməsi, mikro sahibkarlıq subyektlərinin gəlirlərinin (mənfəətinin) 75 faizinin vergidən azad edilməsi, pərakəndə ticarət və işə sahələrində nağdsız ödənişlər üzrə güzəştlərin verilməsi və inzibati şikayət zamanı bank hesabından və ƏDV-nin depozit hesabından pul vəsaitinin silinməsinin dayandırılması kimi istiqamətlər daxildir.

Vergi ödəyicisinin malların təqdim edilməsindən, işlərin görülməsindən, xidmətlərin göstərilməsindən əldə etdiyi vəsaitin məbləğindən (ümumi hasilatın həcmindən) və satışdankənar gəlirlərdən sadələşdirilmiş verginin 2 faiz dərəcə ilə hesablanması Məcəlləyə edilmiş ən əhəmiyyətli dəyişikliklərdən biridir. Bundan sonra sadələşdirilmiş verginin dərəcəsi ölkə üzrə vahid dərəcə ilə hesablanacaq. Dəyişiklikliyin məqsədi, ilk növbədə, kiçik və mikro sahibkarlığın dəstəklənməsidir. Faktiki olaraq kiçik sahibkarlıq subyektlərinin vergi yükü 2 dəfəyədək aşağı düşüb.

Bununla yanaşı, 2019-cu ildən mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində balanslarında olan əsas vəsaitlər üzrə sürətli amortizasiya normaları tətbiq edilir. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin gəlir və xərcin uçotunun aparılması mədəniyyətinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi məqsədilə Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada gəlirlərini və xərcini sənədləşdirən bu

Dəyişiklikliyin məqsədi, ilk növbədə, kiçik və mikro sahibkarlığın dəstəklənməsidir. Faktiki olaraq kiçik sahibkarlıq subyektlərinin vergi yükü 2 dəfəyədək aşağı düşüb.

kateqoriya vergi ödəyicilərinin öz təsisçilərinə (payçalarına) ödədikləri dividendlərin ödəmə mənbə-yində vergidən azad olunub. Bu dəyişikliyə qədər kiçik sahibkarlıq subyektləri də xalis mənfəətini öz təsisçiləri (payçıları) arasında bölüşdürərkən ümumi qaydada 10 faiz dərəcə ilə vergi tuturdu. Bununla da sahibkarlıq subyektlərinə şəffaf uçot apardıqları halda əlavə vergi güzəşti verilir və onlar tərəfindən təsisçilərinə (payçalarına) ödənilən dividendlər ödəmə mənbəyində 10 faiz dərəcə ilə tutulan vergidən azad olunurlar.

Dəyişikliklərdə mikro biznes, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq vergisi və ƏDV üzrə güzəştlər müəyyən edilib. Kiçik və orta biznes (KOB) klasterinə daxil olan şirkətlər KOB reyestrində qeydiyyatda alındıqları andan 7 il müddətinə mənfəət, torpaq əmlak və müvafiq təsdiqedicə sənəd əsasında istehsal, yaxud emal məqsədləri üçün texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı əlavə dəyər vergisindən azad edilib. KOB klasterinə daxil olan şirkətlər tərəfindən istehsal və emal məqsədilə texnika, texnoloji avadanlıq və qurğuların idxalı 7 il müddətinə ƏDV-dən azad edilir. Bundan başqa, kiçik və orta biznes klasterinin iştirakçısı olan sahibkarlıq subyektləri tərəfindən KOB klaster şirkəti ilə bağlanmış müqavilə əsasında təqdim etdiyi mal (iş, xidmət) üzrə əldə etdiyi gəlirin kapital xarakterli xərclərin çəkilməsinə yönəldilən hissəsi 7 il müddətinə gəlir (mənfəət) vergisindən azad edilir.

Mikro sahibkarlıq subyektləri üçün müəyyən edilmiş güzəştlərə sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan gəlir və mənfəətin 75%-nin vergidən azad edilməsi daxildir. Bundan başqa, mikro sahibkarlıq subyekti olan fərdi sahibkarlar və hüquqi şəxslər əmlak vergisindən azad edirlər. Həmçinin mikro və kiçik sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan startaplar startap fəaliyyəti üçün şəhadətnamə aldıkları andan 3 il müddətinə gəlir və mənfəət vergisi ödənişindən azad edilir.

VERGİTUTMA BAZASININ GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ

Vergitutma bazasının genişləndirilməsinin

Mikro sahibkarlıq subyektləri üçün müəyyən edilmiş güzəştlərə sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan gəlir və mənfəətin 75%-nin vergidən azad edilməsi daxildir.

bütün sahələrdə, xüsusilə də vergi uçotu sahəsində şəffaflaşma səviyyəsinin artırılması və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması hesabına əldə olunması nəzərdə tutulur. Bu dəyişikliklərə sadələşdirilmiş verginin ödəyicilərinin əhatə dairəsinin optimallaşdırılması, aksizli və məcburi nişanlanmalı malların dövriyyəsinə səmərəli vergi nəzarəti mexanizminin qurulması, xaricə ödənilən faizlərin gəlirdən çıxılmasının məhdudlaşdırılması, offşor zonalarla aparılan əməliyyatlar üzrə vergitutmanın əhatə dairəsinin dəqiqləşdirilməsi, aksizli malların siyahısının genişləndirilməsi (energetik içkilər, elektron siqaret üçün maye), aksiz dərəcələrinin artırılması və s. daxildir.

Sadələşdirilmiş vergitutuma metodunu tətbiq edən vergi ödəyiciləri vergilərini təqdim etdikləri mala (işə, xidmətə) görə əldə olunan hasilatdan (xərclər çıxılmadan) hesabladıqlarından, adətən, gəlir və xərclərinin uçotunu aparmamağa və əməliyyatlarını lazımi qaydada sənədləşdirməməyə meyilli olurlar ki, bu da ölkədə aparılan vergi islahatları və şəffaflaşma siyasəti ilə uzlaşmır. Buna görə də Vergi Məcəlləsinə daxil edilmiş yeni müddəalara uyğun olaraq, sadələşdirilmiş vergitutuma metodunu tətbiq etmək hüququ olan şəxslərin dairəsi məhdudlaşdırılıb. Dəyişikliyə əsasən, işçi sayı 10 nəfərdən çox olan istehsal fəaliyyəti, topdansatış ticarət fəaliyyəti qaydasında malların təqdim edilməsi, qızıl, ondan hazırlanmış zərgərlik və digər məişət məmulatlarının, habelə xəzdəri məmulatlarının satışını həyata keçirən şəxslərin, lisenziya tələb olunan fəaliyyət növü ilə məşğul olan şəxslərin (bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər istisna edilməklə) və s. sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq hüququ yoxdur. Qanunla sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq hüququ məhdudlaşdırılan vergi ödəyiciləri növbəti ildən (2019) mənfəət (gəlir) vergisinin ödəyicisi kimi fəaliyyət göstərəcəklər.

VERGİ İNZİBATÇILIĞININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Vergi inzibətçiliğinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində dəyişikliklər sırasında real vaxt (online) rejimində işləyən yeni nəsil

nəzarət kassa – aparatlarının quraşdırılması, elektron qaimə-faktura verməli olan şəxslərin əhatəsinin dəqiqləşdirilməsi, vergi ödəyicisinin iqtisadi maraq mərkəzinin olduğu yer üzrə uçota alınması, ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi və s. yer alır.

Yeni nəsil kassa aparatlarının tətbiqi mal və xidmətlər dövriyyəsində şəffaflığı əldə etmək üçün əhəmiyyətli yenilikdir. Vergilər Nazirliyinin informasiya sistemi ilə yeni nəsil kassa aparatı arasında məlumat mübadiləsi onlayn rejimdə həyata keçiriləcək ki, bu da sistemdə vergi ödəyicilərinin əməliyyat məlumatlarının daha dürüst olmasına və satış mühasibatlığında şəffaflığın təmin edilməsinə şərait yaradacaq.

VERGİ GÜZƏŞTLƏRİNİN İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİNİN YÜKSƏLDİLMƏSİ

Vergi güzəştlərinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində dəyişikliklərə özəlləşdirmədə iştirak edən investorların əmlak vergisindən azad olunması, vergi ödəyicisinin azı 3 il ərzində mülkiyyətində olan iştirak payının və ya səhmlərinin satışına vergi güzəştinin tətbiq edilməsi, həmçinin həssas sosial təbəqələrə güzəştin verilməsi kimi sosialyönümlü dəyişikliklər daxildir. Mühüm dəyişikliklərdən biri vergi güzəştləri əldə edən şəxslər tərəfindən malların dövriyyəsinin uçotunun aparılmadığı halda, onlara qarşı maliyyə sanksiyalarının tətbiqi ilə bağlıdır.

Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklər sırasında diqqətçəkən məsələlərdən biri də nağdsız hesablaşmaların stimullaşdırılması məqsədilə sahibkarlıq subyektlərinə tətbiq

edilən güzəştlərdir. Dəyişikliklərə əsasən, pərakəndə satış qaydasında malların satışının həyata keçirilməsi üzrə ticarət fəaliyyəti və (və ya) ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan fərdi sahibkarların və hüquqi şəxslərin büdcəyə ödənilməli olan gəlir vergisinin məbləği 2019-cu il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə POS-terminal vasitəsilə nağdsız qaydada aparılan ödənişlərin ümumi gəlirdəki xüsusi çəkisinə uyğun müəyyən edilən verginin 25 faizi həcmində azaldılır. Bu güzəştin alınması hüququ müəyyən edilərkən vergi orqanında uçotda olan şəxslər tərəfindən POS-terminal vasitəsilə aparılan ödənişlərin məbləği nəzərə alınmır.

Beləliklə, sahibkar nağdsız ödəmələr aparmağa üstünlük verərsə, gəlirlərinin müəyyən hissəsi həcmində vergi güzəşti ala biləcək. Bu, son dövrlərdə nağdsız ödəmələrin stimullaşdırılması və sahibkarlara konkret maliyyə gəlirləri təmin edən ən effektiv dəyişikliklərdən biridir. Onun qəbulu həm də strateji yol xəritələrində Vergilər Nazirliyi qarşısında qoyulmuş tapşırıqlarla bağlıdır. Dəyişikliyin məqsədi, ilk növbədə, nağdsız ödəmələrin səviyyəsinin aşağı olduğu sahələrdə – pərakəndə ticarət və ictimai iaşə sahələrində nağdsız ödəmələrin həcmi artırmaq, sahibkarları POS-terminallar tətbiq etməyə stimullaşdırmaq, sahibkarlığın inkişafını dəstəkləməkdir.

Göründüyü kimi, vergi qanunvericiliyinə edilmiş dəyişikliklər mühüm hədəflər müəyyən edir ki, onların reallaşdırılması qarşdakı dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının, eləcə də sahibkarlığın inkişafına və dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artımına öz mühüm töhfəsini verəcəkdir.

Sahibkar nağdsız ödəmələr aparmağa üstünlük verərsə, gəlirlərinin müəyyən hissəsi həcmində vergi güzəşti ala biləcək. Bu, son dövrlərdə nağdsız ödəmələrin stimullaşdırılması və sahibkarlara konkret maliyyə gəlirləri təmin edən ən effektiv dəyişikliklərdən biridir.

Fərdi sahibkar kimi gəlir vergisinin ödəyicisi olaraq VÖEN almışam və mağaza işlədirəm. Eşitdiyimə görə, Vergi Məcəlləsində edilmiş dəyişikliklərə əsasən, satış əməliyyatlarının nağdsız qaydada aparılması halında, 2019-cu ildən müəyyən güzəştlər nəzərdə tutulur. Bu güzəştlər hansılardır?

1 yanvar 2019-cu il tarixdən Vergi Məcəlləsində edilmiş dəyişikliyə əsasən, pərakəndə satış qaydasında malların satışının həyata keçirilməsi üzrə ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan gəlir vergisinin ödəyicisi olan fərdi sahibkar tərəfindən büdcəyə ödənilməli olan gəlir vergisinin məbləği 2019-cu il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə "İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş POS-terminal vasitəsilə nağdsız qaydada aparılan ödənişlərin ümumi gəlirdəki xüsusi çəkisinə uyğun müəyyən edilən verginin 25 faizi həcmində azaldılır.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 102.1.24-cü maddə

misal

*Ümumi gəlir = 1.000 manat (o cümlədən
200 manat nağd, 800 manat nağdsız)
Gəlirdən çıxılan ümumi xərc = 700 manat;
Gəlir = 300 manat
Güzəşt tətbiq edilmədiyi halda, vergi ödəyicisinin ödəməli
olduğu gəlir vergisinin məbləği
60 manat ($1.000 - 700 = 300 \times 20\%$) təşkil edir.
Güzəşt tətbiq edildikdən sonra vergi ödəyicisinin ödəməli
olduğu gəlir vergisinin məbləği
48 manat (800 (nağdsız dövriyyə) / 1.000 (ümumi gəlir) =
 $0,8$ (xüsusi çəki) $0,8 \times 25\% = 0,2 \times 60 = 12$ manat) təşkil edir.*

Eşitdiyimə görə, 2019-cu ildən marketdən alışveriş edərkən ödədiyimiz məbləğin müəyyən hissəsi vətəndaşlara geri qaytarılacaq. Bu məlumat doğrudurmu?

1 yanvar 2019-cu il tarixdən Vergi Məcəlləsində edilmiş dəyişikliyə əsasən, fiziki şəxs olan istehlakçılar tərəfindən Azərbaycan Respublikasının ərazisində pərakəndə ticarət və ya ictimai iaşə fəaliyyəti göstərən şəxslərdən alınmış mallara (neft və qaz məhsulları istisna olmaqla) görə ödənilmiş ƏDV-nin qaytarılması qaydasını müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) müəyyən edir. Bu maddəyə uyğun olaraq, qaytarılan məbləğ nağdsız qaydada ödənilmiş ƏDV-nin 15 faizini, nağd qaydada ödənilmiş ƏDV-nin isə 10 faizini təşkil edir.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 165.5-ci maddə

Mikro sahibkarlıq subyekti olan fərdi sahibkara Vergi Məcəlləsində gəlir vergisi üzrə hər hansı güzəşt nəzərdə tutulurmu?

Vergi Məcəlləsinin 1 yanvar 2019-cu ildən qüvvəyə minmiş müddəalarına əsasən, mikro sahibkarlıq subyekti olan fərdi sahibkarların sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirinin 75 faizi fiziki şəxslərin gəlir vergisindən azaddır.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 102.1.30-cu maddə

misal

Mikro sahibkarlıq subyekti olan fərdi sahibkarın gəliri 10.000 manat, xərci 6.000 manatdır. Gəlirdən xərclər çıxıldıqdan sonra qalan gəlir 4.000 manat olduqda gəlir vergisinin hesablanması aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

$$4.000 - 4.000 \times 75\% \text{ (vergidən azad olunan hissə)} = 1.000 \text{ manat} \times 20\% = 200 \text{ manat (gəlir vergisi)}$$

Başqa sözlə, mikro sahibkarlıq subyekti olan fərdi sahibkar əldə etdiyi gəlirlərindən xərclər çıxıldıqdan sonra ona qalan gəlirdən 5 faiz həcmində vergi ödəyir.

Müəssisəmiz ƏDV ödəyicisidir. Cari ilin yanvar ayının ƏDV bəyannaməsi üzrə kameral vergi hesablanmışdır. ƏDV depozit hesabımızda 7.000 manat vəsait var. Vergi orqanı həmin vəsaiti silə bilərmi?

Vergi Məcəlləsinin 1 yanvar 2019-cu il tarixdən qüvvəyə minmiş müddəalarına əsasən, vergi ödəyicisi vergi borcu barədə bildirişi aldığı tarixdən 30 təqvim günü müddətində məhkəməyə və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqana (quruma) şikayət vermədikdə vergi orqanı tərəfindən ƏDV depozit hesabından ƏDV üzrə vergi borcunun, faizlərin və tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının dövlət büdcəsinə alınması həyata keçirilir. Vergi ödəyicisi tərəfindən 30 təqvim günü müddətində məhkəməyə və ya Vergilər Nazirliyinə şikayət verildikdə ƏDV üzrə vergi, faiz və tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyası üzrə borcların 105 faizi həcmində vəsait depozit hesabında dondurulur və məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarına və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqan (qurum) tərəfindən "İnzibati icraat haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq qəbul edilmiş qərara uyğun müvafiq tədbirlər görülür.

Vergi ödəyicisinin şikayətinə baxılan müddətdə onun ƏDV-nin depozit hesabından vəsaitinin silinməsi qanunla qadağandır.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 65.2.3-1-ci, 65.2.3-3-cü və 65.2.3-2-ci maddələr

Vergi Məcəlləsinin 102.1.24-cü maddəsində qeyd olunan güzəşt hüququnu əldə etmək üçün vergi orqanında uçotda olmayan şəxslər tərəfindən ödəniş nağdsız qaydada aparılmalıdır. Vergi orqanında uçotda olan fiziki şəxs eyni zamanda əmək müqaviləsi ilə digər muzzdlu işdə işləyir və muzzdlu işlə əlaqədar əməkhaqqı kartından öz şəxsi istehlakı üçün nağdsız qaydada ödəniş etməklə mal alarsa, bu halda ödənişi qəbul edən şəxs Vergi Məcəlləsinin 102.1.24-cü maddəsində qeyd olunan güzəşt hüququnu ala biləcəkmı?

1 yanvar 2019-cu il tarixdən Vergi Məcəlləsində edilmiş dəyişikliyə əsasən, pərakəndə satış qaydasında malların satışının həyata keçirilməsi üzrə ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan gəlir vergisinin ödəyicisi olan fərdi sahibkar tərəfindən büdcəyə ödənilməli olan gəlir vergisinin məbləği 2019-cu il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə "İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş POS-terminal vasitəsilə nağdsız qaydada aparılan ödənişlərin ümumi gəlirdəki xüsusi çəkisinə uyğun müəyyən edilən verginin 25 faizi həcmində azaldılır. Bu güzəştin alınması hüququ müəyyən edilərkən vergi orqanında uçotda olan şəxslər tərəfindən POS-terminal vasitəsilə aparılan ödənişlərin məbləğinin nəzərə alınmaması vergi orqanında qeydiyyatda olan şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyəti məqsədləri üçün aldığı mallara (işlərə, xidmətlərə) görə ödədikləri məbləğlərə münasibətdə tətbiq edilir. Vergi orqanında qeydiyyatda olan şəxsin şəxsi istehlak məqsədi üçün aldığı mala görə nağdsız qaydada POS-terminal vasitəsilə ödədiyi məbləğlər bu maddənin məqsədləri üçün nəzərə alınır.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 102.1.24-cü maddə

Kiçik və Orta Biznes (KOB) klaster şirkəti mənfəət vergisindən azadolma hüququna malikdirmi?

Vergi Məcəlləsinin 1 yanvar 2019-cu il tarixdən qüvvəyə minmiş üddəalarına əsasən, KOB klaster şirkətinin mənfəəti - KOB klaster şirkətinin KOB klaster şirkətlərinin reyestrinə daxil edildiyi tarixdən 7 il müddətinə mənfəət vergisindən azaddır.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 106.1.21-ci maddə

Özəl müəssisədə çalışan fiziki şəxsin aylıq əməkhaqqı 200 manatdır. Bu məbləğdən sosial sığorta haqqı hesablanırmı?

"Sosial sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 1 yanvar 2019-cu ildən qüvvəyə minmiş müddəalarına əsasən, sığorta haqqına cəlb edilən aylıq gəliri 200 manatadək olan işçidən 6 manat məbləğində sosial sığorta haqqı tutulur ($200 \times 3\% = 6$ manat).

Əsas: "Sosial sığorta haqqında" Qanun, 14-cü maddə

Lotereyada qazanılmış gəlirdən vergi tutulurmu?

Vergi Məcəlləsinin 1 yanvar 2019-cu il tarixdən qüvvəyə minmiş müddəalarına əsasən, maliyyə bazarlarına nəzarət orqanında qeydiyyatdan keçmiş lotereyalardan pul şəklində əldə edilən uduşların 10 manatadək olan hissəsi fiziki şəxslərin gəlir vergisindən azaddır. Buna əsasən, maliyyə bazarlarına nəzarət orqanında qeydiyyatdan keçmiş lotereyaların keçirilməsindən əldə edilən uduşlardan (mükafatlardan) iştirakla bağlı ödənilən pul vəsaiti (pul qoyuluşu) çıxılmaqla qalan məbləğin 10 manatadək olan hissəsi fiziki şəxslərin gəlir vergisindən azaddır. Əldə edilən uduşların 10 manatdan artıq olan hissəsindən isə 10 faiz dərəcə ilə vergi tutulur.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 101.5-ci və 102.1.26-cı maddələr

Dövlət qulluqçusuyam, 570 manat maaş alıram. 1 yanvar 2019-cu il tarixdən Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliyə əsasən əməkhaqqının 8.000 manatadək olan hissəsindən vergi tutulmur. Bu güzəşt dövlət qulluqçularına da şamil edilirmi?

Muzdlu işlə əlaqədar gəlir vergisinin güzəştli qaydada hesablanması yalnız neft-qaz sahəsində fəaliyyəti olmayan və qeyri-dövlət sektorunda çalışan fiziki şəxslərə münasibətdə tətbiq edilir və bu sektorda əməkhaqlarının leqallaşdırılmasını və qeyri-rəsmi məşğulluğun aradan qaldırılmasını stimullaşdırmaq məqsədi daşıyır. Lakin son dəyişikliklərə qədər neft-qaz sahəsində və dövlət sektorunda çalışan fiziki şəxsin əməkhaqqı 2.500 manatadək olduqda hesablanmış məbləğdən 173 manat (2018-ci il üçün yaşayış minimumu) çıxılmaqla 14 faiz dərəcə ilə gəlir vergisi hesablanırdısa, dəyişikliklərdən sonra bu məbləğ 200 manatadək qaldırılmışdır. Əməkhaqqının 200 manatdan yuxarı olan hissəsindən isə 14 faiz dərəcə ilə vergi tutulur. Beləliklə, hesablanmış əməkhaqqı 570 manat təşkil edən dövlət sektorunda çalışan fiziki şəxsin əməkhaqqından 51,8 manat ($570 - 200 = 370 \times 14\% = 51,8$ manat) vergi tutulacaqdır.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 101.1-ci və 102.1.6-cı maddələr

Təhsil müəssisəsinin əldə etdiyi mənfəət təsisçilər arasında bölüşdürüldüyü halda mənfəət vergisi üzrə hər hansı öhdəlik yaranırmı?

Təhsil müəssisələrinin mənfəətinin dividendlərin ödənilməsinə yönəldilən hissəsi ümumi qaydada mənfəət vergisinə cəlb edilir.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 106.1.7-ci maddə

Vergi Məcəlləsinin 106.1.7-ci maddəsinin yeni redaksiyasında təhsil müəssisələrinin mənfəətinin (mənfəətin dividendlərin ödənilməsinə yönəldilən hissəsi istisna olmaqla) vergidən azad olunduğu göstərilir. Təhsil müəssisəsinin mənfəəti 80.000 manat olarsa və həmin məbləğin 64.000 manatı xalis mənfəət) dividendlərin ödənilməsinə yönəldilərsə, bu halda müəssisə hansı məbləğdən (80.000 və ya 64.000) mənfəət vergisi hesablamalıdır?

Vergi Məcəlləsinin 1 yanvar 2019-cu il tarixdən qüvvəyə minmiş müddəalarına əsasən, təhsil müəssisələrinin, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil alması üçün yaradılmış xüsusi təhsil müəssisələrinin mənfəəti vergidən azaddır (mənfəətin dividendlərin ödənilməsinə yönəldilən hissəsi istisna olmaqla). Buna əsasən, yuxarıda göstərilən halda mənfəət vergisi dividendə yönəldilən hissədən hesablanacaqdır.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 106.1.7-ci maddə

Vergi orqanının ƏDV üzrə müəssisəməzə hesabladığı ƏDV borcu depozit hesabımızdan dərhal büdcəyə silinə bilərmə?

Vergi Məcəlləsinin 1 yanvar 2019-cu il tarixdən qüvvəyə minmiş müddəalarına əsasən, vergi orqanının hesablamaları üzrə vergi ödəyicisi tərəfindən borcun ödənilməsi barədə bildirişin alındığı tarixdən 30 təqvim günü müddətində məhkəməyə və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqana (quruma) şikayət verilmədikdə vergi orqanı tərəfindən ƏDV depozit hesabından ƏDV üzrə vergi borcunun, faizlərin və tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının dövlət büdcəsinə alınması həyata ke çirilir.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 65.2.3-2-ci maddə

Bakı şəhərində xüsusi notarius kimi fəaliyyət göstərirəm. Dəyişikliyə əsasən nə qədər sosial sığorta haqqı ödəməliyəm?

"Sosial sığorta haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 1 yanvar 2019-cu il tarixdən qüvvəyə minmiş müddəalarına əsasən, xüsusi notariuslar üzrə məcburi dövlət sosial sığorta haqqı minimum aylıq əməkhaqqının on mislinin 25 faizi miqdarında hesablanır.

Əsas: "Sosial sığorta haqqında" Qanun, 14-cü maddə

Dövlət müəssisəsinin istehsal sexində işləyirəm. Aylıq əməkhaqqım 520 manatdır. İndiyə qədər əməkhaqqımdan 173 manat çıxılıb, qalan fərqdən gəlir vergisi tutulurdu. Bu il güzəşt olunan məbləğdə dəyişiklik varmı?

Vergi Məcəlləsinin 1 yanvar 2019-cu il tarixdən qüvvəyə minmiş müddəalarına əsasən, fiziki şəxsin əsas iş yerində (əmək kitabçasının olduğu yerdə) hər hansı müzdlü işlə əlaqədar əldə edilən aylıq gəliri 2.500 manatadək olduqda həmin məbləğin 200 manatadək olan hissəsi gəlir vergisindən azaddır. Buna əsasən, sizin aylıq əməkhaqqınızdan 200 manat çıxılmaqla qalan fərqdən gəlir vergisi hesablanır.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 102.1.6-cı maddə

Vergi orqanı tərəfindən müəssisəmizə 2018-ci ilin yekunlarına görə 10 min manat əlavə mənfəət vergisi hesablanmışdır. Bununla bağlı olaraq, müəssisənin borcu yaranmış və bank hesabımıza sərəncam qoyulmuşdur. Müəssisəmiz hesablama ilə razı deyil və vergi orqanına şikayət ünvanlamışdır. Bilmək istəyirik ki, bank hesabımız dan pul vəsaiti silinə bilərmə?

Vergi Məcəlləsinin 1 yanvar 2019-cu ildən qüvvəyə minmiş müddəalarına əsasən, vergi ödəyicisi vergi orqanının hesablamaları barədə vergi orqanına şikayət verdikdə onun bank hesabında hesablanmış məbləğin 105 faizi həcmində vəsait dondurulur və inzibati orqanın şikayət üzrə qəbul etdiyi qərardan asılı olaraq müvafiq tədbirlər görülür. Vergi ödəyicisinin şikayətinə baxılan müddətdə onun bank hesabından vəsaitin silinməsi qanunla qadağandır.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 65.2.1.2-ci maddə

Dövlət qulluqçusuyam, 890 manat maaş alıram. Atam Qarabağ müharibəsi zamanı gedən döyüşlərdə həlak olub. Ödəməli olduğum vergi öhdəliyinin məbləği barədə məlumat verməyinizi xahiş edirəm.

Qanunvericiliyə edilmiş dəyişikliyə əsasən, həlak olmuş, yaxud sonralar vəfat etmiş döyüşçülərin övladlarının müzdlü işdən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 400 manat məbləğində azaldılır. Bu halda əməkhaqqınızdan tutulan gəlir vergisinin məbləği 40,6 manat təşkil edir (890 - 400 (güzəşt hüququ) - 200 (vergi tutulmayan hissə) = 290 x 14%).

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 101.1-ci, 102.2.5-ci və 102.1.6-cı maddələr

Məlum olduğu kimi, vəkillik fəaliyyəti qeyrisahibkarlıq fəaliyyəti hesab edilir. Vergi ödəyicisi qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdiyi illik gəliri 30.000 manatadək olduqda 14 faiz, 30.000 manatdan yuxarı olduqda 30.000 manatdan yuxarı məbləğin 25 faizi həcmində gəlir vergisi ödəyir. Bilmək istəyirik ki, Vergi Məcəlləsində qeyrisahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin vergiyə cəlb edilməsində dəyişiklik varmı?

Vergi Məcəlləsinin 1 yanvar 2019-cu il tarixdən qüvvəyə minmiş müddəalarına əsasən, illik gəlirin həcmindən asılı olmayaraq qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə illik gəlirdən 14 faiz dərəcə ilə vergi tutulur və hesabat ili ərzində əldə olunan gəlirlər üzrə növbəti ilin mart ayının 31-dən gec olmayaraq gəlir vergisinin bəyannaməsi vergi orqanına təqdim edilir.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 101.2-ci maddə

Mikro sahibkarlıq subyekti olan müəssisənin rəhbəriyəm. Sahibkarlıq fəaliyyətimin stimullaşdırılması baxımından mənə hansı azadolma tətbiq ediləcəkdir?

Mikro sahibkarlıq subyekti olan hüquqi şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə etdikləri mənfəətin 75 faizi mənfəət vergisindən azaddır. Bundan əlavə, müəssisə Bakı şəhərində fəaliyyət göstərsə, Vergi Məcəlləsinin 1 yanvar 2019-cu il tarixdən qüvvəyə minmiş müddəalarına əsasən, sadələşdirilmiş verginin dərəcəsi Bakı şəhərində 4 faizdən 2 faizə endirilmişdir.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 106.1.20-ci, 220.1-ci maddələr

Özəl təhsil müəssisəsi əldə etdiyi mənfəəti yenidən təhsilin inkişafına yönəltməklə müasir təhsil binası inşa edir. Bu halda, həmin təhsil müəssisəsinə vergi güzəşti nəzərdə tutulurmu?

Vergi Məcəlləsinin 1 yanvar 2019-cu il tarixdən qüvvəyə minmiş müddəalarına əsasən, təhsil müəssisələrinin, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil alması üçün yaradılmış xüsusi təhsil müəssisələrinin mənfəəti vergidən azaddır (mənfəətin dividendlərin ödənilməsinə yönəldilən hissəsi istisna olmaqla). Buna əsasən, özəl təhsil müəssisəsi əldə etdiyi mənfəəti təhsilin inkişafına xərclədiyindən, bu mənfəət vergidən azaddır.

Əsas: Vergi Məcəlləsi, 106.1.7-ci maddə

Vergi

Statistikası

2018-ci il ərzində **vergi daxilolmalarının** ümumi məbləği 7 milyard 415 milyon 462,9 min manat təşkil edib.

2018-ci il ərzində respublika üzrə təqdim edilmiş **bəyannamələrin ümumi sayı** 1.598.489 olub. **İnternetlə təqdim edilmiş bəyannamələrin** xüsusi çəkisi 95,0% təşkil edib.

2018-ci il ərzində **qeydiyyatdan keçmiş vergi ödəyicilərinin** ümumi sayı 87.630 olub. Onlardan 14,1%-i hüquqi şəxslər, 85,9% fiziki şəxslərdir. 2018-ci ilin yanvar-dekabr ayları ərzində qeydiyyatdan keçmiş vergi ödəyicilərinin 50,4%-i regionların payına düşüb.

2018-ci il ərzində vergi orqanlarına 98.526 **vətəndaş müraciəti** daxil olub. Müraciətlərdən 90,2%-i ərizə, 9,6%-i şikayət, 0,2%-i təklif olub.

2018-ci il ərzində **Çağrı Mərkəzinə** 354.331 zəng daxil olub. Bu zənglərdən 264.556-i canlı rejimdə cavablandırılıb.

Çağrı Mərkəzi tərəfindən vergi ödəyicilərinə **göndərilən SMS**-lərin sayı 2.168.253 olub. 2018-ci il ərzində xidmət strukturlarında qəbul edilmiş **vergi ödəyicilərinin ümumi sayı** 406.882 olub. Bu vergi ödəyicilərinə 593.031 sayda müxtəlif **xidmətlər** göstərilib.

2018-ci il ərzində vergi orqanları tərəfindən 220.010 sayda **"ASAN İmza"** sertifikatı verilib.

2018-ci ildə Vergilər Nazirliyinin **rəsmi internet səhifəsinə daxilolmaların sayı** 4.389.867 təşkil edib.

Azərbaycanın
Vergi Jurnalı

JEL Classification Codes: Q01, O47, H2

Azərbaycanda davamlı inkişaf məqsədlərinin həyata keçirilməsi prosesində beynəlxalq təcrübədən yerli tədbirlərə: vergi siyasətinə təsirlər hansılardır?

Aqşin Əliyev

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – beynəlxalq təcrübədə DİM-lərin həyata keçirilməsi prosesində vergi siyasətinin iştirakının qiymətləndirilməsi və Azərbaycanda bu fəaliyyətin vergi siyasətinə təsirlərinin müzakirəsi

Tədqiqatın metodologiyası – müqayisəli təhlil və tematik təhlil

Tədqiqatın nəticələri – Məqsəd 1, Məqsəd 8, Məqsəd 16 və Məqsəd 17-nin tətbiqi ölkədə iqtisadi artımı və dövlət gəlirlərini artırmaqla vergi siyasətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri – bəzi məqsədlərin yerli səviyyədə tətbiqinin nəticələrinə dair kifayət qədər məlumatın olmaması

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti – ölkə daxilində DİM-in tətbiqi prosesi çərçivəsində vergi siyasətini təkmilləşdirmək məqsədilə tövsiyələrin təqdim olunması

Tədqiqatın orijinallığı/elmi yeniliyi – Azərbaycanda DİM-in tətbiqinin vergi siyasətinə təsirlərinin araşdırılması

Açar sözlər: BMT, Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri, iqtisadi inkişaf, vergi siyasəti

From International Experience to Local Actions in the process of the SDGs implementation in Azerbaijan: What are impacts on Tax Policy?

Agshin Aliyev

Abstract

Purpose – address to what extent international experience may have contributions in the process of SDGs implementation through the tax policy and discuss how these contributions may have impacts on the tax policy in the framework of the SDGs implementation process in Azerbaijan

Methodology – comparative analysis and case study

Findings – Contributions of implementation process of Goal 1, Goal 8, Goal 16 and Goal 17 would have significant impacts on tax policy by increasing economic growth, and state revenues

Research limitations – no enough data about implementation process of specific sustainable development goals at the national level

Practical implications – recommendations on effective tax policy in the framework of the process of the SDGs implementation within the country

Originality/value – analyse contributions in the process of the SDGs implementation on the tax policy in Azerbaijan

Keywords: The UN, Sustainable Development Goals, economic growth, tax policy

1. Introduction

As a collection of 17 goals and 169 targets set by the United Nations (UN), the Sustainable Development Goals (SDGs) encapsulates a branch of social and economic development issues, including poverty, hunger, health, education, climate change, gender equality, water, sanitation, energy, environment and social justice [13]. On 25th September 2015, the UN adopted the 2030 Agenda for Sustainable Development and its 17 goals by calling all 193-member states to improve living conditions of people in both developed and developing countries [19]. The scale and ambition of the New Agenda require a strong global partnership to enhance its implementation in the global level. This partnership will facilitate an intensive global engagement in support of the implementation of all the goals and targets by bringing together governments, civil society, the private sectors, the UN system and other actors as well as mobilizing of all resources [32]. Even though implementation process of the SDGs requires a strong partnership in the global level, effective and efficient achievements of the process make governments bring an international experience into the national level. It seems that SDGs implementation process may have significant impacts on the country's macroeconomic policy, including tax policy through an application of international experience at the national level.

From this perspective, the paper will address to what extent international experience may have contributions in the process of the SDGs implementation through the tax policy. This paper will also discuss how these contributions may have impacts on the tax policy in the framework of the SDGs implementation process in Azerbaijan.

2. Interplays between implementation of the SDGs and economic growth

2.1 From challenges to sustainable development

Sustainable development is a way of thinking, of living, of governing, and of doing business. It is also an approach to evaluate plans, programs, and operations [22, p. 3]. The economics of sustainability deals with natural, human-made and human capital, and it includes the development of economy and society [23, p. 260]. However, today international community cannot achieve the sustainable development globally, even at the national level. According to the UN's prediction, world population will reach 9,8 billion in 2050, and 11,2 billion in 2100. Furthermore, the UN expects that a high rate of population growth will be observed in the developing regions, particularly, the third world countries [36]. It seems that the high rates of demographic growth should call governments to establish and implement essential policies to overcome prospects challenges and achieve sustainable development. Under new conditions, the best investment opportunities for economic growth and innovative approaches seem an evident, believe economists.

It seems that the international community, including governments will need to increase economic growth and implement local actions to achieve SDGs within the country in the next decades. From this point of view, investment, including foreign direct investment (FDI) may have a specific role to strengthen a country's economic growth. According to the ICC Policy Statement, FDI would have an effective role to improve economic growth and sustainable development. Furthermore, FDI calls governments to create the best investment opportunities with the lowest perceptions of risk. Through the best investment opportunities, the governments ensure that the private sector allocates the investment in productive sectors [11]. Within the best investment opportunities, governmental units should focus on clear, non-discriminatory and well-implemented policies, including on taxation, says ICC [30, p. 2].

2.2 Taxation as main mechanism to enhance economic growth

Burgess and Stern believe that the main purpose of taxation is to raise resources to finance government expenditure [7, p. 762]. Bird claims that tax administration may play a critical role not only in shaping economic development but also in developing an effective state. He also argues that the tax system constitutes one of the major interfaces between citizens and state in any country so how taxes are administered may affect not only the political future of the government of the day but also more fundamentally, public trust in government [5, p. 23].

According to the ICC, international commerce still seems as a powerful mechanism to reduce poverty in the world [30, p. 2]. ICC also indicates in its reports that innovative approaches in tax policy supported by the government would have significant impacts on the promotion of economic growth, including investment and job creation. The idea is that state's main function is to mobilize and deploy resources to deliver the foundations of infrastructure, rule of law and public services as a heart of the development. Taxation encapsulates this main idea that it plays a critical role to create accountability between state and citizens. It provides a predictable and stable flow of revenue to finance public spending and shapes the environment in which investment, employment, and trade take place [12].

Obviously, a strong tax system would have direct impacts to achieve country's sustainable development as it contributes a state budget that government needs to mobilize domestic resources and improve infrastructure projects. The UN has already proposed a concept of Domestic Resource Mobilization (DRM) [33] as criteria to achieve the SDGs for development of economic sphere. The UN believes that advance DRM system within the country may improve domestic capacity for taxation and other revenue collection [33]. The State's role is to allocate own domestic resources and gather tax for public spending like health, education, security, social

protection to ensure that government works effectively. This is also applicable process for sustainable development, public investment and elimination of dependence on external aid.

It is also argued that tax increases accountability and establish a mechanism for governments by "signing a social or fiscal contract" between the State and citizens [17, p.92]. The Addis Ababa Action Agenda 2015 also calls governments to improve tax policy and tax collection through enhancing state budget revenues [31]. It also relates to domestic public resources, domestic and international private business and finance, international development cooperation, international trade, debt sustainability and other systematic issues [32, p. 33].

2.3 Can the process of SDGs implementation have contributions on tax policy?

The 2030 Agenda for Sustainable Development precisely emphasizes that cohesive nationally owned sustainable development strategies, supported by integrated national financing frameworks, will be at the heart of the UN's efforts [32, p. 28]. It also highlights the essential role of national parliaments through their enactment of legislation and adaptation of budget and their role in ensuring accountability for effective implementation of its commitments [32, p. 11]. The 2030 Agenda also indicates that national development efforts need to be supported by an enabling international economic environment, including coherent and mutually supporting world trade, monetary and financial systems, and strengthened and enhanced global economic governance [32, p. 28]. From this perspective, tax policy would be a key mechanism to revive economic development through best investment opportunities. At the national level, main contributions of the SDGs implementation process on tax policy are given in the following:

• Goal 1. No poverty

The idea of Goal 1 is to end poverty all over the world through social protection for the poor and vulnerable, access to the basic services, avoidance

from economic, social and environmental disasters by 2030 [26]. In this perspective, a revenue collection has a specific role on the financing state budget and its contributions to the public spending for reduction of poverty. Effective tax policy works when tax is collected where economic value is created; corporate income tax should be levied in accordance with where economic activity emerges and profits are gained [17, p. 92]. Development of business activities through transparent and inclusive process may help to create applicable global tax framework that strengthens economic growth, including business activities and job creation. In most developing countries, the tax revenue received from private sector is vital source for state's budget. For example, most African governments depend on foreign corporate payments for 14% to finance state budget. From this perspective, the UN Conference on Trade and Development (UNCTD) reported that multinational foreign units contribute to the state budget approximately, 730\$ per a year in the developing countries [1]. Therefore, governments must establish a coherent tax policy that businesses must fulfil principles and rules agreed by and between states.

- **Goal 8. Decent work and economic growth**

Goal 8 aims to increase labour productivity, reduce the unemployment rate among young people and improve access to the financial services that are key components of the economics of sustainability [29]. The UN highlights the importance of private sector investment to achieve Goal 8. Furthermore, the Addis Ababa Action Agenda indicates private business activity, investment, and innovation as major components to increase economic growth and job creation [31]. From this perspective, income tax treaties may affect trade growth through best opportunities for business activities, reduction of double taxation and dealing with tax avoidance. According to the World Bank's report, the tax burden is extremely high in developing countries to do business activities [35]. For instance, medium-sized companies deal with effective tax

rates that 7% higher than world average rate in sub-Saharan Africa region [35]. It seems that tax policy might promote investment, including FDI through innovative approaches in developing countries that provides job opportunities and increases GDP per capita. At the national level, effective implementation process of the SDGs will need a necessary support from private sector by ensuring business models compliances with the global objectives. Under this circumstance, tax policy will have importance not only reduce poverty but also provide decent work and economic growth.

- **Goal 16. Promote peace, justice and strong institutions**

Goal 16 requires effective, accountable and inclusive institutions established by member states for implementation of the SDGs at the national, regional, international level as well [27]. Today only a few regions have achieved the sustainable and secure level of living condition; however, most regions still face with the armed war, ethnic violence, and many domestic conflicts. This is the major consequences of lack of strong institutions, access to the justice and information database, says ICC [30, p. 5].

Within the state, compliance of tax policy into predictable, transparent and cooperative systems by coordinating with other institutions would also be an effective way for implementation of the SDGs at the national level. Tax administrations should precisely focus on a reliable and clear encourage investment strategy that supports economic growth within the country. A predictable, transparent and cooperative relationship between business community and governments would optimize tax policy. The idea of the country-by-country reporting system is to develop risk assessment tool for tax administrations with a clear overview of international business activities and paid taxes by private sector representatives. Furthermore, it should be a transparent system about how much governments collect the tax, and how much they spend annually.

According to the G20/OECD BEPS package, such cooperative compliance system could be a powerful tool for effective cost management and efficient solutions that are benefit for not only tax administrations but also business community. Initially, the OECD conceptualized the cooperative compliance “as a relationship that favours collaboration over confrontation and is anchored more on mutual truth than on enforceable obligations” and “a relationship with revenue bodies based on cooperation and trust with both parties going beyond their statutory obligations” [15, p. 39]. Afterward, the OECD defined this concept as “transparency in exchange for certainty” [16, p. 31]. Cooperative compliance in tax policy with other institutions might be an effective tool to address challenges, including cross-border trade, investment, and issues in international taxation that have a significant impact on not only achieving tax certainty but also transparency in customs policy [18, p. 25]. Cooperation between governments through effective, accountable and transparent institutions might provide balanced and efficient tax policy that the SDGs calls it for promotion peace, justice, and strong institutions.

• Goal 17. Partnership for Global Goals

Goal 17 targets a global partnership to achieve the SDGs at the international level and calls

governments, the private sector, civil society, the UN system and other actors to mobilize all available resources [28.] For this goal, it is required that all member of society must play a significant role to achieve the SDGs that people face with a high demographic growth, limited natural resources to the unemployment problem. However, effective tax policy would be a significant tool to encourage economic growth for solutions of the global challenges. In particularly, the private sector would play an important role to reinforce DRM through enhancing economic growth and job creation. Through tax matters, cooperative actions between public and private sectors would create a strong partnership among countries.

3. Contributions of the SDGs implementation on tax policy towards local actions in Azerbaijan

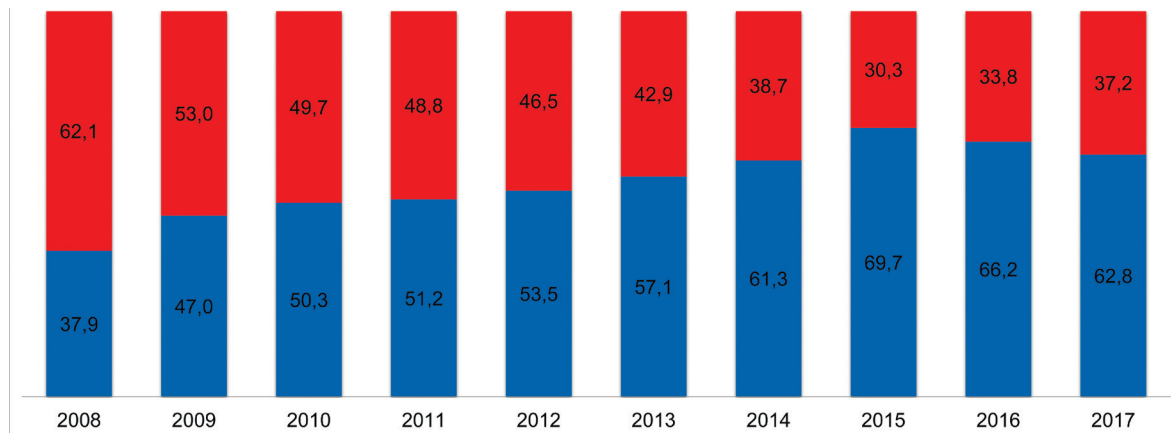
3.1 Sustainable Development issues in Azerbaijan’s development agenda

Since 1991 Independence of the Republic of Azerbaijan, dynamic progress issues have been included country’s development agenda to transfer from planned to market economy. In last two decades, revenues obtained from oil

Figure 1. Azerbaijan’s HDI trends based on consistent time series data

	Life expectancy at birth	Expected years of schooling	Mean year of schooling	GNI per capita (2011 PPP \$)	HDI value
1990	64.9	10.7		8.741	
1995	64.6	10.0	10.2	3.394	0.609
2000	66.9	10.4	10.6	4.492	0.642
2005	69.0	10.7	10.7	7.118	0.682
2010	70.5	11.7	11.0	15.123	0.741
2011	70.6	11.8	11.1	14.593	0.742
2012	70.7	11.9	11.2	14.670	0.745
2013	70.7	12.2	11.2	15.860	0.752
2014	7.8	12.7	11.2	16.433	0.758
2015	70.9	12.7	11.2	16.413	0.759

Source: Human Development Report 2016

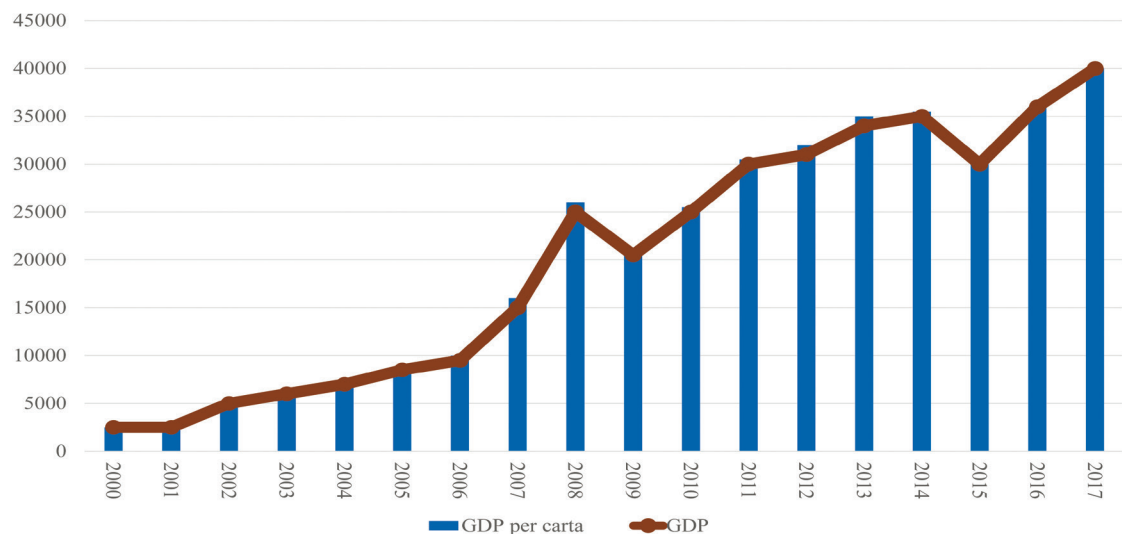
Figure 2. Share of oil and non-oil sector in GDP in 2008–2017 years (%)

Source: Macroeconomic overview, 2018

and gas exploration, production and exportation made Azerbaijan become in the list of the rapidly developing countries. To achieve dynamic progress, Azerbaijan joined several development programs supported by the international organizations that is one of the Millennium Development Goals (MDG) by proposed the UN in 2001–2015. During this period, the poverty rate declined from 49% to 4,9% and extreme poverty and hunger was eliminated [9, p. 1]. In addition, Azerbaijan was included in high human development group by ranking 78th among 188 countries for Human Development Index in 2015 [6, p. 3].

According to the SCC, real GDP increased 4,5 times from 2001 to 2014 by reaching 59,01 billion AZN while non-oil GDP raised 36,2 billion AZN. The GDP dependence on oil sector started to decrease in 2008 and this process continues in last years. A share of the oil sector in GDP declined from 62,1% to 37,2% by having 24,9% 2008–2017. On the other hand, a share of non-oil sector in GDP increased significantly from 37,9% to 62,8% in 2008–2017 years.

On the other hand, a share of non-oil sector in GDP increased significantly from 37,9% to 62,8% in 2008–2017 years.

Figure 3. GDP per capita (AZN)

Source: SCC

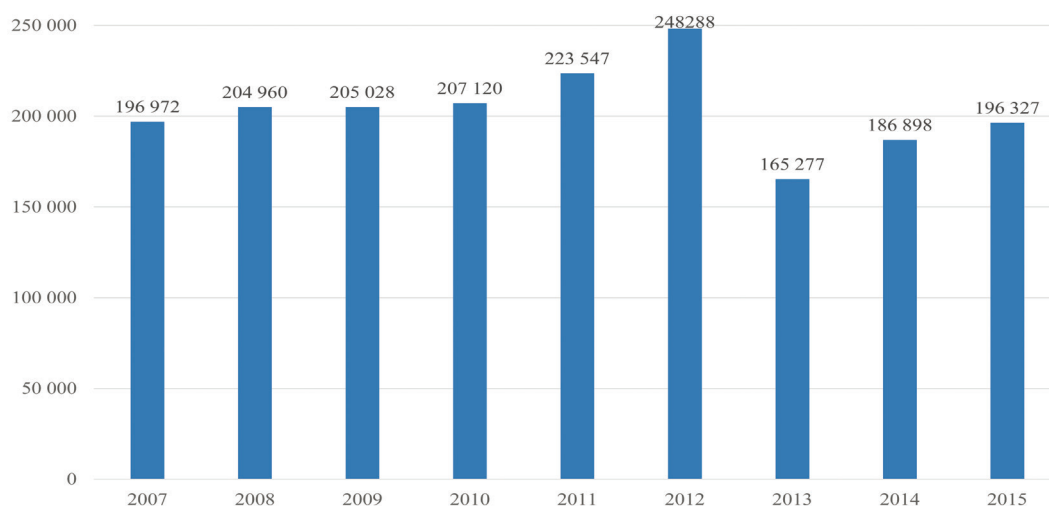
Figure 4. Investments to the country's economy

	Total investment		Domestic investment		Foreign investment	
	mIn AZN	%	mIn AZN	%	mIn AZN	%
2005	4176	100	826	19,8	3350	80,2
2006	4297	100	1252	29,1	3045	70,9
2007	4591	100	1915	41,7	2676	58,3
2008	4249	100	2238	52,6	2011	47,4
2009	3225	100	1822	56,4	1403	43,4
2010	4276	100	2359	55,1	1917	44,9
2011	5370	100	3245	60,4	2125	39,6
2012	6040	100	3372	55,8	2668	44,2
2013	7499,6	100	3503,9	46,7	3995,7	53,3
2014	7639,5	100	3370,7	44,1	4268,8	55,9
2015	8499,9	100	2758	32,4	5741,9	67,6
2016	9949,8	100	2598,9	26,1	7350,9	73,9
2017	10610,1	100	3620,6	34,1	6989,5	65,9

Source: SCC

According to the SCC report, "mineral fuel, oil and oil products" shared 88,7% in overall exportation during 2000–2015 that indicates high dependency of the national economy on the world oil prices and any fluctuations in oil and gas revenues. From this point of view, investment and structural policy might have a

significant role in the process of the country's social and economic development, including increasing of the non-oil sector's production and export capacity. According to the SCC report, a total amount of investment was 212,5 billion USD during 2000–2015 to revive economic development. Figure 4 indicates that a share of

Figure 5. Investments to the country's economy

Source: The SCC

domestic investment was 52,3%, while foreign investment was 47,7% during this period.

In addition, development of entrepreneurship was a main factor to increase economic growth and job creation. Since, 1991, national legal framework, institutional mechanisms and market structure have been established that covered the development of small and medium-size enterprises and privatization of public properties. The government also reduced the tax burden on entrepreneurs, profit and value-added tax (VAT) rates and compulsory insurance premiums. Furthermore, the government started to apply the simplified tax on small enterprises based on their turnover. Several regulations and policies towards liberalization of private sector simplified a registration process of the business by adopting "One Stop Shop" system in 2007, [20] improved favourable business environment by supporting small and medium-sized enterprises, simplified export and import procedures, eliminated export duties and decreased corporate tax rate by 20% in 2010 [2]. The official implementation process of "One Stop Shop" system started in 2008, and the number of procedures for those initiated business was decreased from 13 to 5 as well as registration period from 53 days to 7 days [25, p. 10]. Figure 5 also indicates how a number of small enterprises has increased significantly since this reform was adopted.

The government also adopted "The Strategic Roadmap for the production of consumer goods at the level of small and medium entrepreneurship" (hereinafter referred to as the Strategic Roadmap) set the primary policy direction for short, medium and long-term perspectives of economic reforms and development of the SMEs. This document includes a strategic vision for 2020, long-term vision for 2025 and target vision for post – 2025 period for Azerbaijan [14, p. 3].

Because of all implementation programs within the country, Doing Business 2015 report ranked Azerbaijan 8th place in the list of top 10 reformer countries [8, p.6]. This report highlights several

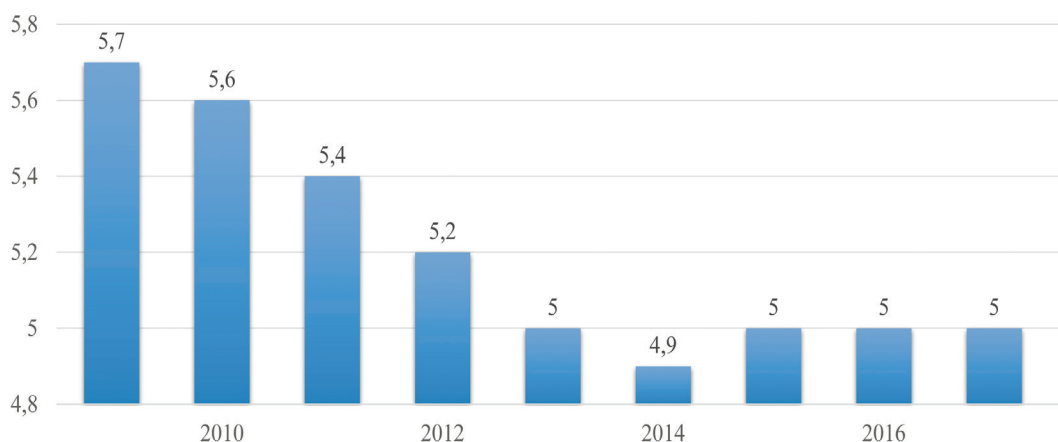
reforms, including "Registering property", "Starting a business" and "Paying taxes" implemented by the government in 2013–2014. In addition, Azerbaijan was ranked in 39th in "macroeconomic environment", and 37th in "gross national savings as a percentage of GDP", the 9th in "number of days to start a business" and 3rd in "number of procedures to start a business" among 138 countries, according to the Global Competitiveness Index 2016–2017 report conducted by World Economic Forum [24, p. 15]. In Global Innovation Index 2016 report, the country was ranked 7th in "ease of starting business", 13th in "investment", 27th in "domestic market development" indicators among 218 countries [10].

These highlighted points indicate that sustainable development issues have always been in Azerbaijan's agenda within the process of MDGs implementation, as well as before it. From this point of view, the government has implemented the State Program on Poverty and Economic Development and State Program on Socio-Economic Development based on the sustainable development concept. Therefore, Azerbaijan's joining to the SDGs program and its nationalization process have not been a challenge in comparison with other countries. After adopted 2030 Agenda, the President of the Republic of Azerbaijan issued the decree to establish "National Coordination Council for Sustainable Development of the Republic of Azerbaijan" on 6th October 2016. The working group included several ministries and government agencies, including the Ministry of Taxes. The major highlighted contributions of the SDGs implementation process and its impacts on tax issues are given in the following:

3.2 SDGs contributions on tax policy in the national level

3.2.1 Contributions of Goal 1

Within the country, State Program on Poverty Reduction and Economic Development and the State Program on Poverty Reduction and Sustainable Development have had significant

Figure 6. Unemployment rate

Source: Trading Economics

impacts on the elimination of extreme poverty, reduction of absolute poverty and improvement of the living condition by increasing role of social protection. Since 2001, a percentage of people those living conditions below poverty line (49%) declined 8.6 times in 2015, and extreme poverty was eliminated in 2017 [34, p. 36]. Currently, country's social security system encapsulates all elements of social protection and several reforms are adopted and various programs are implemented within this framework. According to the Ministry of Labour and Social Protection of Population, the government pays social payments 28,3% of people as a part of the social protection system [34, p. 36]. These payments include pensions, social benefits and targeted state social assistance. The main purpose of Targeted Social Assistance program is to provide minimum living needs for the poor and low-income population. Since 2006, several funds have had a significant role to finance this program in the country. Within this program, the government spent 237.3 million AZN for implementation process till 2016 [34, p. 37].

For the further implementation of Goal 1, the government will need to establish a coherent tax policy that interplays between state and citizens. Firstly, it should focus on what are

gaps in the process of reduction of poverty within the country. Secondly, it should identify how a business community might develop that economic activity emerges and profit are obtained. Through business activities, economic growth as well job creation might increase significantly. In this context, government will need to maintain a balance between the private sector and public spending. Because private sector is the main source to finance the state's budget through tax collection that contributes to the public spending for reduction of poverty in the country.

3.2.2 Contributions of Goal 8

Enhancement of labour productivity is one of the high priority issues for implementation process of Goal 8 at the national level. Diversification of economy towards the development of the non-oil sector remains a significant issue in the country's development agenda. Towards implementation of Goal 8, the government has created more than 1 million 600 thousand job places in the regions [4]. As a result, unemployment rate gradually declined by 5% in 2015 (Figure 6), and the percentage of women was 5,9% and men were 4,1% [34, p. 37]. To improve implementation process of the Goal 8, international experience

Figure 7. Dynamics of state revenue

Indicators (mln AZN)	2014	2015	2016	2017
REVENUES	18 400,5	17 153,2	17 501,2	16 516,7
Ministry of Taxes	7 113,6	7 118,2	7 015,6	6 973,5
State Customs Committee	1 510,8	1 591,7	2 291,6	2 608,8
SOFAZ	9 337,0	8 130,0	7 615,0	6 100,0
Others	439,1	313,3	579,0	834,4

Source: SCC

says that the governments needs to promote investment opportunities that provides job places and increases GDP per capita, as mentioned before. At the national level, the government needs to take local actions that supports development of private sector. With best investment opportunities, the business community will want more produce and require more employees. Under this condition, not only job is provided but also poverty reduces. Obviously, development of private sector through investment might increase government revenues by collecting taxes at the national level.

3.2.1. Contributions of Goal 16

Compliance of tax policy into predictable, transparent and cooperative systems by coordinating with other governmental institutions would be the best practice for implementation of the SDGs in the national level. Within the state, a predictable, transparent and cooperative relationship between tax administration and other governmental institutions, particularly customs services might improve not only tax policy but also give information to what extent country's fiscal policy works effectively, how country's export-import system is managed in the international business.

To that end, the government has recently adopted new order "On Improvements of Control System of Import-Export Operations in the country" on the 20th April 2018. The order aims to achieve transparency in the financial area, increase budget revenues, simplify procedures on the exportation of non-oil products, enhance overall

export towards coordination of fiscal policy with several governmental institutions. According to the order, joint control mechanism should be established on import-export operations through coordination with the State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Taxes of the Republic of Azerbaijan [21]. For further implementation of this policy, it is also required to establish procedures and mechanisms by coordinating with the Ministry of Economic Development of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Finance of the Republic of Azerbaijan. From this perspective, compliance of the tax policy into predictable, transparent and cooperative systems by coordinating other governmental institutions would make improvements for not only implementation process of Goal 16 but also tax administration itself.

3.2.1. Contributions of Goal 17

Since independence of the Republic of Azerbaijan, the government has implemented several action plans to develop cooperation within international organizations, major transnational companies, NGOs and other actors of the international community. For peaceful policy, it is required to join international agreements through taking responsibility for the development of humanity. To that end, the EU's twinning projects on "Support to the Ministry of Taxes of the Republic of Azerbaijan in the field of Computer Assisted Audit System" was implemented 2011-2013, and "Support to the Ministry of Taxes of the Republic of Azerbaijan in building capacity for sustainable development of human

resources" was implemented in 2014–2016 through partnership with international actors [34, p. 62]. In addition, further cooperation with the EU made sponsor other twinning project on "Support to the Ministry of the Taxes of the Republic of Azerbaijan in optimal use of resources and quality service to taxpayers". The figure 7 indicates that taxes shares much more in the state budget in comparison other revenue sources during 2014–2017.

From this perspective, contributions of the global partnership on tax administration would be a significant to encourage economic growth and increase budget revenues. To that end, tax policy should focus on cooperative actions between public and private actors through a strong partnership in the international community.

4. Conclusions

The economics of sustainability deals with natural, human-made and human capital, and it includes the development of economy and society. This paper mainly concentrates on Azerbaijan's achievements to implement SDGs by focusing on well-implemented tax policy. This article answers to what extent international experience may have contributions in the process of SDGs implementation through the tax policy. The paper also identifies how these

contributions may have impacts on the tax policy in the framework of the SDGs implementation process in Azerbaijan.

According to the findings, main contributions of the SDGs implementation process through well-implemented tax policy in Azerbaijan are included: Within implementation of Goal 1, the government needs to maintain a balance between private sector and public spending by financing the state's budget through tax collection that contributes to the public spending for reduction of poverty in the country. Goal 8 promotes sustained economic growth, productive employment and decent work that might increase government revenues by collecting taxes at the national level. Within implementation of Goal 16 in Azerbaijan, the government need to compliance of tax policy into predictable, transparent and cooperative systems by coordinating with other governmental institutions to ensure how much taxes are collected, and how much are spent annually. Lastly, Goal 17 concentrates on the global partnership with international actors to get the best practices, increase economic growth and budget revenues. To sum up, implementation process of the Goal 1, Goal 8, Goal 16 and Goal 17 in Azerbaijan would make significant changes on tax policy by bringing sustainable development in economics.

References

1. 5 ways tax policy can help achieve the UN Global Goals 5 ways tax policy can help achieve the UN Global Goal. (2018, February 14). Retrieved from <https://iccwbo.org/media-wall/news-speeches/5-ways-tax-policy-can-help-achieve-un-global-goals/>
2. Azerbaijan Corporate Tax Rate. (n.d.). Retrieved from <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/corporate-tax-rate?continent=g20>
3. Azerbaijan Unemployment Rate. (n.d.). Retrieved from <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/unemployment-rate?continent=asia>
4. Baku`s bid to host World Expo 2025 was introduced in Paris Azerbaijan`s First Vice President Mehriban Aliyeva attended the event. (2017, November 15). Retrieved from https://azertag.az/en/xeber/Bakus_bid_to_host_World_Expo_2025_was_introduced_in_Paris_Azerbaijans_First_Vice_President_Mehriban_Aliyeva_attended_the_event-1111856
5. Bird, R.M. (2015). Improving Tax Administration in Developing Countries. *Journal of Tax Administration*, 1(1), 23–45. Retrieved from <http://jota.website/article/view/8>
6. Briefing note for countries on the 2016 Human Development Report. (n.d.). Human Development Report 2016. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/all/hdr_theme/country-notes/AZE.pdf
7. Burgess, R., & Stern, N. (1993). Taxation and Development. *Journal of Economic Literature*, 31(2), 762–830. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2728515>
8. Comparing Business Regulations for domestic firms in 189 Economies: A World Bank Group Flagship Report. (2014). *Doing Business 2015 Going Beyond Efficiency*. Retrieved from http://ecoreform.az/store//media/islahat_icmali/aprel/SME_eng.pdf
9. Country Partnership Strategy: Azerbaijan, 2014–2018. (n.d.). *Poverty Analysis (summary)*. Retrieved from <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/cps-aze-2014-2018-pa.pdf>
10. Dutta, S., Lanvin, Bruno, & Wunsch-Vincent, Sacha (Eds.). (2016). In *The Global Innovation Index 2016 Winning with Global Innovation*. Retrieved from http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2016.pdf
11. Foreign Direct Investment - Promoting and Protecting a key pillar for Sustainable Development and Growth. (2016, March 1). ICC Commission on Trade and Investment Policy. Retrieved from <https://cdn.iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2016/04/Policy-Statement-Foreign-Direct-Investment.pdf>
12. Forstater, M. (2015). Can Stopping 'Tax Dodging' by Multinational Enterprises Close the Gap in Development Finance?, CGD Policy Paper 069. Washington, D.C.: Center for Global Development. Retrieved from <http://www.cgdev.org/content/publications/can-stopping-tax-dodging-multinational-enterprises-close-gap-development-finance>
13. Matte, S., & Moyer, Liz. (2015, December). Getting to know the Sustainable Development Goals. *Getting Started with the Sustainable Development Goals*. Retrieved from <http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2015/12/151211-getting-started-guide-FINAL-PDF-.pdf>
14. Musayev, V. (2017). *Azerbaijan Economic Reforms Review*. Center for Analysis Economic Reforms and Communication. Retrieved from http://ecoreform.az/store//media/islahat_icmali/aprel/SME_eng.pdf
15. OECD (2008), *Study into the Role of Tax Intermediaries*, OECD Publishing. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1787/9789264041813-en>
16. OECD (2013), *Cooperative compliance: A Framework – From Enhanced Relationship to Cooperative Compliance*. OECD Publishing. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1787/9789264200852-en>
17. OECD (2014), *Development Co-operation Report 2014: Mobilising Resources for Sustainable Development*, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/dcr-2014-en>
18. OECD. (2017, March). *New evidence on tax uncertainty. Tax Certainty: IMF/OECD Report for the G20 Finance Ministers*. Retrieved from <http://www.oecd.org/tax/tax-policy/tax-certainty-report-oecd-imf-report-g20-finance-ministers-march-2017.pdf>

19. Open Working Group proposal for Sustainable Development Goals. (n.d.). Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1579SDGs%20Proposal.pdf>
20. Order of the President of the Republic of Azerbaijan "On measures to ensure the organization of entrepreneurship activities on the principle of one stop shop. (2007, October 25). Retrieved from <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=qanun&news=138>
21. Order of the President of the Republic of Azerbaijan on measures to improve the import-export control system in the country. (2018, April 20). Retrieved from <https://az.president.az/articles/28140>
22. Phillip, C., & Vargas, C. (2004). The Foundations of Sustainable Development. In *Implementing sustainable development from global policy to local action* (pp. 1–20). US: Rowman & Littlefield publishers, inc .
23. Rogers, P., Jalal, K., & Boyd, J. (2008). The Economics of Sustainability. In *An Introduction to Sustainable Development* (pp. 260–274). UK: Glen Educational Foundation.
24. Schwab, Klaus (Ed.). (n.d.). *Competitiveness Agendas to Reignite Growth: Findings from the Global Competitiveness Index*. In *The Global Competitiveness Report 2016–2017*. The World Economic Forum. Retrieved from http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf 15
25. *Small and Medium Entrepreneurship in Azerbaijan; Country Assessment*. (2012). Center for Economic and Social Development. Retrieved from http://cesd.az/new/wp-content/uploads/2011/05/CESD_Report-SMEs_Azerbaijan.pdf
26. Sustainable Development Goal 1. End poverty in all its forms everywhere. (n.d.). Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/sdg1>
27. Sustainable Development Goal 16. Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels. (n.d.). Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/sdg16>
28. Sustainable Development Goal 17. Strengthen the means of implementation and revitalize the global partnership for sustainable development. (n.d.). Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/sdg17>
29. Sustainable Development Goal 8. Promote sustained, inclusive and sustainable economic growth, full and productive employment and decent work for all. (n.d.). Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/sdg8>
30. Tax and the United Nations Sustainable Development Goals. (n.d.). ICC Position Paper. Retrieved from <https://iccwbo.org/publication/tax-united-nations-sustainable-development-goals/>
31. UN. (2015, July). Resolution adopted by the General Assembly on 27 July 2015. Addis Ababa Action Agenda of the Third International Conference on Financing for Development (Addis Ababa Action Agenda). Retrieved from http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_69_313.pdf
32. UN. (2015, September). Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Retrieved from http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf
33. UNCTAD. (2016). Target 17.1: Domestic resource mobilization. *Development and Globalization Facts and Figures 2016*. Retrieved from http://stats.unctad.org/Dgff2016/partnership/target_17_1.html
34. *Voluntarily National Review of the Republic of Azerbaijan on the first steps in the implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development*. (2017). Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/16005Azerbaijan.pdf>
35. World Bank Group , & PwC. (2017, November 21). *Paying Taxes 2018*. Retrieved from <https://www.pwc.com/payingtaxes>
36. World population. (2017, June 21). Retrieved from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2017/06/world-population-projected-to-reach-9-8-billion-in-2050-and-11-2-billion-in-2100-says-un/>

JEL Classification Codes: H2, H21, H26, K34, F38

Vergidən yayınma ilə mədəniyyət arasında əlaqə

Murad Cəlalov

Xülasə

Məqalənin məqsədi vergilərdən yayınma və mədəniyyət arasında əlaqəni tədqiq edən araşdırmaların icmalını verməkdən və mədəniyyətlə vergiləri ödəməkdən yayınmanın necə bağlı olduğunu aydınlaşdırmaq üçün onların nəticələrini müqayisə etməkdən ibarətdir. Bu əlaqəni təhlil etmək üçün mədəniyyəti müstəqil dəyişən kimi istifadə edən və ya mədəniyyəti ölkə ilə eyniləşdirən və ondan fiktiv dəyişən kimi istifadə edən araşdırmalar seçilmişdir. Belə ki, mədəniyyət, əsasən, təcrid edilərək sosial normalardan ayrı şərh edilməlidir.

Mülahizələr və yanaşmalar fərqlənsələr də, məqalənin nəticəsi budur ki, nəzərdən keçirilən tədqiqatların əksəriyyəti mədəniyyətlə vergiləri ödəməkdən yayınma arasında müsbət əlaqənin olduğunu isbat edir.

Açar sözlər: vergilərdən yayınma, vergilərdən qaçma mədəniyyəti, mədəni ölçülər, İnstitusional Anomiya Nəzəriyyəsi, Hofstede

The Link between Culture and Tax Evasion

Murad Calalov

Abstract

The purpose of this paper is to give an overview about the researches which only examine the link between tax evasion and culture and compare their results to find out if and how culture and tax evasion are linked. To analyze this link, researches are chosen which define culture and use it as an independent variable or where culture is equalized with the country and used as a dummy variable. Such papers are omitted which equalize culture with social norms, as culture is mostly defined separate from social norms and has to be isolated. By adding social norms, there would not be a clear result of the effect of the only culture on tax evasion.

Although the arguments and the approaches are differing the result of this paper is that most of the viewed studies are proving a positive link between culture and tax evasion.

Keywords: tax evasion, tax avoidance culture, cultural dimensions, Institutional Anomie Theory, Hofstede

1. Introduction

Tax evasion is a problem which seems to be omnipresent – national as well as international. Latest the reveal of the so-called “Panama Papers” by investigative journalists from the German newspaper “Süddeutsche Zeitung” and the German television channels “NDR” and “WDR”, called up the problem of tax evasion and underlined, that tax evasion does not stay inside the borders of a country rather it has an international network. These developments show the importance to analyze how tax evasion can arise internationally. But there are fewer researches about a possible link between culture the main determinant to distinguish different countries, regions, and tax evasion. The purpose of this article is to give an overview about the researches which only examine the link between tax evasion and culture and compare their results to find out if and how culture and tax evasion are linked. For reasons of clarity and comprehensibility it will be only possible to give an overview about the theoretic approach in this article rather than the empirical.

2. The definition of culture

To elaborate the effect of culture on tax evasion, it is important to clarify the definition of culture. The basic definitions are given by Hofstede (1980) and the Institutional Anomie Theory of Deviance (IAT).

The basic definition is given by Hofstede in 1980, as he defines culture as “the collective programming of the mind which distinguishes the members of one human group from another” (Hofstede, 1980, p. 25). In his researches, he further extracts four cultural dimensions, which are often used as the basic definition of culture in the theoretical and empirical literature about culture and its impact on tax evasion in the last 25 years. The first cultural dimension is called the “power distance” (PD) and is defined by the degree of equality between the citizens of a country. A high power distance displays that the power and the wealth in the country are unequally

distributed among the citizens. The second cultural dimension is called “individualism” (IND). This dimension explains the degree of support of individual or common performance and relationships between the people. The third dimension is called “uncertainty avoidance” (UA) and measures the level of tolerance for uncertainty and ambiguity within the society. The last cultural dimension is called “masculinity” (MASC) and describes how the biological roles are allocated to sexes. However, this definition of culture by Hofstede has its critics and in the literature can be found definitions of culture which are differing from the one that Hofstede implied. So another important approach to the definition to mention is the following one by Bame-Aldred et al. (2013)

This study uses the framework of the institutional anomie theory of deviance (IAT). The society loses stability when norms are reduced. The same time, deviant behavior like tax evasion is getting more likely and the society concentrates on materialistic success instead of high morality (Martin, Johnson, and Cullen, 2009). Based on the IAT, four cultural dimensions are determined which might influence the tax evasion. The first cultural dimension is “individualism”. In an individualistic culture, the decisions are orientated on the goal one wants to reach, so they are considered to be calculative (Robertson and Fadil, 1999). Although you can find “individualism” also as a cultural dimension in the study of Hofstede (1980), it is important to note that they have a different meaning: the IAT focuses more on the inner motivation for one’s decision whereas Hofstede’s definition is explaining the relationship between the people. The second cultural dimension is “achievement orientation”. In high achievement-oriented cultures, there is a very strong competition within firms or individuals and just the outcome of your work – whether you are winning or losing – matters, not the way to your goal (Messner and Rosenfeld, 2001). “Assertiveness” is the third cultural dimension and explains the “degree to which individuals in organizations or societies are assertive, tough, dominant and

aggressive in social relationships" (House et al, 2004, p. 395). The last cultural dimension is "humane orientation". The IAT explains that in a high humane orientation beneficial activities are valued. In detail, humane orientation is defined as the "degree to which an organization or society encourages and rewards individuals for being fair, altruistic, friendly, generous, caring and kind to others". (House et al. 2004, p. 569)

Numerous researchers also use the country as a dummy variable to explain the culture. For reasons of clarity and comprehensibility the studies cannot be explained in this article. However their results will be partly explained in the conclusion.

3. Theoretical approach: the link between culture and tax evasion

After clarifying the different cultural definitions, it is easier to examine the different hypothesis and compare them to each other. Starting with the four cultural dimensions of Hofstede (1980), Tsa-kumis et al. (2007) examined four hypotheses on their influence on tax evasion.

Hypothesis 1: If there is higher UA in a country, there is a higher level of tax evasion. A society with a high level of UA keeps a distance from uncertain and ambiguous situations because they may lead to more problems. However, the people in this society are more willingly to take a risk if it is helping to reduce the uncertainty. Additionally, Hofstede (2001) shows that high UA countries feel uncomfortable with their country's governmental institutions and think that the laws are made against the citizens. Thereby, these people are more enthusiastic on tax evasion. Hofstede (2001) measured the cultural dimensions via an attitudinal survey of IBM employees. This survey shows that out of 50 countries, Greece, Portugal, and Guatemala rank highest on the UA dimension and Singapore, Jamaica and Denmark score lowest on this dimension.

Hypothesis 2: If there is higher IND in a country, there is a lower level of tax evasion. In a society

with a high IND level, the person is unique and the identity does not depend on a group. The survey of Hofstede (2001) indicates that the US, Australia, and the UK show the highest individualism scores and Guatemala, Ecuador and Venezuela exhibit the lowest level. Husted (1999) suggests a link between collectivism and corruption and proposes that collectivistic people cannot take into account written laws. Hofstede (2001) does not fully agree with this description. In his opinion, people in countries with high IND level think that laws and rights should be same, but in countries with high collectivism, laws and rights should differ by group. So the citizens in an individualistic country more likely play by the rules and hence have powerful economies which lead to a rigorous regulatory system. The tax revenues in these countries are higher which indicates that the citizens are less enthusiastic to evade tax.

Hypothesis 3: If there is a higher level of MASC in a country, there is a higher level of tax evasion. A high level of the MASC dimension is characterized by competition and achieving material success. Japan, Austria, and Venezuela rank on the highest level of the MASC. The lowest MASC scores are for Sweden, Norway, and the Netherlands. Husted (1999) discovers if there is higher MASC in culture then the corruption is unavoidable. This may be due to the high pressure the citizens have for the competition and the pursuit of material success: to achieve these, people do not want to "lose" their money by paying a huge amount of taxes.

Hypothesis 4: If there is a high level of PD in a country, there is a higher level of tax evasion. There is a high value of inequality in the high PD societies. Malaysia, Guatemala, and Panama have the highest level on PD and Austria, Israel and Denmark have the lowest score on PD. As the wealth is unequally distributed in a society with high PD, the wage differences are large. The tax system tends to increase the differentials of wage to keep the distance large and this, in turn, arouses enthusiasm to evade taxes (Bégué, 1976).

In 2008, Richardson conducts a study in which he examines the relationship between culture and tax evasion, using the four cultural dimensions from Hofstede. (1980) The paper is based on the one by Tsakumis et al. (2007) and critically reviews and tests if the results are robust enough. It is interesting to see, if and how his hypothesis will differ with those from Tsakumis et al. (2007)

Hypothesis 1: A higher level of power distance indicates a higher level of tax evasion. A high level of power distance reflects a high inequality, so those who own powers are privileged (Hofstede, 1980). To protect the wealth of the privileged, the tax system is unequal. As a consequence, it is seen as an unfair system so the people are more likely evading the taxes. Comparing this hypothesis with the one by Tsakumis et al. (2007), both studies come to the same result with the same argumen-tation: a huge difference in the distribution of the wealth is leading to an unfair tax system to keep that difference and the unfairness leads to tax evasion.

Hypothesis 2: The higher is the level of individualism; the lower is the level of tax evasion. When all people have the same values, the rate of individualism is considered to be high (Hofstede, 1980) and the rules and laws are the same for everyone (Trompenaars and Hampden-Turner, 1998). As a consequence, the tax systems are fair and the people are less enthusiastic evade taxes. Richardson (2008) and Tsakumis et al. (2007) agree also regarding the cultural dimension of individualism: the citizens in a high individualistic country acknowledge the same law rules for everyone and play by these rules, so the illegal tax evasion is getting less likely.

Hypothesis 3: The higher is the level of uncertainty avoidance, the higher is the level of tax evasion. A high uncertainty avoidance shows a low tolerance for uncertainty and variety. In this context, rules and laws are getting very important to reduce the uncertainty (Hofstede, 1980). Consequently, the tax system is complex due to the huge amount of laws which leads people to evade the taxes. Although the two studies come to the same hypothesis, they

argue in a different way: Richardson sees the tax evasion as a result of the complex tax law system whereas Tsakumis et al. (2007) argues that due to the high uncertainty, the citizens have no trust in the government and the tax rules the make, so that they evade taxes.

Hypothesis 4: There is a significant relationship between masculinity and the level of tax evasion. When material success is the most important goal to achieve, there is a high level of masculinity (Hofstede, 1980). On the one side, one can conclude that people are more likely and willing to be corrupt to gain more money (Husted, 1999) and that it might be obvious that they are more likely evading taxes. On another side, Tsakumis et al. (2007) are drawing the conclusion that the pursuit of material success leads to boastfulness, whichsc makes people more aware to control if everyone is paying the taxes. Consequently, the visibility of the wealth can lead to a better verification from the government. A research by Hofstede (2001) can support the argumentation of Tsakumis et al. (2007) by finding a significant negative correlation between the masculinity and the National Permissive-ness Index which indicates that people a high masculinity society are less tolerant.

To conclude, Tsakumis et al. (2007) and Richardson (2008) have most widely the same thoughts.

Bame-Aldred et al. (2013) elaborate the influence of culture on tax evasion based on the definition of culture by IAT. They test the following hypotheses:

Hypothesis 1: Individualism positively correlated to the likelihood of tax evasion. As in a high individualistic culture, ethical or legal norms are almost ignored; the consequence is that people are more willing to evade taxes (Messner and Rosenfeld, 2001). IAT suggests a positive correlation between individualism and the likelihood of tax evasion. This argument might be supported by an empirical research of IAT which indicates that individualistic cultures accept unethical decision (Cullen et al.

2004). Conversely, Tsakumis et al. (2007) and Richardson (2008) found a negative correlation between tax evasion and individualism. The critic on the study is that this relationship is not enough theoretical justified in the study as they use only institutional control variables.

Hypothesis 2: Achievement orientation is positively correlated to the likelihood of tax evasion. The high achievement oriented culture values just the outcome. The way to your goal is not joined to that estimation. As the way is not important, people are more likely doing illegal and unethical steps like tax evasion to reach the highest goal. Cullen et al. (2004) support this hypothesis by finding that achievement-orientation managers are more willing to accept the illegal behavior. So if achievement orientation is high consequently the tax evasion is high as well.

Hypothesis 3: Assertiveness is positively correlated to the likelihood of tax evasion. IAT suggests that in a high assertive culture people are more likely evading taxes because it is easier and cheaper and they accept the high risk because in the end just the profit matters and the profit is higher when evading taxes illegally. So there should be a positive relation between assertiveness and tax evasion.

Hypothesis 4: Human Orientation is negatively correlated to the likelihood of tax evasion. The fourth hypothesis is about humane orientation. In a culture with high humane orientation, norms and rules are respected and followed to protect the interests and well-being of others. Automatically, illegal behavior decreases. As a consequence, if there is high humane orientation, it leads to a low tax evasion.

4. Conclusion

Starting with the closest studies about culture – those studies who use the narrowest definition of culture, Hofstede (1980) provided in his study. Tsakumis et al. (2007) and Richardson (2008) both use the cultural dimensions as independent variables and tax evasion as the dependent

variable. Both studies find a significant effect of the cultural dimensions on tax evasion. The cultural dimensions “individualism” and “uncertainty avoidance” have an impact on tax evasion but they do not agree about the dimensions of “power distance” and “masculinity”. Richardson (2008) does not prove a significant influence as he uses more control variables in his model, than Tsakumis et al. (2007) did. Tsakumis et al. (2007) find significant effects for all four cultural dimensions.

The next study, which uses also a narrow definition of culture is the one by Bame-Aldred et al. (2013) The four cultural dimensions by IAT are used and modeled as independent variables, so they use the same empirical approach as the studies about Hofstede’s cultural dimensions. Bame-Aldred et al. (2013) find significant effects for “individualism” and “humane orientation” with respect to tax evasion. There is no significant effect for the other two cultural dimensions. However, the authors also prove a link between culture and tax evasion.

Regarding the studies which see culture in a quite wide way as a characteristic of the country, the authors use culture as a dummy variable for the countries they research and compare the tax morale. There are found the following results: Northern Europe countries have higher tax morale than Southern Europe countries whereas the US has the highest tax morale (Alm and Torgler (2006)). Kountouris and Remoundou (2013) use the different origin countries of immigrants as a dummy variable and find that the tax morale from the origin country influences the tax compliance behavior in the destination country. Torgler (2004) examines the tax compliance in Costa Rica and Switzerland – both countries are with the highest tax morale in comparison to their surroundings. However, there is higher tax compliance in Costa Rica than in Switzerland.

Torgler and Schneider (2007) also use a different definition however uses the countries Belgium, Spain and Switzerland as an independent variable. In addition, they distinguish regional

differences and use them as well as dummy variables. They find also differences in the tax compliance behavior in between the countries and within the regions. This study proves a strong link between culture and tax evasion.

As a conclusion, in those studies where culture is split into different dimensions and used as an independent variable, there was a significant

effect of at least two of the cultural dimensions. All the studies that used culture as a dummy variable for the country proved a significant effect of culture on the tax morale and hence on the tax evasion. With this overview of studies of the link between culture and tax evasion, it is clear now, that culture and tax evasion are linked with each other.

References

1. Alm, James and Benno Torgler (2006). "Culture Differences and Tax Morale in the United States and in Europe." *Journal of Economic Psychology*. 27 (2): 224–246.
2. Bame-Aldred, Charles W. etc. (2013). "National Culture and Firm-level Tax Evasion." *Journal of Business Research*. 66 (3): 390–396.
3. Cullen, John B., K. Praveen Parboteeah and Martin Högl (2004). "Cross-national Differences in Managers' Willingness to Justify Ethically Suspect Behaviors: A Test of Institutional Anomie Theory." *Academy of Management Journal*. 47 (3): 411–421.
4. Hofstede, Geert H., eds. (1980). *Cultures Consequences: International Differences in Work-related Values*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
5. Hofstede, Geert H., eds. (2001). *Cultures Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations*. London: Sage Publications
6. House, Robert J., etc. (2004). *Culture, Leadership and Organizations: the GLOBE Study of 62 Cultures*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
7. Husted, Bryan W. (1999). "Wealth, Culture, and Corruption." *Journal of International Business Studies*. 30 (2): 339–359.
8. Kountouris, Yiannis and Kyriaki Remoundou (2013). "Is there a Cultural Component in Tax Morale? Evidence from Immigrants in Europe." *Journal of Economics Behavior and Organization*. 96, 104–119.
9. Martin, Kelly D., Judith L. Johnson and John B. Cullen (2009). "Organizational Change, Normative Control Deinstitutionalization and Corruption." *Business Ethics Quarterly*. 19 (1): 105–130.
10. Messner, Steven F. and Richard Rosenfeld, eds. (2001). *Crime and the American Dream*. Belmont, CA: Wadsworth.
11. Richardson, Grant (2008). "The Relationship between Culture and Tax Evasion across Countries: Additional Evidence and Extensions." *Journal of International Accounting, Auditing, and Taxation*. 17 (2): 67–78.
12. Torgler, Benno (2004). "Cross-Culture Comparison of Tax Morale and Tax Compliance: Evidence from Costa Rica and Switzerland." *International Journal of Comparative Sociology*. 45 (1-2): 17–43.
13. Torgler, Benno and Friedrich Schneider (2007). "What Shapes Attitudes toward Paying Taxes? Evidence from Multicultural European Countries." *Social Science Quarterly*. 88 (2): 444–470.
14. Trompenaars, Fons and Charles Hampden-Turner, eds. (1998). *Riding the Waves of Culture: Understanding Cultural Diversity in Global Business*. New York: McGraw-Hill.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin vergi siyasəti

Nizami Süleymanov

Xülasə

Tədqiqat məqsədi – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə həyata keçirilən vergi siyasəti, vergi siyasətinin formalaşmasına dair qanunların qəbul edilməsi, vergilərin müəyyən edilməsi və yığılmasını həyata keçirən vergi struktur orqanlarının yaradılması, vergi siyasətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlər təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın metodologiyası – sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil və ümumiləşdirmə

Tədqiqatın nəticələri – torpağın, kənd təsərrüfatı mallarının neft məhsullarının və digər mülkiyyət növlərinin vergiyə cəlb olunması üçün əsaslar nəzərdən keçirilmiş, vergi orqanlarının mərkəzi və yerli şəbəkəsinin formalaşması, vergi növlərinin qanunla müəyyən edilməsi və vergi siyasətində hökumətin maliyyə resurslarından istifadə imkanları açıqlanmışdır.

Tədqiqatın məhdudiyyəti – tədqiq olunan dövrdə AXC-nin vergi siyasəti, vergitutma ilə əlaqədar hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlərin hərtərəfli təhlilinə aid elmi tədqiqat işlərinin məhdud olması

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti – müstəqil dövlət quruculuğu dövründə iqtisadi müstəqilliyin təmin olunması və müstəqil maliyyə-fiskal-vergi sisteminin qurulması, əhalinin sosial rifahının yaxşılaşdırılması məqsədilə mütərəqqi vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin öyrənilməsi müasir Azərbaycan Respublikası üçün təcrübi əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – AXC dövründə həyata keçirilən vergi siyasəti ilə bağlı məsələlər kompleks şəkildə tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, dövlət maliyyəsi, bank sistemi, iqtisadi siyasət, vergi qoyma

Tax Policy of the Azerbaijan Democratic Republic

Nizami Suleymanov

Abstract

Purpose – was to analyze the tax policy implemented during the Democratic Republic of Azerbaijan, the adoption of laws on the formation of tax policy, the establishment of tax administration bodies to determine and collect taxes, and measures taken by the government to improve the tax policy.

Design /methodology – systematic approach, comparative analysis and generalization

Findings – are based on the grounds for taxation of agricultural products, oil products and other types of property, the establishment of the central and local tax authorities, the taxation of tax types, and the use of government's financial resources in tax policy.

Research limitations – limited research activities related to the tax policy of the ADR during the period under review, comprehensive analysis of government-led measures on taxation

Practical implications – is the study of the implementation of the progressive taxation policy in order to ensure economic independence during independent state building and to establish an independent financial-fiscal-tax system and improve the social welfare of the population.

Originality/novelty – Issues related to the tax policy implemented during the ADR have been studied extensively.

Key words: Democratic Republic of Azerbaijan, economic policy, tax, banking system, public finance

1. Giriş

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 28 may 1918-ci ildə elan edildiyi ilk gündən milli dövlət quruculuğu, milli ordunun yaradılması, tarixi torpaqlarımızın erməni təcavüzündən azad edilməsi, mədəni quruculuq sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirməklə bərabər, Azərbaycanın azad və müstəqil yaşamasının zəruri şərti kimi güclü iqtisadiyyatın yaradılması üçün iqtisadiyyatın da yenidən qurulması istiqamətində tədbirlər həyata keçirməyə başlamışdı. Birinci Dünya müharibəsi, ikihəkimiyətlik dövründə Cənubi Qafqazda, eləcə də Azərbaycanda baş alıb gedən anarxiya, hərəmərlik, xalqın varidatının Bakı kommunası ilə "Sentrokaspi" diktaturası tərəfindən talan edilməsi və nəhayət, müstəqil dövlət quruculuğu dövründə ölkənin xarici qoşunların təsiri altında olması nəticəsində iqtisadiyyatın, demək olar ki, tam dağılması hökuməti böyük çətinliklərlə qarşılaşdırmışdı. Hökumətin iqtisadiyyat sahəsində əsas vəzifəsi yalnız təsərrüfat sahələrini bərpa etmək deyil, həm də yeni iqtisadi sistemin prinsiplərini müəyyənləşdirmək və həmin prinsiplər əsasında islahatlara başlamaq idi. Hökumətin qarşıya qoyduğu əsas vəzifələrdən biri iqtisadi müstəqilliyin təmin olunması üçün müstəqil maliyyə-fiskal Vergi sisteminin qurulması idi.

2. Vergi sisteminin tənzimlənməsi sahəsində hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlər

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə dövlətin büdcəsinin formalaşmasında başlıca rol neft sektorunun və gəlirə görə alınan vergilərin üzərinə düşürdü. Büdcə yeni yaranmış cümhuriyyətin siyasi baxımdan istiqlalını qoruyub saxlamaq üçün çox əhəmiyyətli idi. Bunu nəzərə alan AXC hökuməti büdcənin təşkilinə məhz vergi işinin təşkilindən başlamaqla, ölkənin maliyyə sistemini qaydaya salmaq üçün mühüm tədbirlər həyata keçirməyə başladı.

Ölkənin maliyyə vəziyyəti çox ağır idi, xəzinənin

əsas gəlir mənbəyi olan neft sənayesində durğunluq yaranmış, Batumi limanı ilə xaricə neft ixracının həcmi xeyli azalmış, əsas alıcı olan Rusiya ilə münasibətlərin pozulması neft sənayesini ağır vəziyyətə salmışdı. Xəzinənin əsas mənbəyi olan qeyri-neft sahələrinin inkişafı da zəif idi. Parlament və hökumət strukturlarında neft sənayesinin aksiz vergisinə cəlb edilməsi, yaxud dövlət inhisarına verilməsi məsələsi ətrafında gedən müzakirələrdə əsas məqsəd neftdən xəzinəyə daxil olan gəlirlərin təmin edilməsi idi. Nəhayət, hökumət liberal iqtisadiyyata üstünlük verərək neft məhsullarının sərbəst satışı yolu ilə (aksizlərə cəlb edilməsi ilə) büdcəyə müəyyən məbləğin köçürülməsi haqqında qərar qəbul etdi. Bununla bağlı aksiz rüsumları haqqında nizamnamə qəbul olundu. Neft məhsulları aksizlərinin, gömrük rüsumlarının və dəmir yolu üzrə vergi dərəcələrinin artırılması qərara alındı. Nazirlər Kabineti tərəfindən 1918-ci il oktyabrın 1-də neft sənayesinin özəlləşdirilməsi haqqında dekret imzalandı (1, s. 258). Hökumətin həyata keçirdiyi bu tədbir vergi tənzimlənməsinə müsbət təsir göstərdi.

Hökumət öz maliyyə imkanlarını yaratmaq üçün müxtəlif üsullardan istifadə edirdi. 1918-ci ilin noyabr ayında Xalq Təsərrüfatı Şurasının qeydiyyatında olan neft və neft sənayesi məhsulları üzərində Azərbaycan hökumətinin azad sərəncam vermək hüququ haqqında qərar verildi. 1918-ci il 7 oktyabr tarixli dekretin 4-cü bəndində edilən düzəlişə görə, hökumət neft sənayesi sahiblərinə 1918-ci il oktyabrın 11-nə qədər çıxarılmış və xalq təsərrüfatı inkişafı statistikasında qeyd edilmiş neft və neft məhsullarının üçdə iki hissəsi üzərində Azərbaycan Respublikası ərazisində sərəncam verməkdə azad olduqlarını bildirməklə müəssisənin xəzinə ilə hesablaşmaları tam aydınlaşana qədər qalan məhsulun üçdə bir hissəsini həmin şuranın sərəncamında saxlayırdı (2, s. 55).

Parlament, əsasən, siyasi məsələlərlə məşğul olsa da, ölkədə siyasi sabitliyin pozulması, işsizliyin artması, manatın dəyərdən düşməsi şəraitində iqtisadiyyatı bərpa etmək məqsədilə bir sıra qanunverici aktların hazırlanmasına, ilk növbədə, kredit, vergi, bank və gömrük

sahələri üzrə aktların qəbul edilməsinə nail oldu. 1918-ci il dekabrın 26-da Nazirlər Kabinetinə rəhbərlik edən F.Xoyski Parlamentin iclasında etdiyi çıxışlarda maliyyə məsələsi ilə bağlı hökumətin mövqeyini aşağıdakı kimi ifadə etmişdi. "Hələlik ölkənin maliyyə vəziyyəti müəyyənləşməyib. Azərbaycan Respublikası öz pul nişanlarına malik deyil, "Bakı bon"larından istifadə edir. Hökumət pul nişanlarından dövrü buraxmağı güman edir. Maliyyə siyasətində mütərəqqi gəlir vergisini həyata keçirəcək (3).

Parlament hökumətin təklifi ilə dəfələrlə torpaq vergisi, sənət vergisi, spirtli içkilərə, kənd təsərrüfatı məhsullarına, neft məhsullarına qoyulan aksizlər, daşınmaz əmlak vergisi tariflərinin artırılmasına razı olmuşdur. Lakin bu dolayı vergi tariflərinin qəbul edilməsi əks nəticəyə gətirib çıxarırdı, çünki onlar daxili bazarda qiymətlərin qalxmasına, inflyasiyanın artmasına səbəb olur və bunların nəticəsində əhalinin güzəranına pis təsir edirdi. Buna görə də əsas maliyyə məsələlərindən biri kimi müstəqil kağız pul əsginaslarının buraxılması zərurəti yaranırdı.

Vergi siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi maliyyə siyasətindən asılı idi. Ona görə də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti fəaliyyətə başladığı dövrdən müstəqil Azərbaycan Dövlət Bankının yaradılmasına çalışırdı.

Parlamentin 1919-cu il 19 sentyabr tarixli iclasında Azərbaycan Dövlət Bankının nizamnaməsi təsdiq edildi. 1919-cu il sentyabrın 30-da Bakıda təntənəli surətdə Azərbaycan Dövlət Bankı açıldı (4).

Hökumət tərəfindən dövlət vergi siyasətinin formalaşmasına yardım edən qanunlar zərfi hazırlanırdı. İlk vaxtlar bu sahədə aparılan iş keçmiş Rusiya imperiyasının müvafiq qanunlarına düzəliş və əlavələr edilməklə məhdudlaşdırsa, sonralar vergilər haqqında ayrı-ayrı müxtəlif qanun layihələri müzakirəyə çıxarılır və qəbul edilirdi. Bu zaman, əsasən, ənənəvi vergi sistemindən, xəzinənin ehtiyaclarını ödəmək üçün dolayı vergilər – inhisar yığımları, gömrük vergiləri və aksizlərdən istifadə edilirdi.

1918-ci ilin sentyabr ayından Maliyyə Nazirliyi

milliləşdirilmiş neft sənayesindən, səhmdar banklardan və bütün ticarət sənayesindən vergi yığılması siyasətini həyata keçirməyi qərara aldı.

3. Parlament fraksiyalarının vergi siyasətinə münasibəti

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamenti fəaliyyətə başladığı vaxt orada təmsil olunan fraksiyalar və müxtəlif siyasi qurumlar arasında, digər sahələrdə olduğu kimi, vergi məsələsində də fərqli münasibət var idi. "Müsavət" partiyası fraksiyasının bəyannaməsi ilə çıxış edən M.Ə.Rəsulzadə "büdcənin bütün ağırlığını kasıblar yox, varlı siniflər çəkməlidir" fikrini irəli sürürdü. "Əhrar" partiyası mütərəqqi gəlir vergisi tətbiq olunmasını, "İttihad" partiyası isə "maliyyə məsələlərində vasitəli (yəni istehlak şeylərindən alınan vergi, başqa sözlə, qeyri-müstəqil vergilər) vergilərin tətbiqinin əleyhinə, mütərəqqi gəlir vergisinin tətbiq olunmasını" təklif edirdilər (2, s.102–103).

Parlamentin 1919-cu il may ayının 12-də keçirilən iclasında maliyyə-vergi sistemini nizama salmağa dair məsələ müzakirə olunmuş və müvafiq qanun layihəsi qəbul olunmuşdu. Bu sənəd müxtəlif səhmdar cəmiyyətlərində və ayrı-ayrı səhmdarlardan alınan vergilərin vaxtlı-vaxtında büdcəyə daxil olmasını qaydaya salmaq üçün nəzərdə tutulurdu. Bütün siyasi partiyalar, o cümlədən hökumət partiyası olan "Müsavət" da dolayı vergilərin ləğvi və mütərəqqi gəlir vergisinin tətbiq edilməsini istəsələr də, hökumət və parlament əlavə vəsait əldə edilməsi məqsədilə tez-tez dolayı vergilərin tətbiq edilməsinə məcbur olurdu. 1919-cu ilin əvvəlinədək dövlətin gəliri 600 mln. manat idi ki, bunun da 400 mln. manatı dolayı vergilərin, xüsusən neft məhsullarının payına düşürdü (5, f. 895, siy. 1, iş 13, v. 201).

4. Vergi növləri (Tədiyyələr üzrə)

AXC hökumətinin büdcəsi aşağıdakı vergi növləri hesabına formalaşmışdı:

1. Müstəqim vergilər, torpaq vergisi, daşınmaz əmlak vergisi, dövlət gəlir vergisi, sənaye

vergisi, kapital qoyuluşundan gəlir vergisi, hərbi mükəlləfiyyət vergisi, notarial vergi;

2. Dolayı vergilər – tütün, papiros kağızları, şəkər, çay, ağ neft, benzin, kerosin, sürtkü yağlarından və digər neft məhsullarından tutulan vergi, gömrük rüsumu və gəlirləri;
3. Möhür haqqı, məhkəmə, kargüzarlıq, sənəd yazışmalarından gələn gəlirlər;
4. Hökumət inhisarlarına aid vergilər, mədən gəliri, poçt gəliri, teleqraf gəliri, meşələrdən, balıq vətəgələrindən, pambıqçılıq təsərrüfatından gələn gəlirlər;
5. Dövlət dəmir yolundan gələn gəlirlər – yük daşınmasından gələn gəlirlər (6, f. 84, siy. 1, iş 980, v. 1).

Lakin Azərbaycanın mövcud şəraitində kənd təsərrüfatının özəyini əkinçilik təşkil etdiyi halda, ona yeni vergi sistemi tətbiq etmək çox çətin məsələ idi. Çünki onun üçün həm yeni minimum hədd müəyyən etmək, bütün vergiyə cəlb etmə dərəcələrini nəzərdən keçirmək, həm də büdcə haqqında qanun olmadığını nəzərə almaq vacib idi. Bütün bunlar dövlət büdcəsinin vaxtında tərtibinə və xərclərinin bölüşdürülməsinə mənfi təsir göstərirdi.

5. Vergi orqanlarının yaradılması

Cümhuriyyət hakimiyyətinin ilk vaxtlarında yerlərdə vergilərin təyin edilməsi və yığılmasını həyata keçirən vergi struktur orqanları yaradılmamışdı. Cümhuriyyət hökuməti müstəqil büdcə quruculuğuna və vergi işinin təşkilinə mühüm diqqət yetirirdi. 1918-ci ilin sonlarında Azərbaycanda müstəqil dövlətin büdcə quruculuğu təcrübəsinin əsası qoyuldu. Parlamentin 17 mart 1919-cu ildə qəbul etdiyi qanunla yerlərdə gəlir vergisini yığmaq hüququ quberniya və qəza idarələrinə verildi. 1919-cu il dekabrın 22-də parlament Balaxanı – Sabunçu rayonlarında vergi polisinin təsis edilməsi haqqında qanunu təsdiq etdi. Vergi polisi xəzinəyə daxil olmayan vergilərin yığılması ilə məşğul olmalı idi (7, f. 84, siy. 1, iş 9, v. 141).

Göründüyü kimi, dövlət müxtəlif strukturların sabit fəaliyyətini qaydaya salmaq üçün vergilərin ödənilməsi istiqamətində qanuni baza yaradırdı. Maliyyə Nazirliyi nəzdindəki müvafiq vergi şöbəsi obyektiv səbəblərə görə vergi növlərini və ölkə ərazisini bütövlükdə əhatə edə bilməmişdi. Buna görə də verginin qədəri smetada qabaqcadan təyin edilmədiyi üçün yığım və inhisarlar şöbəsi təsis etmək məqsədəuyğun hesab edilirdi (8).

1919-cu ilin martında parlamentə təqdim olunan qanun layihəsinə görə, müxtəlif vergilərin qoyulmasına qarşı şikayətlərə Maliyyə Nazirliyi əməkdaşlarından ibarət olan bir "Şura" baxmalı idi (9, f. 84, siy. 4, iş 3, v. 39). Beləliklə, 1919-cu il oktyabrın 20-də "Maliyyə nazirliyi yanında müxtəlif vergilər qoyulması üzrə şikayətlərə baxan ali instansiya olan Şura haqqında" daha bir qanun layihəsi qəbul olundu. Həmin qanuna görə, Şuraya daimi üzvlərdən əlavə, məhkəmə və prokurorluq orqanlarının, həmçinin vergi ödəyənlərin müvəqqəti nümayəndələri də daxil edilmişdilər (10, f. 895, siy. 1., iş 161, v. 23–24).

Vergi siyasətini həyata keçirmək məqsədilə parlament 1919-cu il iyunun 17-də Maliyyə Nazirliyinin nəzdində Vergi Müstəqilliyinin yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Vergi Müfəttişliyinə vergi müvəkillərinin və vergi məntəqələrinin fəaliyyətini nəzərdə saxlamaq və təftiş etmək səlahiyyətləri verildi. Vergi müfəttişliyinin yaradılması və fəaliyyətə başlaması ilə vergi orqanlarının mərkəzi və yerli şəbəkəsi formalaşdırıldı. Cümhuriyyətin vergi siyasəti ilə mühüm tədbirlərindən biri də aksiz vergilərinin toplanmasını təmin etmək idi. Bu məqsədlə aksiz idarələri yaradılaraq Bakı, Gəncə, Zaqatala quberniyalarında qəza rəislərinin vergi yığmaq funksiyaları ləğv edildi. Vergi Müfəttişliyi ilə bərabər, şəhər özünüidarə orqanları da bəzi vergilərin toplanmasına kömək edirdi.

6. Vergi siyasəti kursunun müəyyən edilməsi

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biri vergi

siyasəti kursunun müəyyən edilməsi məsələsi olmuşdur. Ona görə də Yelizavetpol xəzinədar vəzifəsini icra edən şəxsin hesabatında əvvəlki gəlir mənbələrinin saxlanması və büdcəyə əlavə vəsaitin axtarılması təklif edilirdi. Torpaq vergisinin, gəlir vergisinin, hərbi verginin, sənaye vergisinin, xarici kapitalın, müəssisələrdən, neft sənayesindən, səhmdar banklardan, ticarət sənayesindən vergilərin yığılması təklif olunurdu (11, s. 49). Rusiya imperiyası dövründə qalan vergilər nəzərdən keçirilməli, onlar yerli şəraitə uyğunlaşdırılmalı, ölkədə tətbiq olunacaq vergilər təsis edilməli idi.

Hökumət qərara gəlmişdi ki, Çar Rusiyası dövründə yığılan "hərbi vergilərin alınması davam etdirilsin. Hərbi vergilər hərbi mükəlləfiyyətdən azad olunanlardan pul şəklində və hərbi çağırışa getməyənlərdən natural şəkildə alınan vergi idi. Keçmiş Rusiya hökuməti tərəfindən müsəlman əhaliyə qarşı hərbi xidmətlə bağlı tətbiq edilən bu vergiyə Cümhuriyyət dövründə ehtiyacın olmamasına baxmayaraq, mövcud çətinlikləri nəzərə alaraq ordunun tələbatını və digər təxirəsalınmaz ehtiyacların ödənilməsi üçün müəyyən müddətdə bu vergi alınır.

Lakin 1919-cu il oktyabrın 2-də parlament hərbi verginin ləğv olunması haqqında qərar qəbul etdi. 1915-ci ilin 19 aprelindən hərbi mükəlləfiyyətdən azad olunanlara tətbiq edilən verginin ləğv edilməsi hərbiçilərin arasında yaranmış sosial narahatlığı aradan qaldırdı.

Gəlir vergisi daha geniş yayılmış vergi növü idi. Bu vergi əməkhaqqı 10.000 rubldan artıq olan şəxslərdən, cəmiyyətlərdən, şirkətlərdən, yoldaşlıqlardan, artellərdən yığılırdı. Respublikanın pula çox ehtiyacı olduğu bir zamanda belə bir verginin qalması çox zəruri idi (12, f. 84, siy. 1, iş 913, v. 10).

1918-ci ilin dekabrında Maliyyə naziri "ticarət-sənaye sahəsinə qoyulan vergilərə yenidən baxılmasını, bu sahədə vergilərin müharibə şəraitində dövlətin fəvqəladə ehtiyacının yaranması ilə bağlı müəyyən edildiyini, hazırda həmin vergi həddinin yüksək olmasını

əsaslandıraraq azaldılması təklifi ilə çıxış etdi. Bu sahələrdə verginin azaldılması məhsulların qiymətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxaracaq, həmçinin ixraca qadağa qoyulduğuna görə gəlirləri azalan böyük əhali kütləsinin də mənafeyinə xidmət etməklə həm də sosial partlayış təhlükəsini aradan qaldırırdı. Maliyyə nazirinin fikrincə, "böhran və ixracata qadağa qoyulduğuna görə bu müəssisələr gəlir vergisini nağd pulla ödəyə bilmirdilər... yalnız tütün, şərab və neftdən qeyri-müstəqim vergilər tutulacaqdı. Digər istehsal mallarından isə yaxşı olar ki, qeyri-müstəqim vergiləri götürək, çünki onların əksəriyyəti ilk tələbat mallarıdır"(13).

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri Nəsim bəy Yusifbəyov müstəqim vergilərin artırılmasını, qeyri-müstəqim vergilərin (neft, şərab və tütüne olan qeyri-müstəqim vergilər istisna olmaqla) ləğv olunmasını təklif edirdi. Hökumətin vergilərlə əlaqədar şikayətlərə baxılması 1919-cu ilin martında parlamentə göndərdiyi qanun layihəsi ilə əlaqədar izahat məktubunda deyilirdi: "Vergilərin dövlət üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq hökumət elə bir aparat yaratmalıdır ki, burada hər bir vergi ödəyənin dəqiq ödənişinə təminat olsun".

1919-cu ilin aprel ayında sonralar vergi siyasətinin formalaşmasında əsas rol oynamış mühüm bir qanun da Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təqdim olunmuşdu. Həmin qanunun ölkənin maliyyə-iqtisadi inkişafı üçün mühüm əhəmiyyəti var idi. Çünki "Kapital vergisinin ödəniş möhləti və tarif dərəcələrinin dəyişdirilməsi haqqında qanun" la ilk dəfə olaraq müstəqim vergilərin qəti təyin olunmuş vaxt və tarif dərəcələri müəyyən olunurdu. Kapital vergisi hər 100 manatdan 30 manat olmaqla ilin başlanğıcında (fevralın 1-dən gec olmayaraq) ödənilir, gəlir vergisi isə ilin sonunda, gəlirin həcmi bəlli olandan sonra ödənilirdi (8). Bu qanun may ayının 15-də qəbul olundu. 1919-cu il iyulun 23-də parlament bu qanuna müvafiq olaraq yaşayış minimumunun dövlət gəlir vergisinə cəlb olunmayan həddini 1000 rubldan 5000 rubla qədər artırmaq haqqında qərar qəbul etdi (14).

Qəbul olunmuş qanunlar dövlətin maliyyə vəziyyətinin müəyyən qədər yaxşılaşdırılmasına xidmət edirdi.

1920-ci il fevralın 5-də keçirilən parlament iclasında neft məhsulları üzərinə qoyulan vergilərin dəyişdirilməsi haqqında qanun layihəsi müzakirə olundu. Müzakirə zamanı qeyd edilirdi ki, Azərbaycanın Çar Rusiyasının tərkibində olduğu dövrdə yalnız keyfiyyətinə görə fərqlənən bəzi neft məhsullarına aksiz dərəcələri tətbiq olunurdu. Yeni layihəyə görə isə hökumət Bakı rayonundan kənara çıxarılan bütün neft və neft məhsullarının hamısına aksiz tətbiq olunmasını təklif edirdi. "Neft məhsullarına tətbiq olunacaq aksizlərdən dövlət büdcəsi ildə 130 milyon rubla qədər gəlir əldə edəcək. Bundan başqa, əgər neft məhsullarının Xəzər dənizi və tranzit yolla Batum vasitəsilə Avropanın müxtəlif bazarlarına ixracına nail olsaq, onda neft aksizlərindən daxil olmaların minimum həddi 500 milyon rublu keçəcəkdir" (2, s. 456). Layihənin məzmunundan aydın olurdu ki, hökumət ölkə ərazisindən çıxarılan məhsullardan alınan gömrük rüsumlarının da artırılmasını nəzərdə tutur. Parlamentdə qanun layihəsinin müzakirəsi zamanı bəzi siyasi fraksiyalar, hətta "Müsavat" partiyasından olan parlament üzvlərinin bir neçəsi yaranmış vəziyyətdə Azərbaycandan kənara çıxarılan məhsullara təklif olunan rüsumların tətbiq edilməsinin möhtəkirliyə şərait yaradacağını bildirsələr də, layihə parlamentdə maddə-maddə səsə qoyularaq 2-ci oxunuşda qəbul edildi (2, s. 456).

7. Nəticə

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti fəaliyyət göstərirdi 23 ay ərzində həyata keçirdiyi maliyyə-

vergi siyasətində mövcud maliyyə resurslarından tam və düzgün istifadə etməklə Cümhuriyyətin bütün imkanlarını strateji maliyyə siyasəti istiqamətinə yönəldə bilmişdi. Dövlətin iqtisadi siyasətini həyata keçirəcək nazirlik və müvafiq qurumlar təsis olunmuşdu, dövlətin iqtisadi tənzimlənmə fəaliyyətini təmin etmək və gücləndirmək məqsədilə büdcə-fiskal siyasətinin istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdi.

Hökumətin həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində 1919-cu ildə dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərin həcmində əvvəlki illərlə müqayisədə artım qeydə alındı. Dolayı və neft mədənlərindən alınan vergilər büdcə gəlirinin 52,3 faizini, balıqçılıq təsərrüfatından daxil olan vergilər ümumi vergi gəlirlərinin 30 faizini, gömrük daxilolmalarının vergidəki payı 15 faizi, digər vergilərin isə ümumi payı 4-5 faizi təşkil edirdi.

Beləliklə, Cümhuriyyət fəaliyyət göstərdiyi ilk vaxtlar, xüsusilə Baş nazir Fətəli xan Xoyskinin rəhbərlik etdiyi hökumət kabineti tərəfindən 1918-ci il dekabrın 26-da parlamentin müzakirəsi üçün təqdim edilmiş hökumət proqramında mövcud maliyyə resurslarından tam və düzgün istifadə edilməsi öz əksini tapmışdır. Bu proqramda vergi dərəcələrinin azaldılması və mütərəqqi gəlir vergisinə üstünlük verilir. Hökumətin 1919-cu il 22 dekabrda sonra həyata keçirdiyi vergi siyasətində isə müstəqim vergilərin artırılması, qeyri-müstəqim vergilərin (neft, şərab və tütünün çıxmaqla) azaldılması planlaşdırılaraq bu işdə vergilərin artırılması deyil, əhəlinin tədiyə qabiliyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə bu vergilərin tədricən azaldılmasına üstünlük verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cildə, I cild, Bakı, 2004, 440 s.
2. Abdullayev M. Azərbaycan tarixi. "Bakı universiteti" nəşriyyatı. Bakı, 2014, 380 s.
3. Азербайджанская Республика. Документы и материалы 1918 – 1920. Под ред. Дж. Б.Гилиева, «Элм», Баку, 1998 г., 615 стр.
4. "Yeni fikir" qəzeti, 1999, 30 may, № 10.
5. ARDA, f. 894, siy. 10, iş 95, v. 22.
6. "Odlar yurdu" qəzeti, 1999, 17 sentyabr, 24 dekabr.
7. Azərbaycan tarixi. AMEA A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu. VII cildə, V cild. "Elm" nəşriyyatı. Bakı, 2008, 693 s.
8. ARDA, f. 894, siy. 10, iş 105, v. 44–51.
9. ARDA, f. 84, siy. 1, iş, 980, v.1.
10. ARDA, f. 895, siy.1, iş 13, v. 201.
11. «Вестник правительства», 22 января 1919 г.
12. Mahmudov M.Ə., Kərimov Ə.K. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin iqtisadi siyasəti (1918–1920). "İqtisad Universiteti" nəşriyyatı, Bakı, 2006, 84 s.
13. ARDA, f. 84, siy. 1, iş 913, v. 10.
14. "Azərbaycan" qəzeti. 31 dekabr 1918-ci il.
15. ARDA, f. 84, siy. 4, iş 3, v. 39.
16. ARDA, f. 895, siy. 1, iş 161, v. 23–24.
17. «Вестник правительства», 19 июля 1919 г.
18. ARDA, f. 84, siy. 1, iş 9, v. 141.
19. ARDA, f. 24, siy. 1, iş 409, v. 119.
20. Yənə orada, iş 186, v. 109.

JEL code - H68

Qeyri-neft sektoru üzrə dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsi problemləri

Ağanemət Ağayev

Xülasə

Dövlətin iqtisadi tənzimləmə siyasətinin əsas hərəkətverici mexanizmi kimi dayanıqlı inkişafa malik dövlət büdcəsi sistemi makroiqtisadi tarazlığın ən vacib elementi hesab olunur. Təqdim olunan məqalədə qeyri-neft sektoru üzrə dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsi problemlərinə makroiqtisadi sabitlik və dayanıqlıq məsələləri aspektindən baxılmışdır.

Açar sözlər: qeyri-neft sektorundan vergi daxiölmaları, büdcəyə transfertlər, büdcə kəsiri, neft gəlirləri

Financing Problems of the Budget Deficit from the Non-Oil Sector

Aghanemat Aghayev

Abstract

Sustainable fiscal policy as the main regulating element of any economic system, has become an important mechanism of macroeconomic equilibrium in the modern world. The article is dedicated to problems of financing of non-oil budget deficit from macroeconomic stability point of view.

Keywords: tax revenues from the non-oil sector, transfers to the budget, budget deficit, oil revenue

1. Giriş

Ölkə iqtisadiyyatının aşağı diversifikasiya səviyyəsindən irəli gələrək sahəvi bölgədə büdcə kəsiri problemlərinin kökü daha dərinədir. Bu baxımdan, dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsi problemləri dedikdə mövcud maliyyə boşluqlarının sərbəst maliyyə resursları ilə doldurulması deyil, büdcə kəsirini yaradan struktur və iqtisadi problemlərin həlli və bu əsasda fiskal dayanıqlığa nail olunması başa düşülməlidir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, resurs ölkələrində fiskal sektorda, o cümlədən dövlət büdcəsi kəsirinin idarə olunmasında səmərəliliyə nail olunmasının başlıca yolu maliyyə bazarlarının, o cümlədən qiymətli kağızlar bazarının imkanlarından rəşional əsasda istifadənin təmin edilməsidir.

Hazırda ölkənin ən ali iqtisadi siyasət sənədləri kimi qəbul olunan və icrasına başlanılan Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsində, eləcə də Azərbaycan Respublikasında maliyyə xidmətlərinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində qeyd olunan ideyalara və inkişaf istiqamətlərinə uyğun olaraq Azərbaycanda iqtisadi artımın iqtisadi inkişafa keyfiyyətli transformasiyasına və onun davamlılığına, eyni zamanda bütövlükdə makroiqtisadi sabitliyin davamlılığına nail olmaq üçün fiskal sektorun dayanıqlığı problemlərinin dərinədən tədqiq olunması, həlli istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və müvafiq modellərin təklif olunmasına böyük zərurət vardır.

Material

Azərbaycanda digər əsas makroiqtisadi göstəricilər kimi büdcə gəlirləri də neft və qeyri-neft sektoru üzrə qruplaşdırılır. Neft sektorunun gəlirlərində ARDNŞ-in vergiləri neft ÜDM-in tərkibində yaratdığı əlavə dəyərdən ödədiyi cəmi vergilərin payı (əvvəlki illərin trendi) nəzərə alınmaqla proqnozlaşdırılır. ABƏŞ-in cəmi vergilərinin proqnozu isə konsorsium üzrə müqavilə şərtlərində göstərilən formula əsasında tədiyə balansını üzrə qiymətləndirmələrdən

götürülür. Nəticə etibarilə isə Neft Fondunun büdcəyə transfertləri qalığı maddə kimi müəyyən edilir.

Qeyri-neft sektorunun vergiləri başlıca olaraq qeyri-neft ÜDM-in artım tempi əsasında proqnozlaşdırılır.

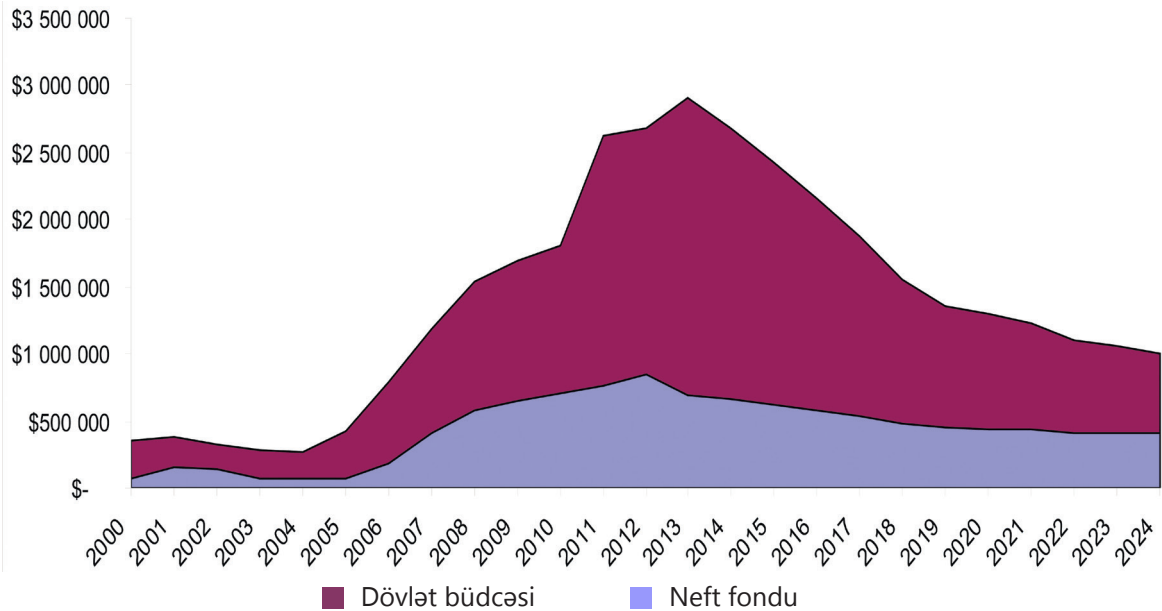
Əksər ölkələrdə dövlət büdcəsi xərclərinin proqnozlaşdırılması ortamüddətli xərclər çərçivəsinə və ya strategiyasına əsaslanır. Buna uyğun olaraq, ilk növbədə, cəmi büdcə xərcləri cari qiymətlərdə ÜDM-in artım tempinə uyğun olaraq proqnozlaşdırılır. Bundan sonra xərclərin strukturu əvvəlki illərin tendensiyası və trend metodu nəzərə alınmaqla proqnozlaşdırılır. Lakin bu zaman müəyyən amillər də nəzərə alınır. Belə ki, əməkhaqqı xərclərinin proqnozlaşdırılması zamanı hökumətin sosial siyasəti, orta əməkhaqqı, sosial xidmətlərin miqyası, yaşayış minimumu, malların və xidmətlərin tədarükü xərclərinin proqnozlaşdırılması zamanı hökumət siyasəti, sosial xidmətlərin miqyası, inflyasiya, subsidiya və transfertlərin proqnozlaşdırılması zamanı hökumət siyasəti, mal və xidmətlərin istehlak qiyməti, əsas kənd təsərrüfatı mallarının istehsal qiyməti, mal və xidmətlərin tələb və ya istehsalının həcmi, faiz ödənişlərinin proqnozlaşdırılması zamanı dövlət borcunun qalığı, faiz dərəcəsi, məzənnə, kapital xərclərinin proqnozlaşdırılması zamanı hökumətin sosial siyasəti, xarici maliyyələşmə, investisiya layihələri, məzənnə və s. nəzərə alınır.

Büdcə kəsirinin maliyyələşmə mənbələri proqnozlaşdırılarkən əvvəlki illərin tendensiyası, trendi və hökumətin xarici və daxili iqtisadi siyasəti nəzərə alınır.

Ümumiyyətlə, ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanılmasında fiskal gəlirlərin və qeyri-neft dövlət maliyyəsinin kəsirinin hədəflənməsi və onun düzgün proqnozlaşdırılması mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Şəkil 1-də 2000–2024-cü illər ərzində dövlət büdcəsinə və Neft Fonduna neft sektorundan daxil olan və daxil olması proqnozlaşdırılan fiskal gəlirlərin dəyişməsi göstərilmişdir. Göründüyü

Şəkil 1. Azərbaycanda gözlənilən neft gəlirləri (min ABŞ dolları ilə). [1]

Qeyd: Şəkil Dövlət Neft Fondunun materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

kimi, Azərbaycanda neft gəlirləri bunu özünü 2006-cı ildən sonra göstərməyə başlamışdır.

Azərbaycanda neft sektorunun gözlənilən güclü inkişafı milli iqtisadiyyatın, o cümlədən onun qeyri-neft sahəsinin inkişafında çətinliklər yarada bilər.

Belə ki, nəticə etibarilə neft gəlirlərinin güclü axını dövlət büdcəsinə qabaqcadan müəyyənləşdirilməsi mümkün olmayan həcmdə gəlirlərin daxil olmasıdır. Neftlə əlaqədar olan gəlirlərin tərəddüdlərə məruz qalması öz təsirini dövlət xərclərinin səviyyəsinə də göstərə bilər ki, bu da son nəticədə qeyri-neft sektorunda qeyri-sabit inkişafı şərtləndirə bilər. Xərclərin səviyyəsinin neft gəlirlərinin səviyyəsindəki tərəddüdlərə reaksiyasının mövcud olması son illərdə özünü göstərmişdir.

Dünya enerji daşıyıcıları bazarında qiymət konyunkturunun pisləşməsi müxtəlif illərdə fərqli ölkələrdə dövlət büdcəsinin neft gəlirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına səbəb olmuşdur ki, bu da real büdcə xərclərinin azalmasını şərtləndirmişdir.

Ölkə iqtisadiyyatımızın səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də neft sektorunun əhəmiyyətli xüsusi çəkiyə malik olmasıdır. Neft sektorunun iqtisadiyyatdakı rolunun böyüklüyü bilavasitə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin strukturunda öz əksini tapır. Neft sektorunun büdcə daxilolmalarında xüsusi çəkisi 50%-dən yuxarıdır.

Qeyri-neft sektorunun ödədiyi vergilərin artım sürətinin neft sektorunun ödədiyi vergilərin artım sürətindən geridə qalmasına baxmayaraq, birinci daha sabit artım tempinə malikdir. Neft sektorunun ödədiyi vergilərin həcmi dünya bazarının konyunkturundan daha çox asılıdır. Məsələn, müəyyən illərdə dünya neft bazarının konyunkturunun pisləşməsi neft sektorunun ödədiyi vergilərin həcmi xeyli azaltmışdır.

Əksər illərdə isə dövlət büdcəsi daxilolmalarının artımında neft sektorunun ödədiyi vergilərin mühüm rolu vardır ki, bu artım da, ilk növbədə, dünya bazarında qiymətlərin artması ilə bağlıdır. Dünya neft bazarında qiymətlərin neft ixracatçıları üçün əlverişli səviyyədə olduğu

vaxtlarda dövlət büdcəsinin gəlirləri artır, qiymətlərin qeyri-əlvərişli səviyyəyə düşdüyü zamanda isə dövlət büdcəsinin gəlir daxilolmalarında və xərclərin maliyyə-ləşdirilməsində gərginliklər yaranır.

Qeyri-neft sektorunun ödədiyi vergilərin həcmnin artması isə müəyyən mənada bu sektorda iqtisadi canlanmanın nəticəsidir. Qeyri-neft sektorundan vergi daxilolmaları xarici tərəddüdlərə məruz qalmır və hökumətin fiskal tədbirlərinin sabitliyinə şərait yaradır. Burada xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-neft sektorunun ödədiyi vergilərin həcmnin real artımı vergi dərəcələrinin optimallaşması şəraitində baş verir. Bu da onu göstərir ki, qeyri-neft sektoru üzərində vergi ağırlığının azalması bu sektorda canlanmaya və nəticə etibarilə ödənilən vergilərin həcmnin artmasına imkan verir.

Ölkədə iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun dövlət gəlirlərinin formalaşmasında rolunun artması əsasən bazar münasibətlərinin daşıyıcısı olan özəl bölmənin inkişafı ilə əlaqədardır. Büdcə gəlirlərinin formalaşmasında özəl bölmənin rolu həlledici olmasa da, son illərdə onun büdcəyə ödənilən vergilərdə payı sürətlə artmaqdadır.

Xarici investisiyaların özəl bölmənin inkişafında da mühüm rol vardır. Xarici kapitallı özəl bölmə də büdcə gəlirlərinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Son illərdə həm yerli, həm də xarici kapitallı özəl bölmənin büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi 30%-ə malikdir və bu meyil artım istiqamətindədir.

Mövcud tendensiyalar gələcəkdə dövlətin vergi daxilolmalarının artmasında özəl sektorun rolunun daha da yüksələcəyi gözləntilərini formalaşdırır. Özəl sektorun gəlirlərinin artım tempi iqtisadi artımın formalaşmasında həlledici əhəmiyyətə malikdir. Ona görə də dövlət büdcəsinə daxilolmaların artımı özəl sektorun gəlirlərinin artımından xeyli dərəcədə asılıdır. Özəl sektorun genişlənməsi nəticəsində ÜDM artır, multiplikativ effektlə iqtisadi aktivlik yüksəlir və bunun mühüm nəticəsi kimi dövlətin vergi bazası real ifadədə genişlənir.

Tədqiqatlar göstərir ki, vergi daxilolmalarının ÜDM-də xüsusi çəkisi keçid dövrünün başlanğıcında Şərqi Avropa ölkələrində orta hesabla 35%, MDB ölkələrində 25% olduğu halda, ölkədə son illərdə müvafiq olaraq 33% və 22%-ə enmişdir. Halbuki hazırda vergi daxilolmalarının ÜDM-də xüsusi çəkisi İqtisadi İnkişaf və Əməkdaşlıq Təşkilatına daxil olan qabaqcıl ölkələrdə orta hesabla 37%, Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə isə 40% təşkil edir.

Dünyanın əksər ölkələri hazırda milli gəlirin vergi sistemi vasitəsilə yenidən bölüşdürülməsi üzrə maksimal mümkün səviyyəni əldə etmişlər.

Vergilərə son hədd meyilliliyinin hesablanması da vergi sisteminin iqtisadiyyatdakı rolunu müəyyənləşdirməyə imkan verir. Ölkədə müvafiq statistikadan istifadə edərək vergi funksiyasını qiymətləndirmək mümkündür:

$$V = (T)0 + t*Y \quad [1]$$

Burada, V – vergilər vasitəsilə toplanan vəsaitin ümumi həcmi; (T)0 – vergilərin avtonom səviyyəsi; t – vergilərə son hədd meyilliliyi; Y – ümumi daxili məhsuldur.

Ekonometrik proqram təminatında statistik sıranın qiymətləri ilə yuxarıda göstərilən vergi funksiyasının qiymətləndirilməsi ilə aşağıdakı nəticələri əldə edirik:

$$V = 34 + 0,1 * Y \quad [1]$$

$$(0,15) \quad (9,5)$$

$$R2 = 0,93 \quad DW = 1.84$$

Tənlikdən görüldüyü kimi vergilərə son hədd meyilliliyi (t) 0,1 əmsalına bərabərdir, yəni ölkədə illər üzrə vergilər vasitəsilə toplanan vəsaitin son həddi Ümumi Daxili Məhsulun orta hesabla 10%-ni təşkil etmişdir.

Gözlənilən yüksək iqtisadi artım hesabına vergi bazasının genişlənməsinə baxmayaraq, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutan islahatların aparılmasının əhəmiyyəti nəzərdən qaçırılmamalıdır.

Hazırda global enerji bazarının konyunkturunun, asta templə də olsa, tədricən yaxşılaşması dövlət

büdcəsi xərclərinin artmasına şərait yaratmışdır. Dövlət büdcəsi xərclərinin qeyri-sabitliyi qeyri-neft sektoru sahəsində inkişafın da sabitliyinə mənfi təsir göstərir. Dövlət büdcəsi xərclərinin sabitliyi bir tərəfdən xərclər paketinin düzgün formalaşmasından, digər tərəfdən isə onun neft gəlirlərindən asılılığının yumşaldılmasından asılıdır.

Xaricdən valyuta gəlirlərinin güclü axını və onların fiskal tədarükü nəticəsində dövlət xərclərinin sıçrayışla artması bir çox neft ölkələrinin üzləşdiyi "ratchet effect" (məcmu tələbin artmasına uyğun olaraq qiymətlərin yüksəlməsi) adlanan problemin yaranmasını şərtləndirir. Bu isə, əsasən, milli iqtisadiyyatda təklifin potensial gücünün aşağı olması və ya təklifin artması üzərində olan maneələrin mövcud olması hallarında özünü büruzə verir.

Makroiqtisadi göstəricilərin təhlili göstərir ki, fiskal xərclərinin müəyyən illər üzrə davamlı və sürətli artımı məcmu tələbin kəskin genişlənməsinə səbəb olur ki, bu artan tələb də adekvat təkliflə üzləşmədikdə qiymətlərin kəskin artımı ilə müşahidə olunur. Beləliklə, dövlət xərclərində kəskin sıçrayışın baş verməsi makroiqtisadi sabitlik baxımından real təhdidlər doğurur ki, bu da dövlətin maliyyə siyasətinin digər bir qolu olan monetar siyasətin kəskin sərtləşməsinə zəruri edir.

Azərbaycan Respublikasında Dövlət Neft Fondunun yaradılması ölkəyə daxil olan neft gəlirlərinin iqtisadiyyata mənfi təsirini qismən eliminasiya etsə də, dövlət büdcəsinə vergi daxi olmaları şəklində axan neft dollarları iqtisadiyyatda tələb şokuna, başqa sözlə, makroiqtisadi sabitlik üçün təhlükələrə şərait yarada bilər. Ölkədə enerji daşıyıcılarının hasilatı və istehsal göstəricilərinin proqnozuna görə, növbəti 20 il ərzində fiskal fondlara neft gəlirləri sabit olaraq deyil, artan və azalan xətt üzrə daxil olacaqdır.

Qiymətləndirmələrə görə, neft gəlirləri özünün pik nöqtəsini ötmüşdür ki, bu da dövr ərzində iqtisadiyyatda məcmu tələbin genişlənməsinə və bu genişlənməyə uyğun

olan iqtisadi strukturun formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Neft gəlirlərinin tədricən azalması məcmu tələbin səviyyəsində enmələrə gətirib çıxarmış, formalaşmış iqtisadi struktur müəyyən deformasiyaya məruz qalmışdır ki, bununla da iqtisadiyyatda müəyyən dərəcədə milli gəlirməcmu tələb disbalansı yaranmışdır.

Təbii resurslardan qaynaqlanan fiskal ekspansiya real dəyişməz xərclər prinsipinə söykənməli, "pul bolluğu" eyforiyası yaratmamalı, ehtiyatlı cari istehlak (sosial xərc) strategiyasına əsaslanmalıdır.

Bu vəziyyətdə fiskal ekspansiyanın trayektoriyası elə qurulmalıdır ki, əvvəlki illərdə yaranacaq neft gəlirləri bolluğu, sonradan (ən azı 2024-cü ilə qədər) tədrici tempdə davamlı azalacaq neft gəlirlərinin fiskal kəsir effektlərini maliyyələşdirmək mümkün olsun. Başqa sözlə, fiskal xərclər mülayim trayektoriya ilə artmalıdır ki, neft hasilatının azalması dövründə büdcə xərclərinin maliyyələşmə mənbələri tükənməyərək sabit qalsın və makroiqtisadi, bunun da nəticəsində sosial şoklar meydana gəlməsin.

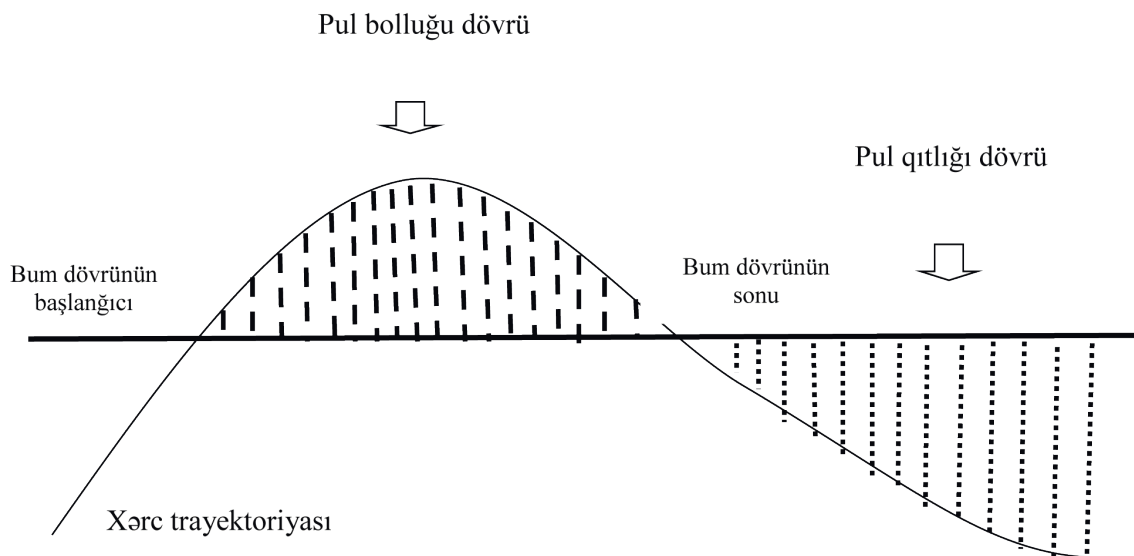
Proqnozlaşdırmalar göstərir ki, "pul bolluğu" dövründə neft gəlirlərinin yığıma getmiş hissəsi (sınıq xətlər trayektoriyası) "pul qıtlığı" dövründə fiskal məqsədlər üçün heç bir problem olmadan xərclənə bilər (nöqtələr trayektoriyası). Nəticədə isə fiskal xərc trayektoriyası sabit qalacaqdır. [2]

Hədəf göstəricisi kimi dövlət büdcəsinin cari xərcləri qeyri-neft ÜDM-nə nisbətən sabit səviyyədə qalmalıdır ki, pul bolluğunun hesabına məhdudiyətsiz sosial prioritetlər effekti yaranmasın. Bu ümumilikdə ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunmasının əsas şərtlərindən biridir.

Ölkədə fiskal xərclərin investisiya prioritetləri fəal deyildir. Bu prioritetlər qeyri-neft sektorunun investisiya potensialının reallaşmasına təkanverici təsir göstərməkdə olsa da, layihələrin kompleks siyasət proqramları əsasında işlənməsi və nəticə effektlərinin hesablanması prosesləri zəifdir.

Fiskal ekspansiyanın qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün mühüm olan struktur-institutsional

Şəkil 2. Fiskal xərc trayektoriyası ideyasının təsviri [3]

Qeyd: Şəkil müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

tədbirlərlə tamamlanmasına ehtiyac var. Burada xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, ölkədə qeyri-resurs iqtisadiyyatına vergi stimulları buradan sonra üstün prioritetlərdən biri olmalıdır. [3]

Hazırkı dövrdən başlayaraq qeyri-neft sektorundan vergi daxilolmalarının qeyri-neft ÜDM-nə nisbəti göstəricisinin yüksəlməsi hədəflənə bilər. Şübhəsiz ki, neft sektorunda istehsalın azalması bilavasitə vergitutma bazasının daralması ilə müşahidə olunacaqdır. Bunu isə yalnız qeyri-neft sektorundan daxilolmalar kompensasiya edə bilər.

Yanaşmanın məntiqli alqoritminə görə, kifayət qədər vergi stimullarına malik qeyri-neft sektoru müəyyən müddətdən sonra yüksək vergitutma bazasına malik olacaqdır. Bu mənada mənfəət və digər vergilərin dərəcələrinə dinamik əsasda baxılması imkanları realdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, neqativ makroiqtisadi şokların yaranmasının qarşısının alınması məqsədilə bu yüksəlmə mülayim trayektoriyada və tədricən həyata keçirilməlidir.

İlkin dövrlərdə vergi stimullarının olmayacağı şəraitdə, dövlət büdcəsinin ümumi gəlirləri azala bilər. Beləliklə, iqtisadi artım şəraitində vergi bazasının daralması iqtisadi artıma mənfəət təsir

göstərəcəkdir. Belə ki, dövlət büdcəsi gəlirlərinin azalması ölkəni xərcləri azaltmaq, yaxud dövlət borclanmasına getmək dilemmasında qoyacaqdır. Əsasən, bu vəziyyətdə dövlətlər xərcləri, yaxud onun artım tempini azaltmağa üstünlük verir. Halbuki artan iqtisadiyyat büdcə gəlirlərinin ÜDM-ə nisbətində davamlı olaraq artması ilə əhəngdar olmalıdır.

Büdcə xərcləri proqnozlaşdırılarkən onun iki komponenti – cari xərclər və kapital (investisiya) xərcləri ayrı-ayrılıqda işlənir. Mütərəqqi təcrübələr göstərir ki, cari fiskal xərclərin proqnozu (hədəflənməsi) makroiqtisadi sabitliyin gözlənilməsinə, başqa sözlə, dəyişməz real xərclər prinsipinə və bundan irəli gələrək konservativ ehtimala əsaslanmalıdır.

Kapital yönümlü (investisiya) fiskal xərclərin proqnozlaşdırılması mərhələsi isə bundan sonra başlanır. Milli iqtisadiyyatın həm ümumi, həm də fiskal konstruksiyasında enerji sahələrinin dominantlığı səbəbindən orta və uzunmüddətli dövr üçün makroiqtisadi proqnozlarda qeyri-neft sektorunun investisiyalara tələbatı müəyyənləşdirilməlidir. Hesablamalar göstərir ki, dövlət büdcəsindən nəzərdə tutulmuş kapital xərcləri bu tələbatın 20–25%-ni ödəmək iqtidarındadır.

Dövlət büdcəsinin ümumi gəlir və xərcləri, onların strukturu müəyyənləşdikdən sonra metodoloji alqoritmə görə qeyri-neft fiskal kəsirin proqnozlaşdırılması mərhələsi başlanır. Təcrübə göstərir ki, ölkədə bu mərhələ mexaniki hesablama xarakteri daşıyır. Belə ki, cəmi gəlirlər, neft gəlirləri və cəmi xərclər kimi əsas parametrlər artıq verilən (məlum) göstəricilər olur.

Azərbaycanda qeyri-neft kəsiri BVF və Dünya Bankının metodologiyasına əsasən aşağıdakı kimi hesablanır:

$$\text{NOD} = R - R_{\text{neft}} - E + \text{İF}$$

Burada:

- NOD – qeyri-neft kəsiri;
- R – dövlət büdcəsinin cəmi gəlirləri;
- R_{neft} – dövlət büdcəsinə neft sektorundan daxilolmalar (neft-qaz sektorunun vergiləri və ARDNF-dən büdcəyə birbaşa transferlər);
- E – dövlət büdcəsinin cəmi xərcləri;
- İF – dövlət büdcəsinin daxili maliyyələşmə mənbələri.

Qiymətləndirmələrə görə, orta və uzunmüddətli dövrdə isə neft sektorunun daralması hesabına dövlət büdcəsinin neft sektorundan asılılığı minimum enəcək və neft gəlirlərinin cəmi büdcə gəlirlərində payı cəmi 9% ətrafında olacaqdır.

Beynəlxalq maliyyə institutlarının neft gəlirlərinin idarə olunması strategiyalarında təklif olunan yanaşmaya əsasən qeyri-neft sektorunun kəsiri anlayışı geniş mənada iqtisadiyyatın real sektorunun maliyyə kəsiri kimi başa düşülməlidir.

Dövlət büdcəsi vasitəsilə yenidən bölüşdürülən milli gəlir real sektorun xərcləmə imkanlarını genişləndirir. Bu onu nəzərdə tutur ki, qeyri-neft sektorunun xərcləri iki mənbədən formalaşır: qeyri-neft və neft gəlir mənbələri.

Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün digər bir metod da tövsiyə edilir. Belə ki, qeyri-neft sektorunun xərcləri və gəlirləri arasındakı kəsir həm də vergilərin azaldılması hesabına artırıla bilər. Hesab olunur ki, bu yolla neft amili hesabına real sektorun gəlirlərini artırmamaqla da qeyri-neft sektorunun güclü inkişafına nail olmaq olar.

Dolayısı isə bu dövlət büdcəsinin gəlirlərinin azaldılması deməkdir ki, bu da qeyri-neft sektoruna vergi stimullarını tətbiq etməklə gələcəkdə büdcənin vergitutma bazasını genişləndirə bilər. Eyni zamanda qeyd olunur ki, bu metod çox ehtiyatla reallaşdırılmalıdır.

Bütövlükdə, kəsirin neft gəlirləri hesabına örtülməsi iqtisadi səmərəsizliyə yol açar bilər. Çünki əgər iri məbləğdə pullar xərclənsə, bu digər tərəfdən istər-istəməz dövlət xərclərinin planlaşdırılmasında çətinlik yaradır, xərclərə nəzarəti çətinləşdirir. [2]

Neft gəlirləri ABŞ dollarında formalaşan gəlirlərdir və strategiyada həm ARDNŞ-in və ABƏŞ-in vergi ödəmələri, həm də Neft Fondunun vəsaitləri bu gəlirlərə aid edilir. Retrospektiv təhlillərimizə görə, bu gəlirlər manata konversasiya olunduqda valyuta bazarına əlavə valyuta təklifini artırmışdır ki, bu da manatın möhkəmlənməsi ilə müşayiət olunmuş və qeyri-neft sektorunun ixrac potensialına mənfi təsir göstərmişdir.

Dominant sektorun ortamüddətli idarə olunması strategiyasına əsaslanaraq hesablamlar göstərir ki, Azərbaycan üçün neft gəlirlərinin istifadəsinin daha əlverişli variantı bu gəlirlərin yalnız qısamüddətli dövr ərzində geniş miqyasda istifadə olunmasıdır. Çünki bu gəlirlər investisiya layihələrinin, infrastrukturun, təhsilin maliyyələşməsinə istifadə edilərsə, bu öz makroiqtisadi bəhrəsini verəcəkdir. Investisiyalar istehsal göstəricilərinə transformasiya olunacaq, yaradılmış infrastruktur investisiyaların məhsuldarlığını artıracaq və beləliklə də, qeyri-neft sektorunda maliyyə yığımları genişlənəcəkdir.

Hazırda qeyri-neft sektorunun kəsirinin qeyri-neft ÜDM-ə nisbəti səmərəli səviyyədə deyildir. Kəsirin illik artımı qeyri-neft sektorunun 1%-i və ya maksimum 2%-i məbləğində təmin olunmalıdır. Beləliklə, neft gəlirlərinin qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəldilən hissəsinin illik artım limiti qeyri-neft sektorunun ÜDM-in 1–2%-ni keçməməlidir. Əgər bu limit pozularsa, neqativ makroiqtisadi nəticələr meydana çıxar bilər (xarici borcun artması, layihələrin

səmərəsizliyi, real məzənnənin möhkəmlənməsi və s.).

Novbəti illər üçün dövlət büdcəsində neft gəlirlərindən istifadənin artırılması məbləği qeyri-neft sektorunun ÜDM-nin 1% səviyyəsində nəzərdə tutulmalıdır.

Hesablamalara görə, dövlət büdcəsinə daxil olacaq cəmi neft gəlirləri istisna olmaqla qeyri-neft fiskal gəlirlər ilə cəmi fiskal xərclər arasındakı fərqin qeyri-neft sektorunun ÜDM-nə nisbəti yüksək olaraq qalır ki, bu da beynəlxalq maliyyə institutlarının müvafiq meyarlarına (17–19%) uyğun deyildir.

Nəticə

Ölkələrdə makroiqtisadi tənzimləmə çərçivələri, o cümlədən fiskal qaydalar sisteminin təhlili göstərir ki, bu, ümumi milli iqtisadi inkişaf modelinin, xüsusilə də onun mühüm göstəricisi kimi ölkədə iqtisadi artımın keyfiyyət məsələləri, nəticədə də makroiqtisadi və maliyyə sabitliyi məsələləri ilə sıx əlaqədardır. Ölkədə, müəyyən olunan fiskal mexanizm nə qədər makroiqtisadi sabitliyə hədəflənmişsə, bunun bir o qədər iqtisadi artıma dəstəkləyici təsiri daha etibarlı və dayanıqlıdır. Bu isə onu göstərir ki, milli iqtisadiyyatın şaxələnməsi strategiyası çərçivəsində qeyri-neft sektorunun sürətli və davamlı inkişafına nail olunması, bu xüsusda da qeyri-neft sektoru üzrə bövlət büdcəsi kəsirinin rəşional hədlərə qədər minimallaşdırılması, onun səmərəli maliyyələşməsi mexanizmlərinin tətbiqi orta və uzunmüddətli dövrdə həm makro, həm də mikro iqtisadi siyasətin mütləq prioritetləri sırasında olmalıdır.

Ədəbiyyat

1. UNEC, A.Q.Ağayev "Azərbaycan Respublikasında büdcə kəsirinin qiymətli kağızlarla maliyyələşdirilməsi problemləri" adlı doktorluq dissertasiyasının materialları. Bakı, 2017
2. Jean-Louis Combes, Alexandru Minea, Moussé Sow. "Is Fiscal Policy Always Counter- (Pro-) Cyclical? The Role of Public Debt and Fiscal Rules" <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.835.3981&rep=rep1&type=pdf>
3. A.Q.Ağayev "Büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi: yeni çağırışlar və perspektivlər". Monoqrafiya. "Ulu" nəşriyyatı, Bakı, 2017, 232 səh.
4. İsmayılov F. "Müasir dövrdə Azərbaycanda büdcə kəsiri və onun nizamlaşdırılması". Dissertasiya işi. Bakı, 2010.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi".
6. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin analitik materialları.
7. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının analitik materialları.

Büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi və maliyyə sabitliyi

Hafiz Quliyev

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi – büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi istiqamətlərinin tədqiqi

Tədqiqatın metodologiyası – statistik testlər və təhlillər

Tədqiqatın nəticələri – büdcə gəlirlərinin volatilliyinin aradan qaldırılması və gəlirlərin diversifikasiyası üçün kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə resurslarına çıxışının genişləndirməsi istiqamətində təkliflər verilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri – Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarında vergi növləri üzrə büdcə daxilolmaları dərc olunsada, iqtisadi sektorlar üzrə vergi daxilolmalarının olmaması tədqiqatın daha dərinə təhlil edilməsi perspektivində müəyyən məhdudiyyətlər yaradır.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti – post neft dövründə uzunmüddətli və dayanıqlı iqtisadi inkişafı təmin etmək məqsədilə büdcə daxilolmalarında sabit vergi tədiyələrinin çəkisinin artırılması istiqamətində elmi mənbə kimi istifadəsinin mümkünlüyü

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi "portfel nəzəriyyəsi" prizmasından tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi, portfel nəzəriyyəsi, korrelyasiya testi, kiçik və orta sahibkarlıq, vergi siyasəti, qeyri-neft ixracı

Budget Revenue Diversification and Financial Stability

Hafiz Guliyev

Abstract

Purpose – Research of directions for budget revenues diversification

Design/methodology – Statistical tests and analyses

Findings – For the purpose of eliminating budget revenues volatility and fostering revenue diversification some recommendations are provided related to increasing access to finance of small and medium sized enterprises.

Research limitations – Although tax receipts are issued by State Statistical Committee according to types of taxes, lack of tax receipts by sectors of economy are the main restrictions for the deeper analysis of this paper.

Practical implications – can be used as a research source to ensure sustainable and long-term growth of post-oil era by increasing the share of stable types of taxes in budget receipts.

Originality/novelty – Diversification of budget revenues has been researched from "portfolio theory" point of view.

Keywords: Budget revenues diversification, portfolio theory, correlation test, small and medium sized enterprises, tax policy, non-oil export

1. Giriş

Son zamanlar neftin qiymətində baş verən dəyişkənlik Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün həyəcan təbili çalmış, bununla əlaqədar olaraq büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi konsepsiyası dövlət maliyyəsində daha da əhəmiyyətli məsələyə çevirilmişdir. Dövlətin maliyyə siyasətində gəlirlərin şaxələndirilməsi vergi bazasının genişləndirilməsi, gəlirlərin sabitliyinin təmin edilməsi, habelə balanslaşdırılmış gəlir-xərc strukturu fonunda strateji mahiyyət kəsb etmişdir.

Büdcə gəlirlərinin dəyişkənliyi büdcənin sosialyönlü və digər xərclərinin icrasının fasiləsizliyində və uzunmüddətli iqtisadi inkişafda mənfi təsirlərə səbəb ola bilər. Həmçinin büdcə gəlirlərinin dəyişkənliyi dövlət maliyyəsinin iqtisadi və fiskal şoklara daha kövrək olmasını şərtləndirir. Büdcə gəlirlərinin sabitliyi isə dövlət xərclərinin icrasının davamlılığını təmin edir, habelə maliyyə böhranları dövründə dövlət maliyyəsinin dayanıqlılığını artırır.

Korporativ maliyyədə gəlirlərin şaxələndirilməsi bir neçə istiqamətdə nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, bu istiqamətlər məhsulların şaxələndirilməsi, portfel nəzəriyyəsi və regional şaxələnməni əhatə edir. Bu məqalədə gəlirlərin şaxələndirilməsi, əsasən, portfel nəzəriyyəsi üzərində müzakirə olunur. Portfel nəzəriyyəsi amerikalı iqtisadçı Harri Markovitsin adı ilə bağlıdır. Bu nəzəriyyənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, investorlar portfellerini müxtəlif aktivlərdən, o cümlədən səhmlərdən, istiqrazlardan və digər növ qiymətli kağızlardan təşkil etməklə şaxələnmə nəticəsində müəyyən risklərdən kənarlaşaraq gəlirlərini maksimallaşdırsınlar. Burada risk dedikdə səhm və ya digər qiymətli kağızların gəlirliliklərinin variasiyası nəzərdə tutulur [1].

Investorların portfellerini çeşidli aktivlərlə formalaşdırması o demək deyil ki, həmin portfel şaxələnilir. Burada əsas məqam odur ki, investorlar tərəfindən əldə olunmuş qiymətli kağızlar arasında korrelyasiya əmsalı mənfi və ya sıfır olsun. Korrelyasiya əmsalının mənfi olmasını belə interpretasiya etmək olar ki, iki

qiymətli kağız arasında əlaqə əks istiqamətdədir. Bu o deməkdir ki, hər hansı sektorda baş verən şok və ya stress nəticəsində bir səhmin qiyməti düşdükdə bu digər səhmin qiymətinə təsir etmir, yəni ikinci səhmdə sabitlik müşahidə olunur və ya artım baş verir. Korrelyasiya əmsalının müsbət olması isə iki qiymətli kağız arasındakı əlaqənin eyni istiqamətdə olmasından xəbər verir. Belə ki, birinci səhmin qiymətinin artması digər səhmin qiymətinin artması, birinci səhmin qiymətinin azalması digər səhmin qiymətinin azalması ilə müşahidə olunur. Portfel nəzəriyyəsinin əsas mahiyyəti də ondan ibarətdir ki, qiymətli kağızların elə optimal kombinasiyası mövcuddur ki, müəyyən və ya minimal riskləri qəbul etməklə gəlirləri maksimallaşdırmaq olar. Bu, H.Markovits tərəfindən "effektiv zona" adlandırılır. Burada risk dedikdə sistemik (bazar riskləri) və qeyri-sistemik riskləri fərqləndirmək lazımdır. Qeyri-sistemik risk hər hansı sektorda baş verən iqtisadi şok nəticəsində yaranır və bu cür risklər diversifikasiya nəticəsində asanlıqla aradan qaldırıla bilər. Bazar riskləri isə bütövlükdə iqtisadi sektorları əhatə edir və investorlar bu səbəbə görə də ən çox bazar risklərinə fokuslanırlar [1].

2. Büdcə gəlirlərinə portfel nəzəriyyəsi perspektivində baxış

Dövlət maliyyəsində dövlət büdcəsinə portfel kimi baxsaq, vergi gəlirlərini və ya vergi bazasını portfelin qiymətli kağızları kimi nəzərdə tuta bilərik. Belə olan halda büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsində məqsəd vergi növləri arasında elə optimal kombinasiya tapmaqdır ki, vergi növləri arasında müsbət korrelyasiya olmasın və hər hansı sektorda baş verən dəyişkənlik nəticəsində dövlətin öhdəliklərini yerinə yetirməsi üçün vacib olan pul vəsaitlərini və ya gəlirlərinin əhəmiyyətli səviyyədə azaltmasın. Daha dəqiq desək, iqtisadi aktivliyin zəiflədiyi dövrdə bir vergi növü üzrə daxilolmalar azalanda digər vergi növləri üzrə həmin azalmalar müşahidə edilmədiyindən ümumi itkilər minimallaşmış olur [2].

Azərbaycan Respublikasının dövlət vergilərinə vergi məəcəlləsinə uyğun olaraq 9 vergi növü

daxil olunur. Bu tədiyyə növlərinə fiziki şəxslərin gəlir vergisi, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, əlavə dəyər vergisi, aksizlər, hüquqi şəxslərin əmlak vergisi, hüquqi şəxslərin torpaq vergisi, yol vergisi, mədən vergisi və sadələşmiş vergi aiddir [5]. Ümumi vergi daxilolmalarında əsas payı əlavə dəyər vergisi, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi və fiziki şəxslərin gəlir vergisi əhatə etdiyinə görə və digər vergi növlərinin ümumi çəkiddə payının az olması səbəbindən təhlil məqsədləri üçün bir qrupda cəmləşdirilmişdir (Qrafik 1).

Qrafik 1-dən görüldüyü kimi, 2018-ci ilin III rübünün yekunlarına görə əlavə dəyər vergisi 3 165 milyon manat və ya ümumi vergi daxilolmasında 46% təşkil etməklə ilk yerdə qərarlaşmışdır. Əlavə dəyər vergisindən sonra əsas pay 1 743 milyon manat və ya 25,3%-lə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinə aiddir. 6 tədiyyə növünü əhatə edən digər vergilər 1 238 milyon manat və ya 18%, fiziki şəxslərin gəlir vergisi isə ümumi daxilolmalarda 736 milyon manat və ya 10,7% təşkil etmişdir.

Tədiyyə növlərinin statistik əhəmiyyətini nəzərə alaraq, 4 vergi növünə (əlavə dəyər vergisi, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi və digər vergilər) fokuslansaq,

büdcə portfelinin dəyişkənliyi ölçmək məqsədilə 4 vergi növünün hər birinin variasiya əmsalını və 4 vergi növündən yaranan 6 kombinasiya (ƏDV_h.ş mənfəət vergisi; ƏDV_f.ş gəlir vergisi; f.ş gəlir vergisi _ h.ş mənfəət vergisi; digər vergilər_h.ş mənfəət vergisi; digər vergilər_ƏDV; digər vergilər_f.ş gəlir vergisi) üzrə korrelyasiya əmsalını hesablamalıyıq.

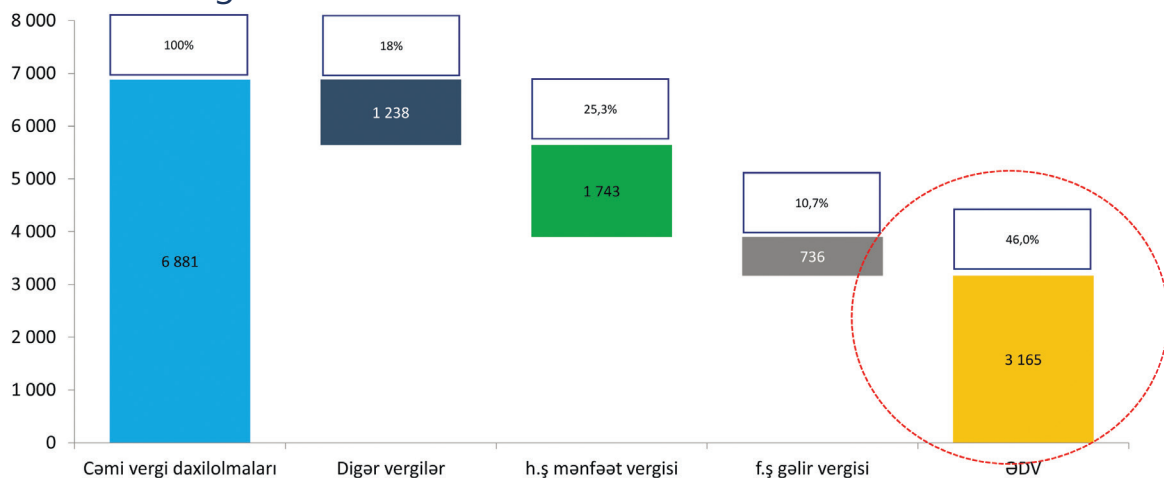
3. Büdcə gəlirləri üzrə korrelyasiya testi və dəyişkənliyin qiymətləndirilməsi

Təhlilin məqsədləri üçün lazımi məlumatlar Dövlət Statistika Komitəsinin aylıq bülletenlərindən götürülmüşdür. Təhlil zamanı 2006-cı ilin I rübündən 2018-ci ilin III rübünə qədər rüblük məlumatlar əsasında hər bir dəyişən üzrə 51 müşahidədən istifadə olunmuşdur. Məlumatların 2006-cı ildən götürülməsi həmin ildə Bakı-Tiflis-Ceyhan neft boru kəmərinin işə düşməsi və nəticədə Azərbaycan iqtisadiyyatının ekspansiyası ilə əlaqədardır.

Təhlilin metodologiyası

Korrelyasiya əmsalı:

Qrafik 1. 2018-ci ilin III rübündə vergi daxilolmalarının tədiyyələr üzrə bölgüsü

Mənbə: Qrafik Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmışdır.

$$r_{xy} = \frac{S_{xy}}{S_x S_y} = \frac{\frac{\sum(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{n-1}}{\sqrt{\frac{\sum(x_i - \bar{x})^2}{n-1}} * \sqrt{\frac{\sum(y_i - \bar{y})^2}{n-1}}}$$

Burada

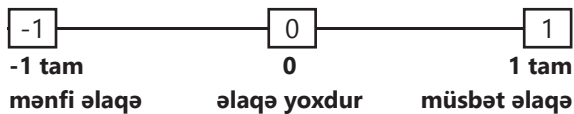
$$\frac{\sum(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{n-1}$$

iki dəyişən arasında müsbət və ya mənfi istiqamətdə xətti əlaqəni,

$$\sqrt{\frac{\sum(x_i - \bar{x})^2}{n-1}} * \sqrt{\frac{\sum(y_i - \bar{y})^2}{n-1}}$$

iki dəyişən arasındakı standart kənarlaşmaları bildirir.

Korrelyasiya əmsalının izahı aşağıdakı kimidir.

-0,8 < K ≤ -1 güclü mənfi əlaqə, güclü müsbət əlaqə 0,8 < K ≤ 1

-0,6 < K ≤ -0,8 nisbətən güclü mənfi əlaqə, nisbətən güclü müsbət əlaqə 0,6 < K ≤ 0,8

-0,4 < K ≤ -0,6 orta mənfi əlaqə, orta müsbət əlaqə 0,4 < K ≤ 0,6

-0,2 < K ≤ -0,4 nisbətən zəif mənfi əlaqə, nisbətən zəif müsbət əlaqə 0,2 < K ≤ 0,4

0 < K ≤ -0,2 zəif mənfi əlaqə, zəif müsbət əlaqə 0 < K ≤ 0,2

Variyasiya əmsalı:

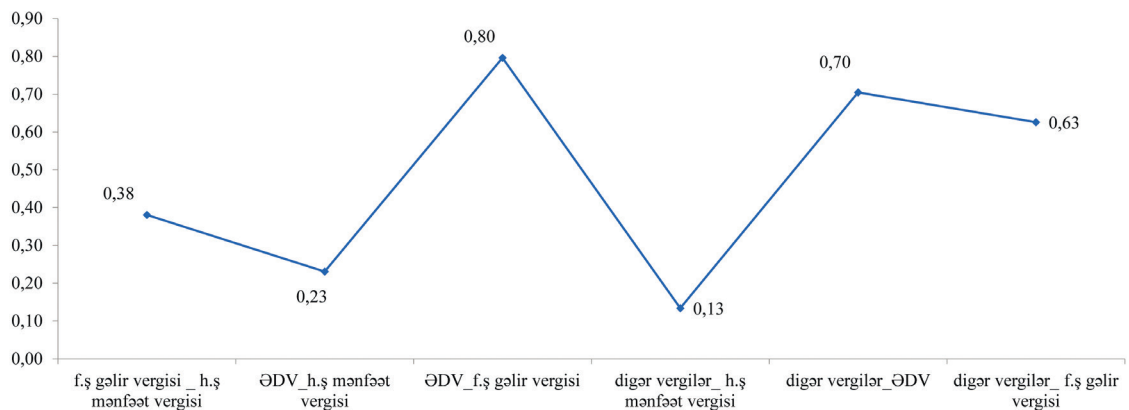
$$V = \frac{\sigma}{\bar{X}} * 100\%$$

σ burada standart kənarlaşmalar, X isə cəbri ortadır [3, 4].

Qrafik 2-dən göründüyü kimi korrelyasiya testinin nəticəsinə əsasən 4 vergi növü üzrə 6 kombinasiyadan ibarət olan vergi növlərinin qruplaşmasında bütün əmsallar müsbətdir. Yəni bütün vergi növləri üzrə əlaqə eyni istiqamətlidir. Daha dəqiq desək, qeyd olunan kombinasiyalar üzrə elə vergi tədiyələri yoxdur ki, hər hansı vergi daxilolmalarında azalma baş verdikdə digər vergi tədiyəsində artım və ya sabitlik olsun.

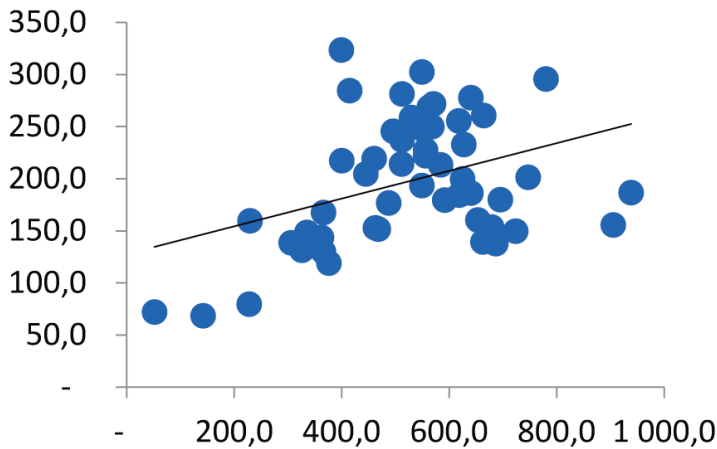
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi arasında əlaqə 0,38 təşkil edir. 0,2 < K ≤ 0,4 intervalında olduğuna görə iki dəyişən arasında zəif müsbət əlaqə mövcuddur. ƏDV və hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi üzrə kombinasiyada nəticə 0,23-ə bərabərdir. 0,2 < K ≤ 0,4 intervalına düşməsi səbəbindən bu iki dəyişən arasında da korrelyasiya zəif müsbət istiqamətindədir. Qrafik 2.2-dən də göründüyü kimi, qeyd olunan kombinasiya üzrə nöqtələr

Qrafik 1. Korrelyasiya testinin nəticəsi

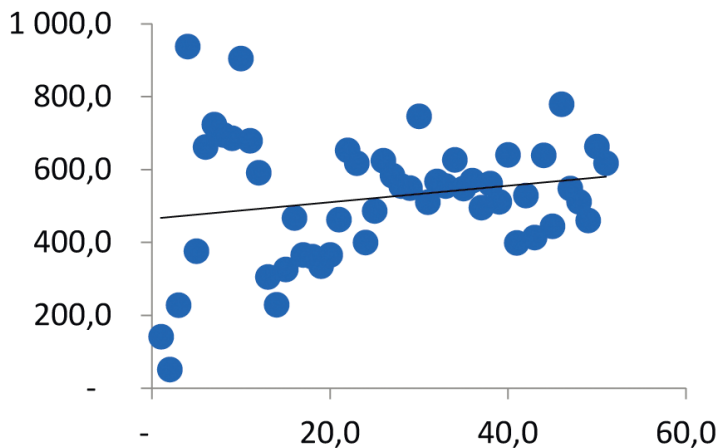
Mənbə: Qrafik Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmışdır.

Qrafik 2.1. f.ş gəlir vergisi _ h.ş mənfəət vergisi kombinasiyası üzrə korrelyasiya testinin təsviri

Mənbə: Qrafik Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmışdır.

Qrafik 2.2. ƏDV_h.ş mənfəət vergisi kombinasiyası üzrə korrelyasiya testinin təsviri

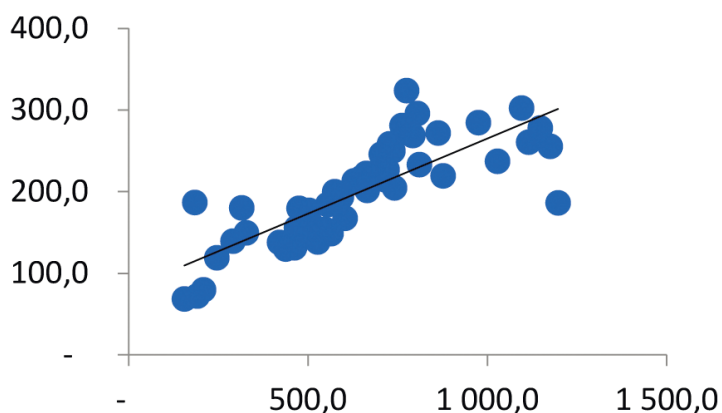

Mənbə: Qrafik Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmışdır.

fiziki şəxslərin gəlir vergisi ilə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi arasındakı əlaqə ilə müqayisədə mərkəzdən daha çox səpələnmiş vəziyyətdədir. ƏDV daxilolmaları ilə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi arasında əlaqənin nisbətən zəif olması müsbət məqamdır.

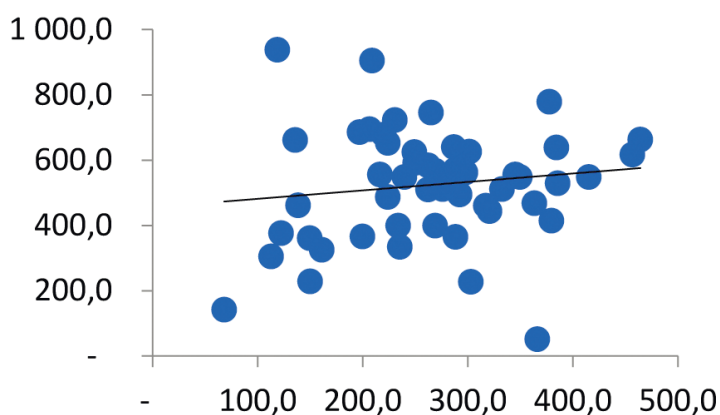
ƏDV ilə fiziki şəxslərin gəlir vergisi arasındakı korrelyasiya əmsali 0,80 təşkil etməklə və $0,6 < K \leq 0,8$ intervalına düşdüyünə görə nisbətən güclü müsbət əlaqəyə malikdir. Qrafik 2.3-dən aydın olur ki, ƏDV ilə fiziki şəxslərin gəlir vergisi kombinasiyası üzrə standart kənarlaşmalar daha

Qrafik 2.3. ƏDV_f.ş gəlir vergisi kombinasiyası üzrə korrelyasiya testinin təsviri

Mənbə: Qrafik Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmışdır.

Qrafik 2.4. digər vergilər_h.ş mənfəət vergisi kombinasiyası üzrə korellasiya testinin təsviri

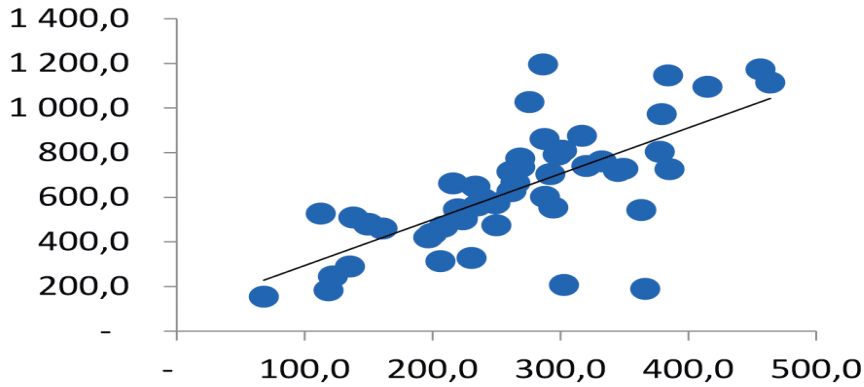

Mənbə: Qrafik Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmışdır.

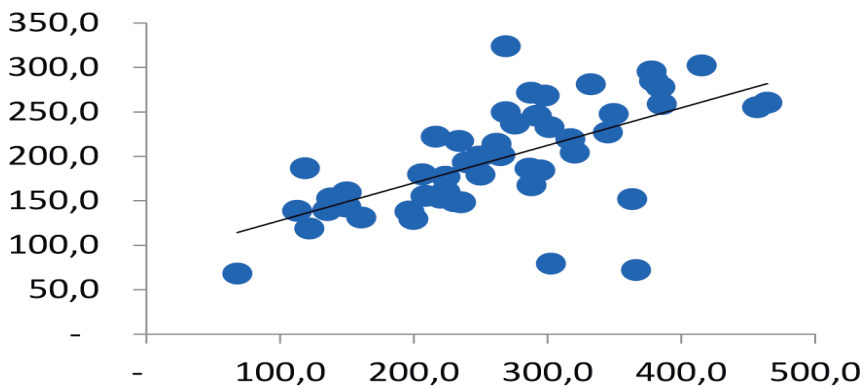
azdır və kəsişmə nöqtələri mərkəzdə daha çox cəmləşmişdir. Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi ilə digər vergilər arasındakı əlaqə 0,13 təşkil etməklə 6 kombinasiya üzrə ən aşağı müsbət korrelyasiyaya sahibdir. Nəzərə alsaq ki, digər vergilərə hüquqi şəxslərin torpaq vergisi, yol vergisi, mədən vergisi, sadələşmiş vergi, aksizlər və hüquqi şəxslərin əmlak vergisi daxildir, büdcə portfelində 25%-dən yuxarı çəkisi olan hüquqi

şəxslərin mənfəət vergisi ilə digər 6 tədiyə növü ilə əlaqənin $0 < K \leq 0,2$ intervala düşməsi və zəif müsbət korrelyasiyaya malik olması, o cümlədən standart kənarlaşmaların yuxarı olması büdcə gəlirlərinin diversifikasiyası prizmasından önəmli məsələdir.

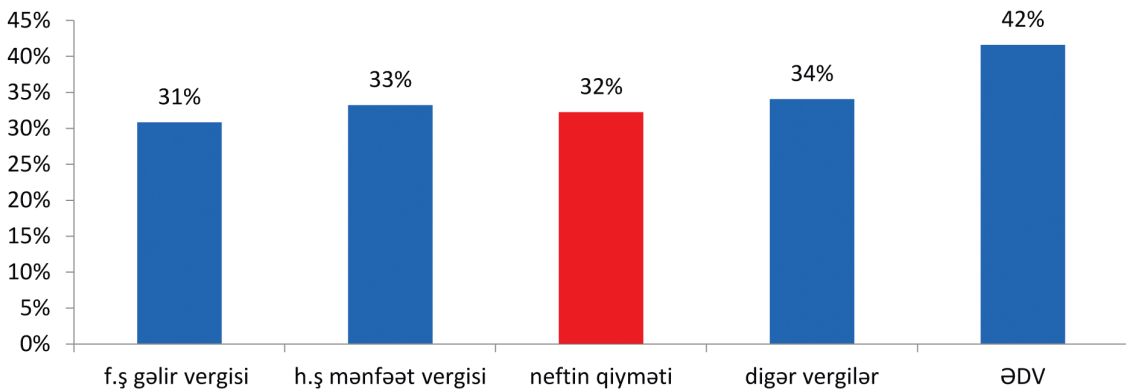
Qrafik 2.5-dən göründüyü kimi, ƏDV ilə digər vergilər arasında standart kənarlaşmalar aşağıdır. Korrelyasiya testinin nəticəsinə əsasən,

Qrafik 2.5.

Mənbə: Qrafik Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmışdır.

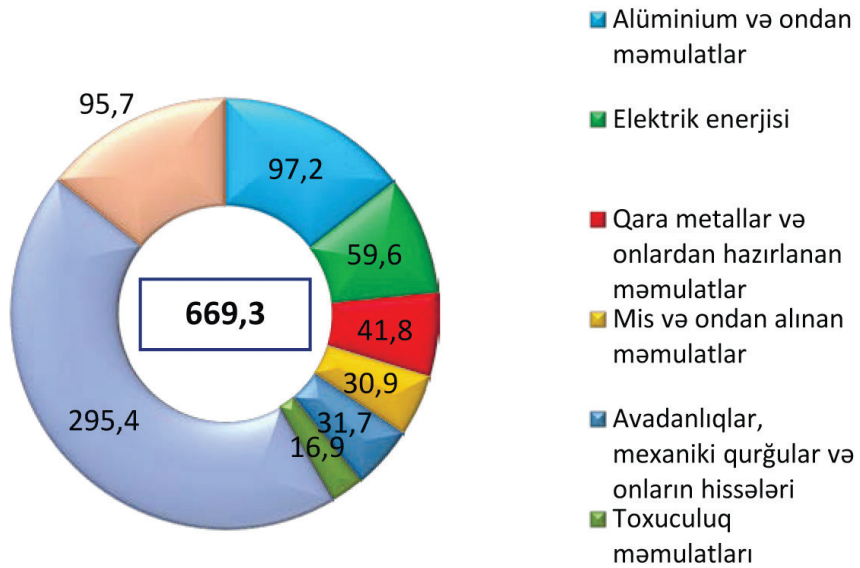
Qrafik 2.6.

Mənbə: Qrafik Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmışdır.

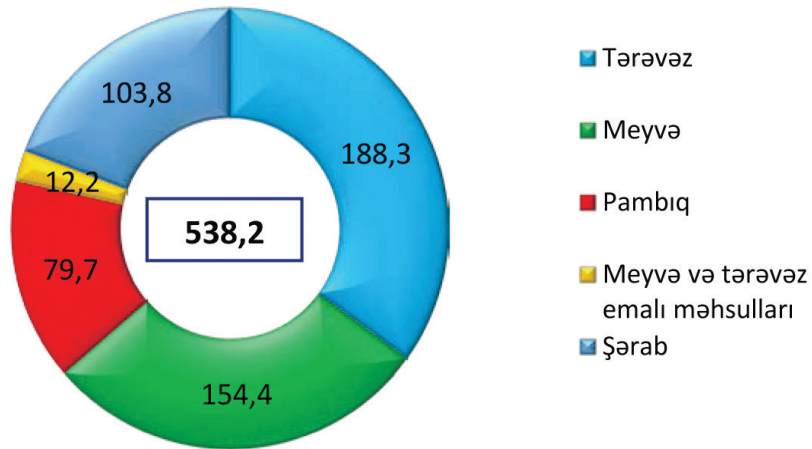
Qrafik 3. Volotilliyin və ya variasiya əmsalının nəticəsi

Mənbə: Qrafik Dövlət Statistika Komitəsinin və macrotrends.net statistik portalın məlumatları əsasında tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmışdır.

Qrafik 4. Sənaye məhsulları ixracı [mln. ABŞ dolları]

Qrafik 4.1. Kənd təsərrüfatı və emalı məhsulları ixracı [mln. ABŞ dolları]

Mənbə: Qrafiklər AZPROMO-nun məlumatları əsasında tədqiqatçı tərəfindən hazırlanmışdır.

iki dəyişən arasında əmsal 0,70-ə bərabərdir və $0,6 < K \leq 0,8$ aralığında yerləşdiyinə görə nisbətən güclü müsbət əlaqəyə malikdir. Digər vergilərlə fiziki şəxslərin gəlir vergisi arasında korrelyasiya testin nəticəsinə əsasən, 0,63 təşkil etməklə güclü müsbət əlaqədədir.

Neftin dünya bazar qiymətinin Azərbaycan iqtisadiyyatı və ya ölkənin makroiqtisadi göstəriciləri üzərində sistematik əhəmiyyətli risk yarada biləcəyini nəzərə alaraq, neftin qiymətinin dəyişkənliyi ilə vergi növləri arasında əlaqəni qiymətləndirmək məqsədilə qeyd olunan hər

bir dəyişən üzrə variasiya əmsalı hesablanmışdır. Nəticəni belə interpretasiya etmək olar ki, vergi növləri üzrə daxilolmalarla neftin qiyməti arasındakı əlaqə statistik olaraq əhəmiyyətlidir. Qrafik 3-dən göründüyü kimi, vergi daxilolmaları ilə neftin qiymətinin dəyişkənliyi ƏDV-dən başqa demək olar ki, eyni səviyyədədir. ƏDV-nin neftin qiymətinə nəzərən digər tədiyyə növlərindən fərqli olaraq daha çox dəyişkənlik göstərməsi müxtəlif dövrlərdə ƏDV ilə bağlı Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərlə (müxtəlif sektorların stimullaşdırılması baxımından ƏDV azadolmalar, ƏDV 0 dərəcə ilə cəlb olunma və s. kimi tədbirlər), habelə iqtisadiyyatın əsasən daxili istehlak və büdcə üzərində formalaşması ilə əlaqəli ola bilər.

4. Büdcə portfelinin ümumi dəyişkənliyinin təhlili

Vergi kombinasiyaları üzrə korrelyasiya və hər bir vergi daxilolması üzrə variasiya əmsalı hesablandıqdan sonra ümumi büdcə portfelinin dəyişkənliyini qiymətləndirmək məqsədilə aşağıdakı düsturdan istifadə olunur:

$$\sigma^2(\text{port}) = \sum \sum w(i)w(j)\sigma(i)\sigma(j)\rho(i,j)$$

Burada $\sigma^2(\text{port})$ -büdcə portfelinin ümumi variasiyası, $w(i)$ – i vergi növünün ümumi büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi, $w(j)$ - j vergi növünün ümumi büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi, $\sigma(i)$ - i vergi daxilolması üzrə standart kənarlaşmalar, $\sigma(j)$ - j vergi daxilolması üzrə standart kənarlaşmaları, $\rho(i,j)$ isə i və j vergi daxilolmaları üzrə korrelyasiyanı ifadə edir [2].

Büdcə portfelinin dəyişkənlik testinə əsasən hal-hazırda büdcənin vergi gəlirlərinin illik dəyişkənliyi 309 milyon manatdır və bu da ümumi vergi daxilolmalarının 4,5%-ni təşkil edir. Portfel üzrə vergi daxilolmalarının dəyişkənliyini azaltmaq məqsədilə bir neçə ssenari üzrə simulyasiya edilmişdir.

Ssenari 1: Büdcə portfelinə ən çox dəyişkənliyi və xüsusi çəkiyə malik olan ƏDV üzrə daxilolmaların çəkisini 46%-dən 30%-ə endirməklə 16%

azalmanı digər vergi daxilolmaları ilə müqayisədə daha az dəyişkənliyi olan fiziki şəxslərin gəlir vergisinə yönəldirik, yəni cari vəziyyətdəki 11%-in çəkisini 27%-ə qaldırıraq. Nəticədə illik dəyişkənlik 309 milyon manatdan 247 milyon manata və ya 4,5%-dən 3,6%-ə enir.

Ssenari 2: 1-ci ssenari eyni qalmaqla, yəni ƏDV-nin çəkisi 30%, fiziki şəxslərin gəlir vergisini 27% saxlamaqla hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin portfeldəki xüsusi çəkisini 25%-dən 10%-ə, digər vergi daxilolmaların çəkisini 18%-dən 33%-ə qaldırıraq, portfelin illik volatilliyi 242 milyon manata və ya 3,5%-ə enmiş olar.

Ssenari 3: Ssenari 1-dəki vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisini olduğu kimi saxlayırıq, yalnız ƏDV və fiziki şəxslərin gəlir vergisi arasındakı korrelyasiya əmsalını 0,80-dən -0,80 endiririk. Nəticədə portfelin illik dəyişkənliyi 210 milyon manata və ya 3,1%-ə düşür.

Ssenari 4: Ssenari 2-dəki vergi daxilolmalarının xüsusi çəkisini olduğu kimi saxlayırıq, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi ilə digər vergilər arasındakı əlaqəni 0,13-dən -0,80-ə, ƏDV ilə digər vergilər arasındakı əlaqəni 0,70-dən -0,90, ƏDV ilə fiziki şəxslərin gəlir vergisi arasındakı əlaqəni 0,80-dən -0,80-ə azaltsaq, portfelin dəyişkənliyi 90 milyon manata və ya 1,3%-ə düşər.

5. Büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsində qeyri-neft ixracının, fiskal siyasətin, habelə kiçik və orta sahibkarlığın rolu

Büdcə gəlirlərini şaxələndirmək hədəfinə çatmaq üçün iqtisadiyyatın diversifikasiya olunması mütləq şərtlərdən biridir. Bununla əlaqədar olaraq son dövrlərdə aparılan iqtisadi islahatlar öz bəhrəsini verməkdədir. Belə ki, 2018-ci ilin 9 ayında makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması və iqtisadi artımın müsbət zonaya keçməsi sevindirici haldır. Daha dəqiq desək, 2017-ci ilin 9 ayında iqtisadi artım -0,6% təşkil edirdisə, 2018-ci ilin 9 ayında artım 0,8%-ə bərabər

olmuşdur [6]. Makroiqtisadi sabitliyin əsas göstəricilərindən bir sayılan orta illik inflyasiyanın 2017-ci ilin III rübündə 13,9%-dən 2018-ci ilin III rübündə 2,6%-ə enməsi iqtisadiyyatda baş verən müsbət dinamikalardır [7].

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən, ixracat 2018-ci ilin 9 ayında ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 10,765 milyon ABŞ dollarından 14,275 milyon ABŞ dollarına yüksələrək 32,6% artmışdır. Qeyri-neft ixracı isə qeyd olunan dövrdə 1,070 milyon ABŞ dollarından 1,207 ABŞ dollarına yüksələrək 12,9% artmışdır. 2018-ci ilin 9 ayı ərzində qeyri-neft ixracının məshullar üzrə bölgüsü Qrafik 4 və Qrafik 4.1-də ətraflı göstərilmişdir.

Həyata keçirilən iqtisadi islahatların nəticəsi olaraq qeyri-neft ixracının stimullaşdırılması və Azərbaycan məhsullarının "Made in Azerbaijan" brendi adı altında tanıtılması qeyri-neft ixracını dəstəkləmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 2016-cı ilin 5 oktyabr tarixində yerli qeyri-neft məhsullarının "Made in Azerbaijan" adı altında xarici bazarlarda genişmiqyaslı təbliğini nəzərdə tutan və 11 fərqli mexanizmi – dəstək tədbirini (İxrac missiyaları; Azərbaycan ərazisinə alıcı missiyalarının təşkili; İxrac təşviqinin ödənilməsi; Bazar araşdırması; Beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda vahid ölkə stendi ilə iştirak; Beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda fərdi qaydada iştirak; Dövlət mülkiyyətində olan və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə

məxsus olan hüquqi şəxslər vasitəsilə "Made in Azerbaijan" brendinin təşviqi; Xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərən mağazalarda və ya mağaza şəbəkələrində, o cümlədən "Duty Free"lərdə "Made in Azerbaijan" rəflərinin təşkili; Xarici ölkələrin ictimai yerlərində və beynəlxalq KİV-də təbliğat; "Beynəlxalq sertifikat"ın alınması; Tədqiqat-inkışaf proqram və layihələri) əhatə edən Fərman imzaladı [9].

"Made in Azerbaijan" brendinin dəstəklənməsi və ölkənin ixrac potensialının artırılmasında AZPROMO tərəfindən görülən işlər və tədbirlər təqdirəlayiqdir. Belə ki, ixracatın təşviqi istiqamətində sərrast nəticələrə nail olmaq və ixrac sahəsində sistemli nailiyyətlər əldə etmək məqsədilə AZPROMO-nun təşəbbüsü ilə 2018-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında "Azərbaycan Süd və Süd Məhsulları İstehsalçıları və İxracatçıları Assosiasiyası", "Azərbaycan Mebel İstehsalçıları Assosiasiyası", "Zeytun İstehsalçıları və İxracatçıları Assosiasiyası" və "Çay İstehsalçıları və İxracatçıları Assosiasiyası" yaradılıb. Bundan başqa, 2018-ci ilin 9 ayında Ukraynada, Latviyada və Çində Azərbaycan məhsullarının xarici bazarlarda təşviqi, ixracın və istehsalın stimullaşdırılması məqsədilə "Azərbaycan Ticarət Evi" yaradılmışdır [9].

Büdcə gəlirlərinin sabitliyinin təmin olunması, büdcə daxilolmaları bazasının genişləndirilməsi və qeyri-neft sektorunun inkışafı perspektivində 2018-ci ilin sonlarında

Cədvəl 1.

Təsnifat kateqoriyası	İstehlak kreditləri		Biznes kreditləri	
	Milli valyuta	Xarici valyuta	Milli valyuta	Xarici valyuta
Qənaətbəxş aktivlər	1%	2%	1%	2%
Nəzarət altında olan aktivlər	5%	10%	2%	3%
Qeyri-qənaətbəxş aktivlər	25%	25%	25%	25%
Təhlükəli aktivlər	50%	50%	50%	50%
Ümidsiz aktivlər	100%	100%	100%	100%

vergi siyasətində həyata keçirilən islahatlar əhəmiyyətli addımlardır. Daha dəqiq desək, Vergi Məcəlləsinə 5 istiqamət üzrə – sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması, kölgə iqtisadiyyatının miqyasının azaldılması, vergitutma bazasının genişləndirilməsi, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi və vergi güzəştlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi sahəsində dəyişiklik edilmişdir [5].

Sahibkarlığın inkişafının dəstəklənməsi istiqamətində atılan addımlara sadələşdirilmiş verginin Bakı şəhərində 4%-dən 2%-ə endirilməsi, mikro sahibkarlıq subyektləri üçün sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan gəlir və mənfəətin 75 faizinin vergidən azad edilməsi, habelə kiçik və orta biznes (KOB) klasterinə daxil olan şirkətlərin 7 il müddətinə mənfəət, torpaq və əmlak vergilərindən azad edilməsi, eləcə də KOB klasterinə daxil olan şirkətlər tərəfindən istehsal və emal məqsədilə texnika və qurğuların idxalı 7 il müddətinə ƏDV-dən azad edilməsi daxildir [5].

Vergidən yayınmanın və "kölgə iqtisadiyyatı"nın dairəsinin azaldılması məqsədilə Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklər, əsasən, qeyri-dövlət və qeyri-neft sektorda aylıq əməkhaqqı 8.000 manatadək olduqda gəlir vergisinin 0 dərəcə ilə, əməkhaqqı 8.000 manatdan çox olduqda isə 8.000 manatdan çox olan məbləğin 14 faiz həcmində müəyyənləşdirilməsidir. Bundan başqa, istehlakçılar tərəfindən pərakəndə ticarət və ya ictimai işə fəaliyyəti göstərən şəxslərdən alınmış mallara (neft və qaz məhsulları istisna olmaqla) görə nağdsız qaydada ödənilmiş ƏDV-nin 15 faizi, nağd qaydada ödənilmiş ƏDV-nin 10 faizi yeni məcəlləyə əsasən geri qaytarılır [5].

Vergitutma bazasının genişləndirilməsi həm vergi uçotu sahəsində şəffaflaşmanın səviyyəsinin artırılması, həm də biznes mühitinin yaxşılaşdırılması hesabına əldə olunması nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin miqyasının optimallaşdırılması, aksizli və məcburi nişanlanmalı malların döviyyəsinə rəsonal vergi nəzarəti mexanizminin qurulması, xaricə

ödənilən faizlərin gəlirdən çıxılmasının məhdudlaşdırılması və ofşor zonalarla aparılan əməliyyatlar üzrə vergitutmanın əhatə dairəsinin dəqiqləşdirilməsi vergitutma bazasının genişləndirilməsi istiqamətində görülən işlərdir [5].

Yeni məcəllədə vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi sahəsində bir sıra önəmli dəyişikliklər baş vermişdir. Bunlara real vaxt rejimində işləyən yeni nəsil nəzarət kassa-aparatlarının quraşdırılması, elektron qaimə-faktura verməli olan şəxslərin əhatəsinin dəqiqləşdirilməsi, iqtisadi maraqlar mərkəzi çərçivəsində, yeni vergi ödəyicisinin obyektinin yerləşdiyi yer üzrə uçota alınması, vergi ödəyicisinin iki və ya daha çox obyektə olduqda iqtisadi maraqlar mərkəzinin yerləşdiyi yer üzrə vergi orqanı tərəfindən uçota alınması daxildir [5].

Vergi güzəştlərinin rəsonallığının yüksəldilməsi istiqamətində də əhəmiyyətli islahatlar həyata keçirilmişdir. Bunlara nümunə kimi, vergi güzəştləri tətbiq olunan şəxslərə vergidən azad olunan gəlirlərin bəyan edilməməsinə və ya azaldılmasına görə maliyyə sanksiyalarının tətbiqi, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi zamanı alıcı kimi çıxış edən şəxsə ödənilmiş əmlak vergisinin müəyyən şərtlər daxilində qaytarılması, eləcə də 3 (üç) il ərzində mülkiyyətində olan iştirak payının satışı zamanı əldə olunan gəlirlərin 50 faizinin vergidən azad edilməsi və investisiya layihəsinin həcmi ilə bağlı minimal məbləğ investisiya edilmədikdə güzəşt edilmiş vergilərin yenidən hesablanmasını göstərmək olar [5].

2018-ci ildə vergi siyasətində baş verən ən mühüm hadisələrdən biri kimi səyyar vergi yoxlamalarının sayının 3 dəfə azaldılmasını da qeyd etmək olar. Yoxlamaların sayının və əhatə dairəsinin azaldılması sahibkarlığın inkişafı və vergi mədəniyyətinin formalaşması baxımından da önəmli tədbirlərdir [5].

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi iqtisadi sektorların diversifikasiyası və qeyri-neft sektorunun inkişafı olmadan mümkünsüzdür. Nəzərə alsaq ki, innovativ və rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın

əsas inkişaf rekvizitlərindən sayılan kiçik və orta sahibkarlığın (KOS) stimullaşdırılması vacib amildir, belə olan halda həmin KOS-ların maliyyə resurslarına çıxışlarının asanlaşdırılması olduqca əhəmiyyətli məsələdir [12].

Mərkəzi Bankın 2018-ci ilin noyabr ayına olan statistik bülleteninə əsasən, ölkədəki kommersiya bankları tərəfindən ev təsərrüfatlarına verilən kreditlər (istehlak kreditləri) 5,3 mlrd. manat təşkil etməklə ümumi kredit portfelinin 42,2%-ni təşkil edir. Eyni zamanda sənaye və istehsal sektoruna 685 milyon və ya 5,5%, kənd təsərrüfatına 470,8 milyon manat və ya 3,7% kredit qoyulmuşdur [7]. Cari vəziyyətdə banklar tərəfindən verilən istehlak kreditlərinin dinamikası artmaqdadır. 2015-ci ildə baş verən iki ardıcıl devalvasiyadan sonra kommersiya bankları ilk dəfə olaraq 2018-ci ildə istehlak kreditləşməsinin miqyasını genişləndirməyə başladılar. İstehsal, sənaye və kənd təsərrüfatına münasibətdə istehlak yönümlü kreditlərə üstünlük verilməsi uzunmüddətli iqtisadi inkişaf perspektivində arzu olunan istiqamətlər deyil. Belə ki, iqtisadiyyatın tərəqqisi üçün əlverişli şərtlərlə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə biznes kreditlərinin verilməsi məqsədəuyğun olardı. Hal-hazırda kommersiya bankları tərəfindən kiçik və orta sahibkarlara ortalama illik 20%-lə kreditlər təqdim olunur. İstehlak kreditlərində isə bu rəqəm illik 26-27% ətrafındadır.

16 noyabr 2018-ci il tarixində qəbul olunmuş Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının "Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərlərin ödənilməsi üçün xüsusi ehtiyatların yaradılması Qaydaları"nda təsnifləşdirmə kateqoriyaları üzrə ehtiyatların dərəcələri aşağıdakı cədvələ əsasən müəyyən edilir [11].

Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, nəzarət altında olan aktivlər kateqoriyasından başqa, istehlak və biznes kreditləri üzrə ehtiyat dərəcələri arasında heç bir fərq yoxdur.

KOS-ların maliyyə resurslarına çıxışlarını məhdudlaşdıran 2 mühüm məsələ mövcuddur. Bunlara kommersiya bankları tərəfindən təklif olunan yüksək faizli kredit məhsulları və bu kreditlər qarşılığında tələb olunan yüksək

dəyərli girov predmetləri daxildir. Bununla əlaqədar, sahibkarların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsinə dəstək xarakterli 2017-ci ildə İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu (Fond) yaradılmışdır. Fondun qaydalarına əsasən zəmanət qeyri-neft sektorunda fəaliyyət göstərən və sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə tərəfdaş banka kredit üçün müraciət edən sahibkara verilir. Zəmanət verilərkən bir kredit üzrə zəmanətin kreditə nisbəti 15%-dən az, 75%-dən çox olmamalıdır. Zəmanət mexanizminin qaydalarına əsasən, təminatın kreditə nisbəti aşağı, yuxarı və orta hədd üzrə müəyyənləşir. Lakin təminatın aşağı, yuxarı və orta həddi konkret olaraq göstərilir. Fondun ikinci əsas funksiyası sahibkarların əldə etdikləri kreditlərə faiz subsidiyasıdır ki, bu da həmin kreditlər üzrə hesablanmış faizlərin bir hissəsinin ödənilməsi üçün dövlətin əvəzsiz verdiyi maliyyə vəsaitləridir [8]. Qeyd etmək lazımdır ki, Fondun zəmanət mexanizmi çərçivəsində təqdim etdiyi subsidiya 10%-ə qədərdir. Yəni kommersiya bankları tərəfindən kiçik və orta sahibkarlara təqdim edilən 20%-lik biznes kreditinə sahibkar 10% subsidiya alaraq illik kredit faizini 20%-dən 10%-ə sala bilər.

6. Nəticə və təkliflər

Azərbaycan Respublikası büdcə gəlirlərinin diversifikasiya olunması, büdcə gəlirlərinin sabitliyinin təmin olunması, o cümlədən vergi daxilolmalarının optimal kombinasiyasının tapılması məqsədilə vergi növləri üzrə korrelyasiya testi həyata keçirilmiş və ümumi büdcə portfeli üzrə dəyişkənlik qiymətləndirilmişdir. Korrelyasiya testinin nəticələrinə əsasən, vergi növləri arasında bütün əlaqələr müsbət istiqamətlidir. Yəni iqtisadi tərəqqi dövründə bütün vergi daxilolmaları artmış, resessiya dövründə isə azala bilər. Bundan başqa, neftin dünya bazar qiyməti ilə vergi daxilolmaları arasında variyasiya əmsalı hesablanmış və nəticədə qeyd olunan dəyişənlər üzrə əlaqələr statistik olaraq əhəmiyyətli olmuşdur.

2018-ci il ərzində Vergi Məcəlləsinə edilən

mühüm dəyişikliklər fiskal siyasətin optimallaşdırılması istiqamətində təqdirəlayiq tədbirlərdir. Bundan başqa, il ərzində qeyr-neft ixracı üzrə rəqəmlərin artım dinamikası iqtisadiyyatın diversifikasiyası perspektivində müsbət hallardır. Lakin iqtisadi inkişafın və məşğulluğun təmin olunmasında əsas baza hesab olunan kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə resurslarına çıxışlarında müəyyən məhdudiyətlər mövcuddur.

Azərbaycan Respublikası büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi, vergitutma bazasının genişləndirilməsi və büdcə gəlirləri üzrə sabitliyin təmin olunması məqsədilə aşağıdakılar təklif olunur:

- Vergi növləri arasında ən yüksək payı və dəyişkənliyi olan ƏDV-nin ümumi büdcə daxilolmalarında xüsusi çəkisinin növbəti 5 ildə tədricən azaldılması və bu azalmanın fiziki şəxslərin gəlir vergisinin artımı fonunda kompensasiya edilməsi;
- Vergi növləri arasında ikinci ən yüksək çəkisi olan hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin payının azaldılması və digər vergilərin payının artırılması (nəzərə alsaq ki, digər vergi daxilolmalarına 6 vergi növü daxildir, bu vergi növlərinin çəkisinin artırılması diversifikasiya istiqamətində əhəmiyyətli məqamdır);
- Kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və nəticədə büdcə daxilolmalarında fiziki şəxslərin gəlir vergisinin və digər vergilərin xüsusi çəkisinin artırılması;
- İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun təqdim etdiyi zəmanət mexanizmindən kiçik və orta sahibkarların faydalana bilməsi üçün tələb olunan girov şərtlərinin yüngülləşdirilməsi və ya beynəlxalq təcrübədə olduğu kimi girovun olmaması, habelə zəmanətin kreditə nisbətinin 75%-dən 100%-ə qaldırılması;
- Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası KOS-ların maliyyə resurslarına çıxışını dəstəkləmək məqsədilə banklar tərəfindən verilən biznes kreditlərinə dəstək xarakterli tənzimləyici tədbirlər görməsi, o cümlədən biznes kreditlərinə yönəldilən ehtiyat dərəcələrinin aşağı salınması;
- Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının artan istehlak kreditlərinin dinamikasına nəzarət etməsi və müvafiq tənzimləyici tədbirlər görməsi, o cümlədən istehlak kreditlərinin ehtiyat dərəcələrinin artırması;
- Kommersiya bankları tərəfindən KOS-lara təqdim olunan əlçatmayan illik 20%-lik biznes kreditlərinin faizinin aşağı salınması;
- 2015-ci ildəki devalvasiyadan sonra bankların ümumi kredit portfelində problemlə istehlak kreditlərinin xüsusi çəkisi əhəmiyyətli səviyyədə artdı. Bu onu göstərdi ki, bankların yüksək marja qazanmaq istəkləri riskləri düzgün qiymətləndirib daha sağlam və az marjalı ödəyicilərə kredit verməkdən daha yuxarıdır. 2015-ci ildəki yalnız praktika cari vəziyyətdə banklar üçün dərs olmalı və az qazanla sağlam kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə portfellerini yönəltmələri məqsədəuyğun olardı.

Ədəbiyyat

1. MIT OpenCourseWare. Risk Analytics and Portfolio Theory. https://ocw.mit.edu/courses/sloan-school-of-management/15-401-finance-theory-i-fall-2008/video-lectures-and-slides/MIT15_401F08_lec13.pdf (Massaçusets Texnologiya İnstitutunun elektron kitabxanası. Risklərin təhlili və Portfel Nəzəriyyəsi. Risklərin Təhlili və Portfel Nəzəriyyəsi. Daxilolma tarixi: 02.02.2019)
2. Fred C.White (1983). "Trade-Off in Growth and Stability in State Taxes", National Tax Journal, Vol. 36, pp.103–114. (Fred C. Vayt (1983), "Vergilərdə İnkişaf və Sabitlik üzrə Balans", 36 sayılı buraxılış, s.103–114).
3. David R. Anderson, Dennis J. Sweeney, Thomas A. Williams (2009). "Essentials of statistics for business and economics", 5th edition. (David.R Anderson, Denis J. Sviney, Tomas A. Viliyams (2009). "Biznes və iqtisadiyyat üçün statistikanın əsasları", 5-ci buraxılış).
4. Mark L.Berenson, David M.Levine (1999). "Basic Business Statistics", 7th edition. (Mark L.Berenson, David M.Levin (1999). "Biznes Statistikasının Əsasları", 7-ci buraxılış).
5. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi. Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklər haqqında məlumat. http://www.taxes.gov.az/VM2019/VM_2019.pdf (Daxilolma tarixi: 01.02.2019)
6. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Dövlət büdcəsinin vergi daxilolmaları haqqında məlumat. <https://www.stat.gov.az/source/finance/> (Daxilolma tarixi: 01.02.2019) Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı. Kommersiya bankları tərəfindən verilən kreditlər haqqında məlumat. <https://uploads.cbar.az/assets/6abc2a7bbadab7fa1cce69598.pdf> (Daxilolma tarixi: 01.02.2019)
7. Azərbaycan Respublikası İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu. Sahibkarlara verilən kredit zəmanətləri haqqında məlumat. <http://mcgf.az/menu/122> (Daxilolma tarixi: 01.02.2019)
8. Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu. Qeyri-neft ixracı haqqında məlumatlar. <http://www.azpromo.az/uploads/files/pages/c187f911441794930c9e582b19b3.pdf> (Daxilolma tarixi: 01.02.2019)
9. Tədqiqat portalı. Neftin dünya bazar qiymətləri haqqında məlumatlar. <https://www.macrotrends.net/charts/energy> (Daxilolma tarixi: 01.02.2019)
10. Azərbaycan Respublikasının Hüquqi Aktların Dövlət Reyestri. Aktivlərin təsnifləşdirilməsi haqqında məlumatlar. <http://www.huquqi.aktlar.gov.az/StatementDetails.aspx?statementId=43168> (Daxilolma tarixi: 01.02.2019)
11. The Organisation for Economic Co-operation and Development. Small and Mediumsized Enterprises: Local Strength, Global Reach. <http://www.oecd.org/cfe/leed/1918307.pdf> (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı. Kiçik və Orta Sahibkarlıq: Regional və İqtisadi İmkanlar. Daxilolma tarixi: 01.02.2019)

Azərbaycanda fiskal siyasətin iqtisadi artıma təsirlərinin ekonometrik qiymətləndirilməsi

Ülvi Rüstəmov
Nigar Hacıyeva

Xülasə

Bu tədqiqatda fiskal siyasətin iqtisadi artım üzərindəki təsirləri Azərbaycan iqtisadiyyatı baxımından 1995–2016-cı illər aralığının rəsmi məlumatları istifadə edilərək ən kiçik kvadratlar metodu (OLS) yanaşması ilə qiymətləndirilmişdir. Əldə edilən nəticələr göstərdi ki, büdcə gəlirləri Ümumi Daxili Məhsula (ÜDM) mənfi, büdcə xərcləri isə müsbət təsir göstərir. Tədqiqatın nəticələri bir sıra başqa tədqiqat nəticələri ilə üst-üstə düşməkdədir və Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün adekvat sayıla bilər.

Açar sözlər: fiskal siyasət, ən kiçik kvadratlar metodu (OLS), iqtisadi artım, vergi, Azərbaycan iqtisadiyyatı

The Impact of Fiscal Policy on Economic Growth in Azerbaijan: Econometric Analysis

Ulvi Rustamov
Nigar Hacıyeva

Abstract

This paper examines the impact of fiscal policy on economic growth in Azerbaijan employing Ordinary Least Square (OLS) method to the data ranging from 1995 to 2016. The results obtained by the approach of the Ordinary Least Square (OLS) method showed that budget incomes influence Gross Domestic Product (GDP) negatively, but budget expenses influence positively. Acquired results are overlapping with the results of other research and it can be considered adequate for Azerbaijani economy.

Keywords: Fiscal policy, Ordinary Least Square (OLS) method, economic growth, tax, Azerbaijan economy

1. Giriş

Qloballaşan dünyada hökumətlərin öz iqtisadiyyatlarındakı dalğalanmalarla bərabər, iqtisadi əlaqələri olan digər ölkələrin vəziyyətinə görə də bir iqtisadi siyasət yeritməsi lazımdır. Dövlətin həyata keçirdiyi bu fiskal siyasət sosial bir elm sahəsi olduğu üçün hər zaman və hər yerdə eyni siyasəti həyata keçirmək effektiv olmaya bilər. Bu sahə meydana gəldiyindən bəri fərqli fikirlər və yanaşmalar olmuşdur. Bəzi iqtisadçılar hökumətin fiskal siyasət alətləri ilə iqtisadiyyata müdaxiləsini müdafiə etsələr də, bəziləri bunun lazımsız olduğunu düşünmüşlər.

Fiskal siyasət 1920-ci illərdən bəri əhəmiyyətli bir mövqe qazanmış və iqtisadiyyat elmi daxilində sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Bu dövrdə bunun əsas səbəbləri bir yandan fiskal dəyişənlərdə zaman keçdikcə xüsusiyyət baxımından meydana gələn dəyişmələrin dövlətə, iqtisadi həyata müdaxilə imkanını verməsi, digər yandan iqtisadi, sosial və siyasi sahədə əmələ gələn yeni nizamın belə bir müdaxiləni lazımlı bilməsidir. Nəzəriyyə və tətbiqdə fiskal siyasət alətlərinin müəyyən bir iqtisadi və sosial məqsəd üçün istifadəsi və bunlardan müsbət nəticə alınması böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bu isə fiskal alətlərin mövcud olan və irəlidəki təsir və nəticələrinin geniş bir şəkildə araşdırılmasını və bunu tətbiq edənlərə düzgün və dəqiq məsləhətlərin verilməsini zəruri etməkdədir.

Sosial hadisələrin dinamik xarakterinə uyğun olaraq fiskal siyasət üçün də hər zaman və hər yerdə keçərlə ola biləcək hansısa bir tərif vermək çox çətinidir. Sosial elm sahələrində edilən nəzəri və tətbiqi araşdırmalarda zaman və məkan anlayışlarını və müxtəlif sosial xüsusiyyətlərini də ayrıca diqqətə almaq lazımdır. Hər nə qədər də sosial hadisələrdə də ümumi bir səbəb-nəticə münasibəti mövcud olsa da, bu münasibəti doğru olaraq anlamaq vacibdir. Eyni zamanda bu səbəb-nəticə münasibəti də hər zaman dilimi üçün müəyyən dəyişmələrə məruz qalır. Fiskal siyasət də sosial elmlər içində olan iqtisadiyyatın bir qolu olduğu olduğu üçün nəzəri və tətbiqi

yönləri var. Yuxarıda da dediyimiz kimi, fiskal siyasət haqqında dəqiq tərif verilə bilmir, ona görə də bu sahədə araşdırmalar edən müxtəlif tədqiqatçıların fərqli tərifləri vardır. Ümumi mənada fiskal siyasət təyin edilən məqsədlərə əldəki siyasət alətləri ilə çatmağı izah edir (Devrim 2002: 26).

Paul Samuelsona görə, müsbət fiskal siyasət vergilərin və xərcləmələrin dalğalanmalarının azaldılmasına yönəldilən və həddindən artıq inflyasiya və deflyasiya zamanlarından uzaq olan bir tam məşğulluq iqtisadiyyatının davamına kömək edəcək şəkildə olmalıdır. Şou (Shaw) fiskal siyasəti belə tərif edir: "fiskal siyasət makro iqtisadi siyasət məqsədlərinə çatmaq üçün dövlətin vergi və xərcləmə siyasətlərindəki dəyişmələrin uzlaşdırılmasıdır". Riçard Musqreyv (Richard Musgrave) isə, "təmiz fiskal siyasət dövlət xərcləmələrindəki dəyişmələrin vergi gəlirlərindəki dəyişmələrlə qarşılıqlı bildiyi bir siyasətdir" deyə bir tərif demişdir.

J.Maynard Keynesə görə, fiskal siyasət gəlirin daha ədalətli və bərabər bölüşdürülməsi üçün iradi bir vasitə və kapital yığımının ölçülü olaraq artmasına imkan yaradan bir stabillik faktorudur. Bu ümumi tərifləri müasir iqtisad siyasəti məqsədlərinə uyğun şəkildə təsvir etsək, dövlətin sahib olduğu maliyyə alətləri; qiymət stabilliyi, tam məşğulluq, iqtisadi inkişaf və artım, gəlirin ədalətli bölüşdürülməsi və periodik dalğalanmalardan təmizlənmiş stabil bir iqtisadi strukturu qorumaq məqsədilə istifadəsinə fiskal siyasət deyə bilərik (Savaş 2000: 190–191).

Azərbaycana gəldikdə isə 2005-ci ildən etibarən yeni bir eranın, neft erasının başladığını şahidi oluruq. Bu neft gəlirləri dövlətin fiskal siyasətini də əhəmiyyətli dərəcədə yönləndirmişdir. Bu illərdən başlayaraq həyata keçirilən genişləndirici fiskal siyasət tendensiyası son illərə qədər davam etmiş, artan vergi gəlirləri və neft fondunun transferləri vasitəsilə xərclər maliyyələşdirilmişdir. Digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da bunun mənfi və müsbət təsirləri mövcuddur. Çalışmanın məqsədi ümumi çərçivədə fiskal siyasətini analiz etmək və

onun müstəqillik sonrası Azərbaycanda tətbiq edilmə tərzini görməkdir. Tədqiqatda, əsasən, Azərbaycanın müstəqillikdən sonrakı iqtisadi vəziyyəti araşdırılmaqdadır. Müstəqillikdən əvvəl ölkə iqtisadiyyatı tamamilə başqa bir iqtisadi sistemə sahib ikən, müstəqilliyin əldə edilməsi ilə birlikdə tam fərqli bir iqtisadi sistem olan bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsinə girmişdir. Bu mərhələdə əsas fundamental məsələlərdən biri də yeni sistemin tələb etdiyi şəkildə bir fiskal siyasət təyin etməkdir. İqtisadiyyatını yeni sistemə uyğunlaşdırmağa çalışan ölkədə tətbiq zamanı bir sıra problemlərin yaşanması normaldır. Azərbaycanda da fiskal siyasətin praktiki yönünə baxdığımız zaman ilk illərdə bu istiqamətdə problemlərin yaşandığı görülməkdədir. Sonrakı illərdə, xüsusilə 2004-cü ildən sonra həyata keçirilən fiskal siyasətlər iqtisadiyyatda böyük ölçüdə inkişafa səbəb oldu.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, bu tədqiqat Azərbaycanın müstəqilliyini qazandığı ildən başlayaraq son fiskal ili əhatə edən iqtisadi göstəricilərin əsasında hazırlanmışdır. Araşdırmada qeyd edilən son illərin aktuallığı ondan ibarətdir ki, son illərdə əsas fiskal göstəricilərdən olan büdcə gəlirlərində kəskin şəkildə azalmalar müşahidə olunmaqdadır. Çalışmada bu azalmanın nə üçün meydana gəldiyi, hansı nəticələri doğura biləcəyi və bunun qarşısının alınması üçün sonrakı mərhələlərdə atılması vacib olan qərarlar qeyd edilmişdir.

Çalışma ümumi olaraq giriş və iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə fiskal siyasət termini nəzəri əsasda ələ alınacaq, ikinci hissədə isə rəsmi məlumatlar əsasında hazırlanmış ekonometrik modelləşdirmə və onun nəticələri izah ediləcəkdir.

Empirik ədəbiyyat xülasəsi

Fiskal siyasətin iqtisadi artım üzərində təsirləri müxtəlif tədqiqatçılar fərqli zaman dilimləri üçün ayrı-ayrı ölkələrdə araşdırmışlar. Bu tədqiqatlardan bəziləri fiskal siyasətin göstəricisi olaraq dövlət xərclərini götürmüş və dövlət

xərclərinin iqtisadi artım üzərində mənfi təsirə malik olduğu nəticəsinə gəlinmişdi [Landau (1986); Scully (1989); Ighodaro və Okiakhi (2010)]. Digər bəzi tədqiqatlarda isə dövlət xərclərinin iqtisadi artım üzərində müsbət təsiri olduğu ortaya çıxmışdır [Ram (1986); Deverajan və başqaları (1996); Sojoodi və başqaları (2012)].

Bundan başqa, İqoue (Igwe) və başqaları başqaları (2015), Nigeriyada 1970–2012-ci illərə aid məlumatlardan istifadə edərək VECM modellə fiskal siyaətin iqtisadi artıma təsirlərini analiz etmişdir. Tədqiqat nəticəsinə görə, dövlət xərclərinin iqtisadi artım üzərində müsbət, vergilərin isə mənfi təsiri olduğu ortaya çıxmışdır. Kireyev (1998), Səudiyyə Ərəbistanı üçün 1969–1997-ci illər arasındakı dövlət xərclərinin qeyri-neft ÜDM üzərindəki təsirlərini Granqer (Granger) səbəb-nəticə testi vasitəsilə hesablamışdır. Onun tədqiqatının nəticəsi göstərmişdir ki, dövlət xərcləmələrində baş verən 1%-lik artım qeyri-neft ÜDM-də 0,5%-lik artıma səbəb olur. Trieçel (Triechel) (1999) isə 1981–1997-ci illərin rəqəmlərinə əsasən, real xərcləmələri cari və kapital xərcləmələri olaraq iki qrupa ayıraraq onların qeyri-neft ÜDM üzərindəki təsiri ölçmüşdür. O aşkar etmişdir ki, cari dövlət xərcləri 1% artdığı zaman bu qeyri-neft ÜDM-ni 0,6% artırır, eyni miqdarda kapital xərclərinin artması isə yalnız 0,2% artırır.

Azərbaycan üçün edilən araşdırmalara baxdıqda isə xərcləri və iqtisadi inkişaf arasındakı əlaqəni yoxlamaq üçün Koeda və Kramarenko (2008); Sabiroğlu və başqaları (2011); Bəşirli və Sabiroğlu (2013); Həsənov və Əlirzayev (2012); Həsənov (2013a); Həsənov (2013b); Aliyev və başqaları (2016); Muxtarov və Rüstəmov (2018), Muxtarov və başqaları (2018), İsmayilov və Zeynalı (2018) kimi tədqiqatçılar tərəfindən empirik tədqiqatlar aparılmışdır.

Bu tədqiqatçılardan Həsənov və Əlirzayev (2012), Avtoregressiv Gecikmələri Paylanmış Sərhəd Testi (ARDLBT) tətbiq etməklə 2001–2012-ci illərin rüblük məlumatları əsasında Azərbaycanda büdcə xərclərinin qeyri-neft sektorunun

inkışafına təsirini araşdırmışlar. Həsənov (2013a), həmçinin İyohanson (Johansen) kointeqrasiya yanaşmasından istifadə edərək 1998-2012-ci illərin rüblük məlumatları əsasında eyni tədqiqatı aparmış və oxşar nəticələr əldə etmişdir. Həsənov (2013b) bir digər araşdırmasında isə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün Holland sindromunu yoxlamış və dövlət xərcləri vasitəsilə bu sindromun göstəricilərindən biri olan "Xərcləmə effektinin" yaşandığını qeyd etmişdir. Muxtarov və başqaları (2018), tərəfindən edilən tədqiqatda isə Vektorial Xətalərin Təhsisi Modeli (VECM) istifadə edilərək büdcə xərcləri və gəlirlərinin iqtisadi artıma təsirləri analiz edilmişdir. Araşdırma nəticəsinə görə, büdcə gəlirləri iqtisadi artıma mənfi, büdcə xərcləri isə müsbət təsir göstərdiyi ortaya çıxmışdır. Muxtarov və Rüstəmov (2018), fərqli bir metodologiyadan istifadə edərək etdikləri bir digər çalışmada da oxşar nəticələr əldə olunmuşdur.

Baxmayaraq ki, Azərbaycan üçün bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır, lakin onlar, əsasən, rüblük göstəricilər vasitəsilə edilmiş və həm də daha çox qeyri-neft sektoruna təsirləri ölçülmüşdür. Bizim araşdırmamız isə 1995-ci ildən etibarən Azərbaycanda həyata keçirilən büdcə xərcləmələri və büdcə gəlirlərinin iqtisadi inkışafa təsirləri tədqiq ediləcək və iqtisadiyyata təsirləri araşdırılacaqdır.

Ekonometrik model və verilənlər

Azərbaycanda fiskal siyasətin iqtisadi artım üzərində təsirini ölçmək üçün bir çox modeldən istifadə edilə bilər, amma müşahidə sayının kifayət qədər çox olmaması Ən Kiçik Kvadratlar (OLS-Ordinary Least Square) üsulu daha məqsəduyğun edir. Həmçinin quracağımız modelimiz də xətti olduğu üçün OLS-dən istifadə optimal sayılır. Amma onu qeyd etmək lazımdır ki, bu üsuldən istifadə edilə bilməsi üçün dəyişənlər səviyyədə stasionar olmalı və yaxud birinci fərqdən stasionar olmalı və qurulan modelin qalığı dəyişənlərdən bir əvvəlki tərtib fərqdə stasionar olmalıdır (Damador, 2011). Bu şərt ödənildikdən modelqurma xətalərinin

qeydə alınmaması üçün 4 şərt ödənilməlidir.

1. Qurulan model normal paylanmaya malik olmalı;
2. Modeldə avtokorrelasiya problemi mövcud olmamalı, yəni modelin qalıqları arasında bir funksional asılılıq qeydə alınmamalı;
3. Modelin qalıqlarının dispersiyaları bir-birinə bərabər olmalıdır, yəni homoskedastiklik şərti ödənilməlidir.
4. Sərbəst dəyişənlər arasında əlaqə olmamalı (yəni multikollenearlıq şərti ödənilməlidir);

Bu şərtlər ödənildikdən sonra model qurula bilər, amma daha sonrakı mərhələdə model stabil olmalı, dəyişənlər həm ayrı-ayrılıqda, həm də birlikdə əhəmiyyətli olmalıdır.

Bu tədqiqat üçün istifadə ediləcək məlumatlar 1995–2016-cı illəri əhatə edən aşağıdakı göstəricilərdir:

- **ÜDM (UDM)** – milyon manatla, ölkədə istehsal olunan əlavə dəyərlərin cəmi formasında ölçülmüşdür.
- **Büdcə (dövlət) xərcləri (BX)** – milyon manatla ölçülmüş və dövlət büdcəsində həyata keçirilən ümumi dövlət xərcləməsini əhatə edir.
- **Büdcə gəlirləri (BG)** – milyon manatla ölçülmüş ümumi büdcə daxilolmalarını əhatə edir.

Bütün məlumatlar Mərkəzi Bankın nəşrləri [20] və Dövlət Statistika Komitəsinin [21] məlumatlarında qeyd edilən rəsmi göstəricilərdən əldə edilmişdir. Model 1995–2016-cı illərin müvafiq rəqəmsal göstəricilərindən istifadə edilərək qurulmuş və müvafiq testlərin nəticələrinə əsasən model qurma xətaləri və digər nöqsanlar baş verməmişdir.

Empirik nəticələr

Empirik nəticələrdə ilk olaraq vahid kök testləri vasitəsilə dəyişənlərin stasionarlığı yoxlanılacaqdır. Cədvəl 1-dən də görüldüyü

Cədvəl 1. Dəyişənlərin vahid kök testlərinin nəticələri

Dəyişən	Panel A: Səviyyədə	Panel B: 1-ci tərtib fərqdə	Panel C: 2-ci tərtib fərqdə	Nəticə
	<i>k</i> Faktiki dəyəri	<i>k</i> Faktiki dəyəri	<i>k</i> Faktiki dəyəri	
BG	0,029987	-3,128636**		İ (1)
BX	0,485098	-3,008838*		İ (1)
ÜDM	0,361086	-4,054235***		İ (1)

Qeydlər: Maksimum gecikmə sayı 4 götürülmüş və optimal gecikmə (*k*) Schwarz kriteriyası ilə müəyyən olunmuşdur; *, ** və *** uyğun olaraq 10%, 5% və 1% əhəmiyyətlik səviyyəsində statistik əhəmiyyətliyi göstərir; kritik dəyərlər MacKinnonun (1996) hazırladığı cədvəldən götürülmüşdür. [22] Qiymətləndirmə dövrü: 1995–2016.

Mənbə: "EViews 9" proqram paketi vasitəsilə aparılmış hesablamaların nəticələri

kimi, dəyişənlərin hər üçü birinci tərtib fərqdə stasionardır. Bu da onu deməyə əsas verir ki, statistiki olaraq bu dəyişənlərlə modelimizi qura bilərik. Qurulacaq modelin ilkin forması isə aşağıdakı kimi olacaqdır:

$$UDM = a + b \cdot (BG) + c \cdot (BX) \quad (1)$$

Buradakı dəyişənlərdən UDM, BG və BX daha əvvəl qeyd etdiyimiz modelin dəyişənləri, a verilən tənliyin sərbəst həddi, b və c isə tənliyin əmsallarıdır. Modeli daha da sadələşdirmək məqsədilə modelin hər iki tərəfindən loqarifm alınması məqsədəuyğundur. Belə olan halda dəyişənlərin faiz şəklində analiz edilərək daha dolğun məlumatlar əldə olunur və modelin qrafikində bəzi kənara çıxmalar aradan qaldırılmış olur [18].

$$\text{Log}(UDM) = a + b \cdot \text{log}(BG) + c \cdot \text{log}(BX) \quad (2)$$

Bu tənlik vasitəsilə qurulan modellərdə dəyişənlərin göstəricilər faiz olacaqdır.

OLS modelinin qurula bilməsi lazım olan bir digər şərt isə modelin qalıqlarının stasionar olmasıdır. Belə ki, modelin qalıqları modelin özündən bir əvvəlki tərtib fərqdə stasionar olmalıdır. Bizim modelimizin dəyişənləri birinci tərtib fərqdə stasionar olduğu üçün bu modelin qalığı da səviyyədə stasionar olmalıdır.

Yuxarıdakı cədvəl 2-də qalığın vahid köklüyü test edilmişdir. Cədvəldən aydın olur ki, modelimizin qalıqları səviyyədə stasionardır. Bunun nəticəsində deyə bilərik ki, həm modelimizin dəyişənlərinin, həm qalığının stasionarlığı əldə edildiyinə görə modelimizi əvvəl qeyd etdiyimiz zaman aralığındakı dəyişənlərlə qura bilərik.

Modelin ümumi şəkildə izahı isə ümumi daxili

Cədvəl 2. Qalığın vahid kök testinin nəticələri

Null Hypothesis: QALIQ has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=4)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-4.082412	0.0053
Test critical values:	1% level	-3.788030	
	5% level	-3.012363	
	10% level	-2.646119	

məhsulun bütçə gəlirləri və bütçə xərclərindən asılılığı kimidir. Modelin əhəmiyyətliliyini göstərən bir sıra göstəricilərə gəldikdə bunlar ilk əvvəl t-Statistics göstəricilərinin mütləq dəyərləridir ki, hansılar ki mütləq qiymət baxımından 2-dən böyük olmalıdır və ehtimal göstəriciləri (Prob.) 5%-dən kiçik olmalıdır. Bizim modelimizdə də hər iki göstərici ödənilmişdir və deyilə bilər ki, əmsallar əhəmiyyətlidir. Bir digər göstərici isə R-kavdratı (R-square) və dəyişdirilmiş R-kavdratıdır (Adjusted R-square) ki, bunlar da modelə daxil etdiyimiz bu dəyişənlərin modeli necə izah etdiyinin göstəriciləridir. Bizim modelimizdə bunlar sırası ilə 0.997089 və 0.996783-ə bərabərdir. Yəni analiz etdiyimiz zaman dilimi üzrə modelimizə

daxil etdiyimiz bütçə gəlirləri və bütçə xərcləri adlı dəyişənlərimiz modeli təxminən 99,5% izah edir. Qalan hissəni isə modelə daxil edilməyən digər dəyişənlər izah edir. Növbəti mərhələ kimi modelə daxil etdiyimiz sərbəst dəyişənlərimizin birlikdə və ayrı-ayrılıqda əhəmiyyətliliyini yoxlamalıyıq. Dəyişənlərin ayrı-ayrılıqda əhəmiyyəti Wald testi ilə yoxlanılır. Bu testdən istifadə zamanı hipotez testinə baş vuracağıq. Testin hipotezi isə belədir:

H_0 : Dəyişən ayrılıqda əhəmiyyətsizdir.

H_1 : Dəyişən ayrılıqda əhəmiyyətlidir.

Hipotez testinin izahına gəldikdə isə, əgər ehtimal göstəricisinin nəticəsi 5%-dən böyükdürsə H_0 hipotezi qəbul edilir, 5%-dən

Cədvəl 3. OLS modelinin nəticələri

Dependent Variable: LOG(UDM)

Method: Least Squares

Date: 05/14/17 Time: 13:00

Sample: 1995 2016

Included observations: 22

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LOG(BX)	1.411849	0.243079	5.808198	0.0000
LOG(BG)	-0.642315	0.251639	-2.552525	0.0195
C	3.450358	0.115818	29.79122	0.0000
R-squared	0.997089	Mean dependent var		9.572404
Adjusted R-squared	0.996783	S.D. dependent var		1.216700
S.E. of regression	0.069014	Akaike info criterion		-2.382879
Sum squared resid	29.21166	Schwarz criterion		-2.234100
Log likelihood	3253.948	Hannan-Quinn criter.		-2.347831
F-statistic	0.000000	Durbin-Watson stat		1.876085
Prob(F-statistic)				

Cədvəl 4. OLS modelinin funksional şəkildə görünüşü

Estimation Command:

LS LOG(UDM) LOG(BX) LOG(BG) C

Estimation Equation:

$LOG(UDM) = C(1)*LOG(BX) + C(2)*LOG(BG) + C(3)$

Substituted Coefficients:

$LOG(UDM) = 1.41184934725*LOG(BX) - 0.642315222317*LOG(BG) + 3.45035808968$

Cədvəl 5. Bütçə xərcləri dəyişəni üçün "Wald" testinin nəticəsi

Wald Test:
Equation: Untitled

Test Statistic	Value	df	Probability
t-statistic	5.808198	19	0.0000
F-statistic	33.73516	(1, 19)	0.0000
Chi-square	33.73516	1	0.0000

Cədvəl 6. Bütçə gəlirləri dəyişəni üçün "Wald" testinin nəticəsi

Wald Test:
Equation: Untitled

Test Statistic	Value	df	Probability
t-statistic	-2.552525	19	0.0195
F-statistic	6.515385	(1, 19)	0.0195
Chi-square	6.515385	1	0.0107

Cədvəl 7. Bütçə gəlirləri və bütçə xərcləri dəyişənlərinin birgə əhəmiyyətliliyini yoxlamaq üçün tətbiq edilən "Wald" testinin nəticəsi

Wald Test:
Equation: Untitled

Test Statistic	Value	df	Probability
F-statistic	3253.948	(2, 19)	0.0000
Chi-square	6507.897	2	0.0000

kiçik olduğu halda isə H_0 hipotezi rədd edilir və H_1 hipotezi qəbul edilir. Cədvəl 5 və 6-dan görüldüyü kimi, sərbəst dəyişənlərimiz üçün etdiyimiz Wald testinin nəticələri 5%-dən kiçikdir. Bu da o deməkdir ki, H_0 hipotezi rədd edilir və H_1 hipotezi qəbul edilir. Yəni dəyişənlər ayrı-ayrılıqda əhəmiyyətlidir. Dəyişənlərin birgə əhəmiyyətliliyi də yenə Wald testi ilə yoxlanıla bilər. Aşağıdakı cədvəldə bu yoxlanılmışdır:

Yuxarıdakı 7-ci cədvəldən də görüldüyü kimi, ehtimal göstəricisi 5%-dən kiçikdir və bu da onu deməyə əsas verir ki, yenə H_0 hipotezini rədd edib H_1 hipotezini qəbul edirik, yəni dəyişənlərimiz birlikdə əhəmiyyətliliyə malikdir.

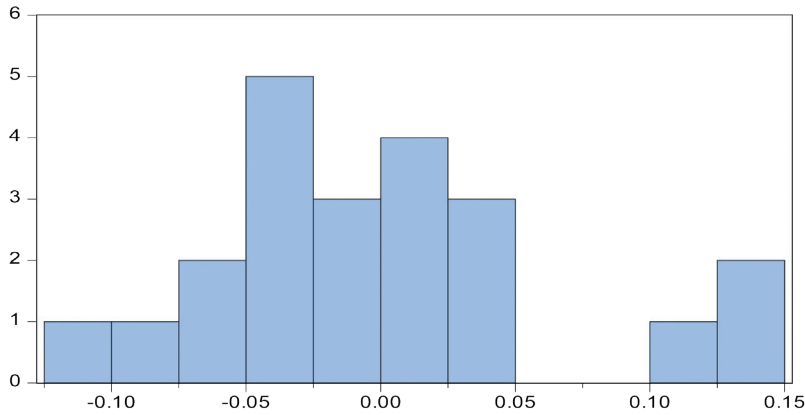
Dəyişənlərimizin həm birgə, həm də ayrılıqda əhəmiyyətliliyini müvafiq testlər vasitəsilə yoxladıqdan sonra digər mərhələdə

modelqurma xətlərinin olmaması üçün zəruri olan şərtlərin ödənilməsinə baxırıq. İlk öncə baxacağımız modelin normal paylanmaya malik olub-olmamasıdır. Bunun üçün modelin "Histogramına" baxılmalıdır. Bu zaman histogramda göstərilən Probability (Ehtimal) dəyərindən istifadə edilir. Burada da hipotez testinə baş vurulacaqdır. Testin hipotezi isə:

H_0 – Model normal paylanmaya malikdir.

H_1 – Model normal paylanmaya malik deyil.

Histogram vasitəsilə modelin normal paylanmasının nəticələrinin qeyd edildiyi Cədvəl 8-dən görüldüyü kimi, ehtimal göstəricisinin dəyəri 46,3%-ə bərabərdir, yəni bu göstərici 5%-dən böyükdür. O zaman H_0 hipotezi qəbul edilir. Model normal paylanmaya malikdir.

Cədvəl 8. Modelin histogramı

Series: Residuals
Sample: 1995 2016
Observations: 22

Mean	3.20e-16
Median	-0.008231
Maximum	0.141000
Minimum	-0.106265
Std. Dev.	0.065646
Skewness	0.645499
Kurtosis	2.903845
Jarque-Bera	1.536263
Probability	0.463879

Cədvəl 9. Modelin birinci gecikməsinin LM testinin nəticəsi

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

F-statistic	0.020157	Prob. F(1,18)	0.8887
Obs*R-squared	0.024608	Prob. Chi-Square(1)	0.8753

Cədvəl 10. Modelin ikinci gecikməsinin LM testinin nəticəsi

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

F-statistic	0.098573	Prob. F(2,17)	0.9066
Obs*R-squared	0.252206	Prob. Chi-Square(2)	0.8815

Cədvəl 11. Modelin avtokorrelyasiyasının yoxlanmasının nəticəsi

Date: 05/14/17 Time: 13:16
Sample: 1995 2016
Included observations: 22

Autocorrelation	Partial Correlation		AC	PAC	Q-Stat	Prob
		1	-0.029	-0.029	0.0210	0.885
		2	0.009	0.000	0.2294	0.092
		3	0.066	0.062	0.3515	0.950
		4	-0.152	-0.165	1.0285	0.905
		5	-0.085	-0.085	1.2512	0.940
		6	-0.019	0.001	1.2626	0.974
		7	0.111	0.122	1.6975	0.975
		8	-0.289	-0.354	4.8402	0.775
		9	0.175	0.152	6.0827	0.732
		10	-0.227	-0.226	8.3484	0.595
		11	0.094	-0.050	0.7703	0.643
		12	0.022	-0.067	8.7962	0.720

Normal paylanmanı test etdikdən sonra bir digər əsas şərtlərdən olan avtokorrelasiyaya baxırıq. Onun mənası modelə daxil etdiyimiz asılı dəyişənin sərbəst dəyişənlərin gecikmələrindən asılı olub-olmamasını göstərməkdir. Əgər modelin asılı dəyişəni sərbəst dəyişənlərinin gecikmələrindən asılı olarsa, bu zaman da yenə modelqurma xətasına yol verilmiş olur. Riyazi qaydada bunu aşağıdakı kimi izah etmək düzgündür. Fərz edirik ki, modeldə sərbəst dəyişənin sayı, sadəcə, bir dənədir. Bu halda model bu şəkildə olmalıdır:

$$y = u_t + b \cdot x_t \quad (7)$$

Burada y asılı dəyişən olaraq ancaq x_t -dən asılı olmalıdır. Y -in yalnız x_t -dən yox, eyni zamanda x_{t-1} , x_{t-2} , x_{t-3} və s.-dən də asılı olması modeldə avtokorrelasiyanın olması hesab olunur. Modeldə avtokorrelasiyanın olub-olmamasını yoxlamaq üçün Serial Correlation LM tesindən istifadə edilir. Bu testin hipotezi aşağıdakı kimidir:

H_0 – Modeldə avtokorrelasiya problemi mövcud deyil.

H_1 – Modeldə avtokorrelasiya problemi mövcuddur.

Cədvəl 9 və Cədvəl 10-dan görüldüyü kimi, modelə daxil etdiyimiz sərbəst dəyişənlərin birinci

və ikinci gecikmələri üçün edilən LM testində ehtimal dəyəri 88% və 87%-ə bərabərdir, yəni 5%-dən böyükdür. Bu halda yenə H_0 hipotezini qəbul edərək deyirik ki, sərbəst dəyişənlərin birinci və ikinci gecikməsi üçün avtokorrelasiya problemi mövcud deyil. Buna müvafiq olaraq digər gecikmələrdə də avtokorrelasiyanın mövcud olmadığını 11-ci cədvəldən görürük. Müşahidə sayının çox da böyük olmaması isə digər başqa gecikmələrə baxmağı zəruri etmir.

Bir digər şərt də heteroskedastiklik problemi olmamalıdır. Heteroskedastiklik modelin qalıqlarının dispersiyalarının bərabər olmaması problemdir. Arzu olunan hal isə modeldə homoskedastikliyin, yəni qalıqların dispersiyalarının bərabər olmasıdır. Heteroskedastiklik Breusch-Pagan-Godfrey və ya White testi ilə analiz edilir. Hipotezi isə belədir:

H_0 – Qalıqlar bərabərdispersiyalıdır, yəni homoskedastikdir.

H_1 – Qalıqlar bərabərdispersiyalı deyil, yəni heteroskedastikdir.

Cədvəl 12 və Cədvəl 13-ün nəticələrinə əsasən, həm Breusch-Pagan-Godfrey, həm də White testinin ehtimal göstəriciləri 5%-in üstündə olduğuna görə deyə bilərik ki, H_0 hipotezi qəbul edilir. Yəni qalıqlar bərabərdir və heteroskedastiklik problemi yoxdur.

Cədvəl 12. Modelin "Breusch-Pagan-Godfrey" testi ilə heteroskedastiklik testinin nəticələri

Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey			
F-statistic	0.487428	Prob. F(2,19)	0.6217
Obs*R-squared	1.073692	Prob. Chi-Square(2)	0.5846
Scaled explained SS	0.762330	Prob. Chi-Square(2)	0.6831

Cədvəl 13. Modelin "White" testi ilə heteroskedastiklik testinin nəticələri

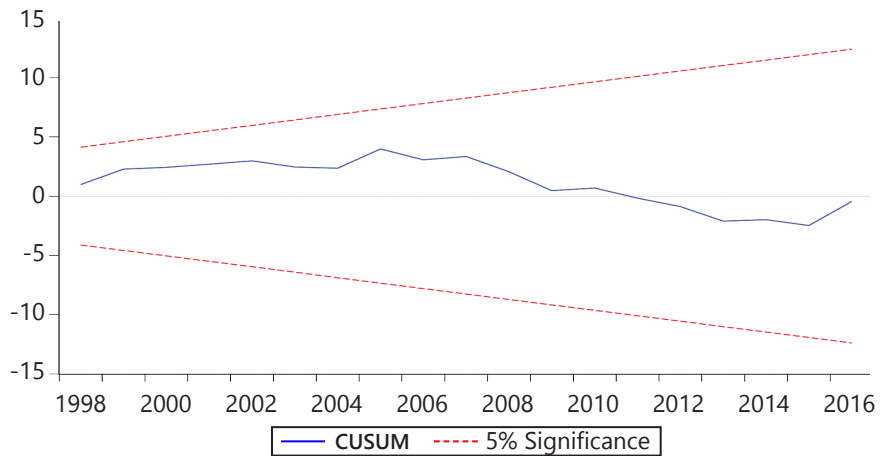
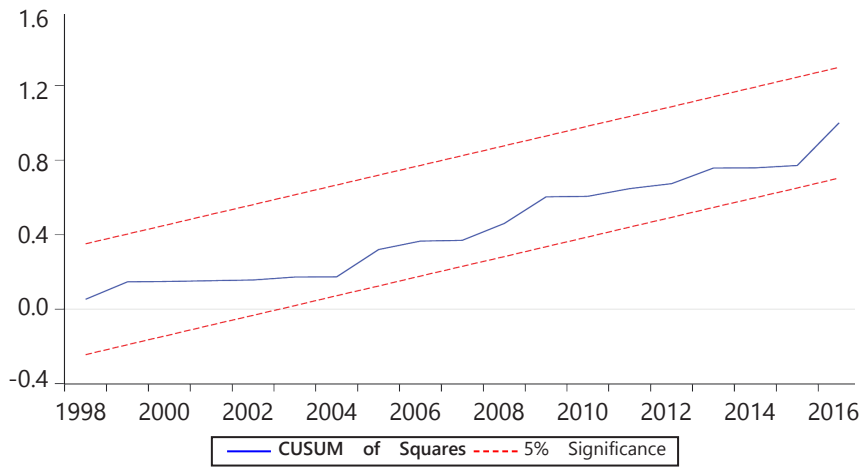
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey			
F-statistic	0.647858	Prob. F(2,19)	0.5343
Obs*R-squared	1.404520	Prob. Chi-Square(2)	0.4955
Scaled explained SS	0.997221	Prob. Chi-Square(2)	0.6074

Cədvəl 14. Modelin multikollinearlıq testinin nəticəsi

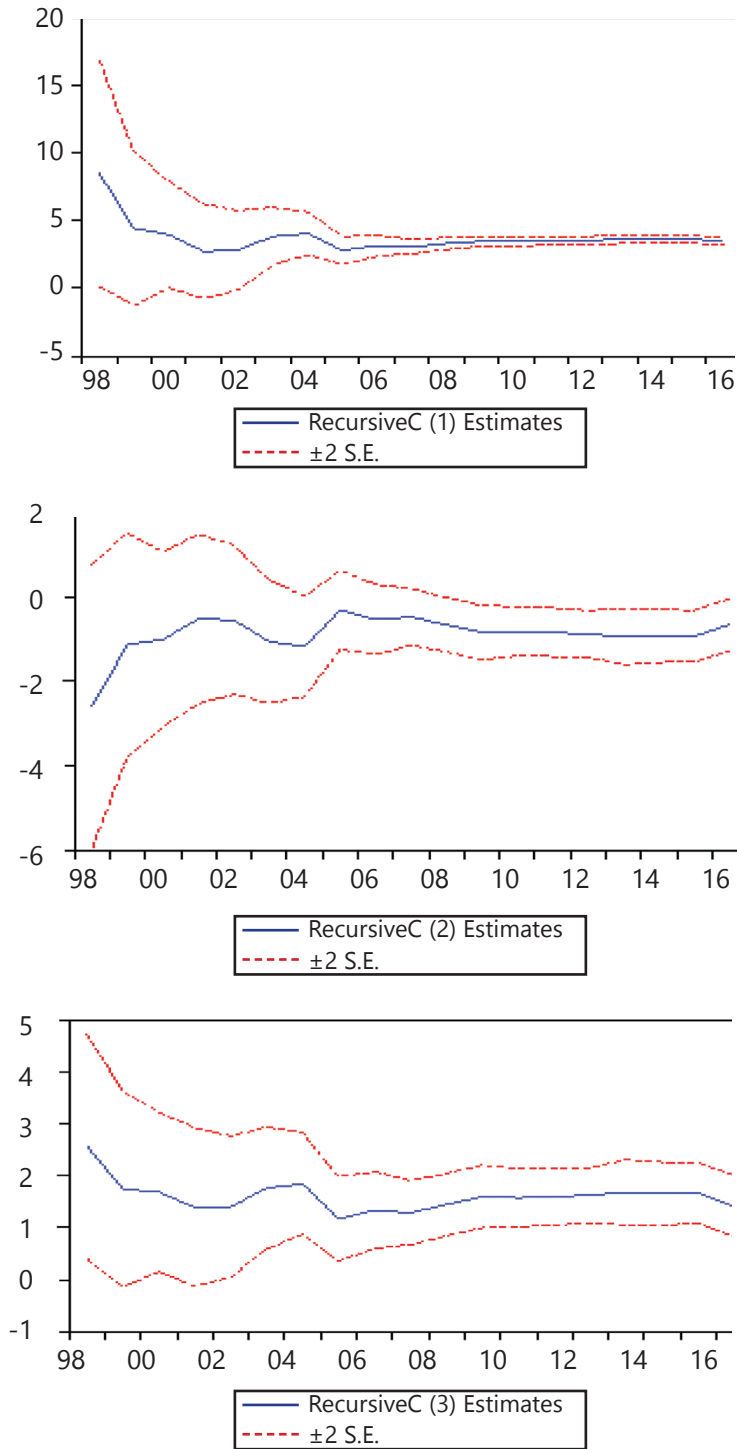
Variance Inflation Factors
Date: 05/14/17 Time: 13:20
Sample: 1995 2016
Included observations: 22

Variable	Coefficient Variance	Uncentered VIF	Centered VIF
LOG(BG)	0.059087	18084.04	612.5878
LOG(BX)	0.063322	19592.35	612.5878
C	0.013414	61.95762	NA

Qrafik 1. Modelin stabilliyinin yoxlanması üçün CUSUM və CUSUM kvadratı teslərinin nəticələri

Qrafik 2. Modelin dəyişənlərinin əmsallarının sabilliyinin yoxlanması üçün "Recursive Coefficients testlərinin nəticələri

Son göstərici olaraq isə modeldə multi-kollinearlığı yoxlayırıq. Multikollinearlıq modeldə sərbəst dəyişənlərin özlərinin arasında bir əlaqənin (asılılığın) olub-olmamasını göstərir. Əgər modeldə mövcud olan bir sərbəst dəyişən digər sərbəst dəyişənlərdən birinin funksiyası olarsa, onda model qurma xətasına yol verilmiş olunur. Bunun bir digər göstəricisi də modeldəki sərbəst dəyişənlərin çoxunun ayrılıqda əhəmiyyətli olmaması, lakin R-kvadratı göstəricisinin xeyli yüksək olması ola bilər. Bizim modelimizdə isə iki dəyişən var və hər ikisi də statistiki cəhətdən əhəmiyyətlidir, həmçinin modeli də kifayət qədər əhəmiyyətli bir şəkildə izah edirlər (yüksək R-kvadratı). Bununla belə, multikollinearlıq problemini yoxlamaq lazımdır. Bu şərti yoxlamaq üçün VİF-dən (Varians İnfation Factor) istifadə olunur. Bu halda sərbəst dəyişənlərin mərkəzləşdirilmiş VİF göstəriciləri 10-dan kiçik olmalıdır. Əks halda model qurma problem, meydana çıxmış olar.

Cədvəl 14-ə əsasən, sərbəst dəyişənlərin VİF qiyməti 10-dan böyükdür. Bu isə o deməkdir ki, bu iki dəyişən arasında multikollinearlıq problemi ola bilər, yəni bir-birindən asılı ola bilər. Bizim modeldəki VİF göstəricisinin qiymətinin 10-dan böyük olması isə hər iki dəyişənlərin qiymətlərinin bir-birinə çox yaxın olması ilə izah oluna bilər. Bunu aradan qaldırmaq üçün bəzi yollara baş vurula bilər. Onlardan biri statistik cəhətdən əhəmiyyətsiz kimi görünən (Prob. dəyəri 5%-dən çox olan) dəyişəni modeldən xaric etməkdir. Lakin bizim modeldə hər iki dəyişən də əhəmiyyətli olduğu üçün və həmçinin nəzəri cəhətdən də hər ikisi əhəmiyyətli olduğu üçün bir digər yol olan heç bir dəyişəni modeldən çıxarmadan davam etmək yolu seçilə bilər.

Bu testlər vasitəsilə model yoxlanıldıqdan sonra modelin stabilliyi yoxlanılmalıdır. Modelin stabilliyi həm ayrı-ayrılıqda dəyişənlərin sabitliyi ilə, həm də modelin ümumilikdə sabitliyi ilə yoxlanılır. Dəyişənlərin ayrı-ayrılıqda sabitliyi Recursive Coefficients ilə, modelin ümumi stabilliyi isə CUSUM və CUSUM kvadratı testləri ilə yoxlanılır.

Qrafik 1-də modelin ümumi stabilliyi CUSUM və CUSUM kvadratı testləri vasitəsilə yoxlanılmışdır. Göründüyü kimi hər iki testin nəticəsində modeldə ümumi olaraq sabillik var. Belə ki, hər iki test 5%-lik əhəmiyyətlilik dərəcəsi xəttinin daxilində yerləşir və kənara çıxmalar yoxdur. Qrafik 2-də isə əmsalların stabilliyi test edilmişdir. Burada da arzu olunan nəticə, yəni əmsalların sona doğru 2 standard xəta xətti daxilində mərkəzdə yığılması baş vermişdir. Buna görə də deyə bilərik ki, əmsallarda da ayrılıqda sabillik olduğu görünür.

Beləliklə, istər model qurma xətasının baş verməməsi üçün aparılan testlər, istərsə də modelin dəyişənlərinin öz testlərinin statistiki və iqtisadi əhəmiyyətliliyi daxil etdiyimiz dəyişənlərlə baxılan zaman aralığında model qurula biləcəyini göstərdi.

Model 1995–2016-cı illərin müvafiq rəqəmsal göstəricilərindən istifadə edilərək qurulmuş və müvafiq testlərin nəticələrinə əsasən model qurma xətalari və digər nöqsanlar baş verməmişdir. Modelə qayıtdıqda isə həm sərbəst, həm də asılı dəyişənlərin birlikdə və ayrılıqda əhəmiyyətli olduğu görünür. Cədvəl 3 və 4-ün göstəricilərinə əsasən deyə bilərik ki, baxılan zaman aralığında büdcə xərclərinin 1% artması ÜDM-ni 1,41% artırır, büdcə gəlirlərinin 1% artması isə, əksinə, ÜDM-ni 0,64% azaldır. Modelə əsasən, ÜDM-in büdcə xərcləri ilə düz mütənasib, büdcə gəlirləri ilə isə, tərs mütənasib olduğu görünür. Bu mütənasiblik həmçinin Xətai Aliyev, Bruce Dehning və Orxan Nadirovun [18], məqaləsində də öz əksini tapmışdır. Belə ki, bu məqalədə büdcə xərcləri, büdcə gəlirləri bir sıra başqa dəyişənlərin qeyri-neft ÜDM-ə təsiri araşdırılmış və fərqli ekonometrik modelləşdirmələrin köməyi ilə əmsalların elastiklik göstəricilərinin büdcə xərcləri üçün 0,73–0,87% arası düz mütənasib, büdcə gəlirləri üçün isə 0,11–0,49% arası tərs mütənasib olduğu qeyd edilmişdir. Yəni büdcə xərclərinin 1% artması ÜDM-i 0,73–0,87% arası artırır, büdcə gəlirlərinin isə 1% artması ÜDM-i 0,11–0,49% azaldır.

Nəticə

Bu tədqiqatda fiskal siyasətin iqtisadi artım üzərindəki təsirləri Ən kiçik kvadratlar metodu yanaşması ilə Azərbaycan iqtisadiyyatı baxımından qiymətləndirilmişdir. Model 1995–2016-cı illərin müvafiq rəqəmsal göstəricilərindən istifadə edilərək qurulmuşdur. Qiymətləndirmə nəticələrinə əsasən, büdcə gəlirləri Ümumi Daxili Məhsula (ÜDM) mənfi, büdcə xərcləri isə müsbət təsir göstərir.

Bu çalışmanın nəticəsi həmçinin bir sıra başqa tədqiqatların nəticələri ilə də üst-üstə düşməkdədir. Belə ki, əvvəl edilən bəzi

araşdırmalarda da büdcə xərclərinin ÜDM ilə düz mütənasıblıq təşkil edərək onu artırdığı müşahidə edilməkdədir. Bu artım səviyyəsi isə baxılan zaman aralığından asılı olaraq 0,73–0,89% arasında dəyişməkdədir (Aliyev, 2018). Göründüyü kimi, iqtisadi artıma nail olmağın digər bir yolu da büdcə xərclərindən səmərəli istifadə edilməsidir. Bu xərclərin kənd təsərrüfatı başda olmaqla qeyri-neft sektorunun istehsalının və ixracının stimullaşdırılması məqsədilə səmərəli şəkildə təşkili ölkənin ixracatının şaxələnməsinə və həmçinin əsas prioritet məsələlərdən olan qeyri-neft sektorunun inkişafının dövlət tərəfindən dəstəklənərək artımına səbəb olacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Aliyev K., Dehning B., Nadirov O. (2016). Modelling the Impact of Fiscal Policy on Non-oil GDP in a Resource Rich Country: Evidence from Azerbaijan, *Acta Universitatis et Silvicultrae Mendelianae Brunensis*, 64(6).
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi rəsmi internet saytı, <http://www.azstat.org/MESearch/details> (06.04.2017)
3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı, <http://esasodi.cbar.az:9704/obiee/ESAHS.jsp> (15.05.2017)
4. Bashirli S., and Sabiroglu I. (2013). Testing Wagner's Law in an Oil-Exporting Economy: the Case of Azerbaijan. *Transition Studies Review*, 20(3), 295–307.
5. Damador Gujarati (2011). *Econometrics by Example*, Palgrave Macmillan,
6. Deverajan S., Swaroop V., Zou H. (1996). The composition of public expenditure and economic growth. *Journal of Monetary Economics*, 37 (1996) 313–344.
7. Devrim F. (2002). *Kamu Maliyyesine Giriş*. İzmir, s. 404.
8. Hasanov F. (2013a). The role of fiscal policy in the development of the non-oil sector in Azerbaijan, *Hazar Raporu*.
9. Hasanov F., Alirzayev E. (2012). The government spending, FDIs and the non-oil; sector of the oil exporting economy, *The Center for Socio-Economic Research*, Qafqaz University.
10. Ighodaro, C.A.U., and Okiakhi, D.E. (2010). Does the Relationship between Government Expenditure and Economic Growth Follow Wagner's Law in Nigeria? *Annals of University of Petrosani Economics*, 10(2), 185–198.
11. Igwe, A., Emmanuel, E.C., Ukpere, W.I. (2015). Impact of fiscal policy variables on economic growth in Nigeria (1970–2012): A managerial economics perspective, *Investment Management and Financial Innovations*, 12(2), 169–179.
12. Ismayilov A., Murad Z. (2018). The Impact of Public Expenditure on Private Investment in Agriculture: Crowding in or Crowding Out? Evidence from Azerbaijan. *ASERC Journal of Socio-Economic Studies*. 1(1), 45–60.
13. Kireyev A. (1998). Key Issues Concerning Non-oil sector Growth. IMF (ed.), *Saudi Arabia's Recent Economic Developments and Selected Issues*, 29–33.
14. Koeda, J. and Kramarenko V. (2008). Impact of Government Expenditure on Growth: The Case of Azerbaijan, *International Monetary Fund Working Paper*.
15. Landau, D. (1986). Government and Economic Growth in the Less Developed Countries: An Empirical Study of 1960–80. *Economic and Culture*, 35, 35–76.
16. Mackinnon, J.G. (1996). Numerical Distribution Functions for Unit Root and Cointegration Test. *Journal of Applied Econometrics*, 11, 601–618.

17. Muxtarov S, Rüstəmov Ü. (2018). Fiskal siyasətin iqtisadi artıma təsirlərinin qiymətləndirilməsi: Azərbaycan nümunəsi. II International Scientific Conference Of Young Researchers. Baku Engineering University. 527-531.
18. Mukhtarov S., Gasimov I., Rustamov U. (2018). Evaluation of Fiscal Policy Impact on Economic Growth: The Case of Azerbaijan. ASERC Journal of Socio-Economic Studies. 1(1). 73–82.
19. Ram, R. (1986). Government Size and Economic Growth: a New Framework and Some Evidence from Cross-section and Time Series Data. *American Economic Review*, 76, 191–203.
20. Sabiroglu I.M., Bashirli S., and Qasimli F. (2011). Creating a Favourable Deployment Mechanism of Oil and Gas Revenues with Regard to Volatile Oil Prices: The Case of Azerbaijan. *Transit Stud Rev*, 18:179–199.
21. Savaş V. (2000). *Politik İktisat*. 4-cü Basım, İstanbul, 2000, s. 339.
22. Scully, G.W. (1989). Size of the State, Economic Growth, and the Efficient Utilization of National Resources. *Public Choice*, 63.
23. Sojoodi S., Mohseni F.Z., Aslani N.M. (2012). The Role of Infrastructure in Promoting Economic Growth in Iran. *Iranian Economic Review*, 16(32).
24. Triechel V. (1999). Stance of Fiscal Policy and Non-oil Economic Growth. *Oman Beyond the Oil Horizon: Policies Toward Sustainable Growth*, s. 26

JEL Classification Codes: O4, H2

Progressiv vergi sisteminin inklüziv iqtisadi artıma təsirlərinin dəyərləndirilməsi: İƏİT ölkələri üzrə təhlil

Təhmasib Əlizadə

Xülasə

Bu araşdırma işinin əsas məqsədi progressiv vergi sisteminin inklüziv iqtisadi artıma olan mümkün təsirlərini dəyərləndirməkdir. Inklüziv artım məsələsinin son illərdə aktual olduğunu nəzərə alaraq müxtəlif vergi sistemlərinin iqtisadi artıma təsirinin təhlili əhəmiyyətlidir. Bu elmi yazıda qarşıya qoyulan araşdırma sualı belədir: İƏİT (OECD) ölkələrində progressiv vergi sistemi inklüziv iqtisadi artıma necə təsir göstərir? Bu suala cavab tapmaq məqsədilə yazıda inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkə verilənlərindən (data) istifadə edilir. Xüsusilə də İƏİT ölkələrinin statistik göstəriciləri araşdırma işində tətbiq olunur. Eyni zamanda araşdırmada ölkələrin gəlir bərabərsizliyinin mövcud vəziyyətini təhlil etmək məqsədilə dünya bərabərsizlik verilənlər bazasının rəsmi statistikasına təqdim olunur. Bu məlumatlar əsasında progressiv vergi sisteminin ölkələrin inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq inklüziv iqtisadi artıma təsirlərinin müqayisəli təhlili aparılır. Inklüziv iqtisadi artımın əsas indikatorlarından biri kimi, gəlir bərabərsizliyinin səviyyəsi və progressiv verginin gəlirlərin bölüşdürülməsinə olan təsirlərinin təhlili araşdırmanın əsas məqsədlərindən hesab olunur.

Açar sözlər: iqtisadi artım, inklüziv artım, progressiv vergi sistemi

Evaluation of the Impacts of Progressive Taxation on Inclusive Economic Growth: analysis for OECD countries

Təhmasib Əlizadə

Abstract

The aim of this research paper is to evaluate the impacts of a progressive tax system to inclusive economic growth. Taking into consideration the importance of inclusive growth issues, it is significant to analyze the influence of different tax systems on economic growth. The research question of this work is: How does the progressive tax system impact economic growth in OECD countries? The data for developed and developing countries was used in this paper, in order to answer the research question. Especially, statistical data of OECD countries were used. At the same time, official statistics of World Inequality Database (WID) were introduced in order to analyze the current situation of income inequality in different countries. Using this data, the effects of the progressive tax system on economic growth of countries were comparatively analyzed. As one of the main indicators of inclusive development, the level of income inequality and the analysis of impacts of progressive taxation on income distribution are the main goals of this research paper.

Keywords: economic growth, inclusive growth, progressive tax system

1. Giriş

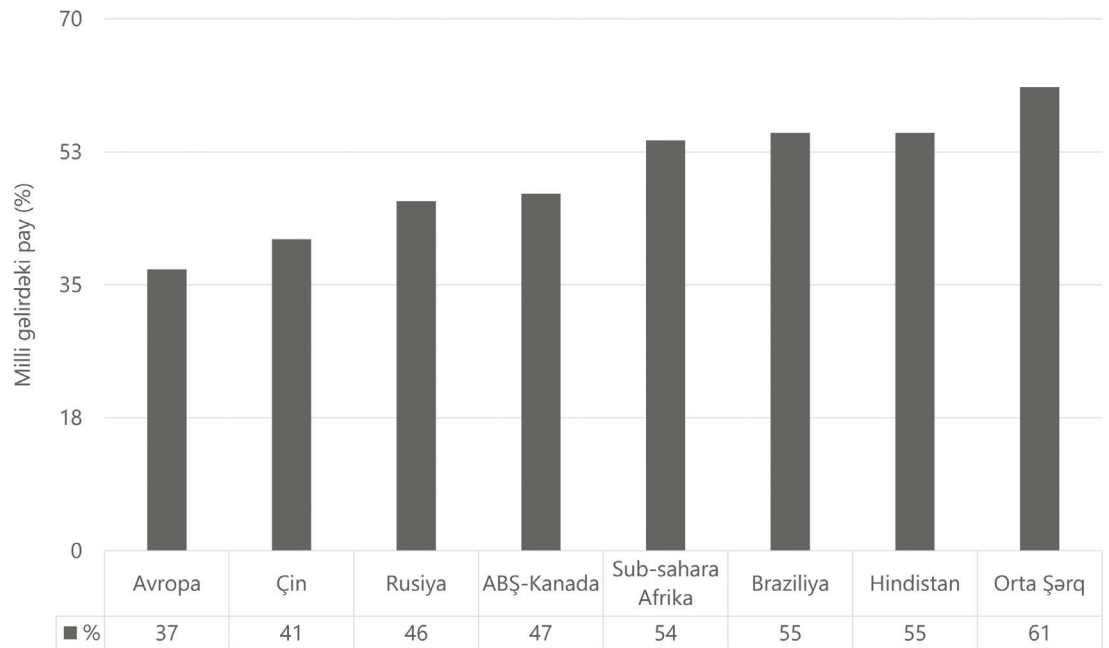
Fiskal siyasət hökumətlərin ölkədə dayanıqlı iqtisadi artımı əldə edə bilməsi üçün tətbiq etdiyi əsas iqtisadi siyasətlərindəndir. Son on illiklərdə həm inkişaf etməkdə olan, həm də inkişaf etmiş ölkələrdə gəlir bərabərsizliyinin yüksəlməsi inklüziv iqtisadi artım və inklüziv inkişaf kimi siyasətləri daha da əhəmiyyətli etmişdir. Inklüziv iqtisadi artım cəmiyyətin böyük bir hissəsini iqtisadi tərəqqi ilə təmin edə bilən iqtisadi artımı ifadə edir. (Bryson B., Perret S., Thomas A., O'Reilly P., 2016) Bu səbəbdən də ölkələrdə tətbiq olunan vergi sistemləri cəmiyyətin böyük hissəsinin rifahına təsir göstərmək gücündə olmalıdır. Gəlirlərin qeyri-bərabər bölüşdürülməsi və gəlir bərabərsizliyinin yüksəlməsi nəticəsində rifah səviyyəsinin aşağı enməsi həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün ciddi

problemdir. (Stiglitz, 2013) Fiqur 1 dünyada müxtəlif regionlar və ölkələr üzrə ən yüksək gəlirli (TOP) 10% əhalinin milli gəlirdəki payını ifadə etməklə gəlir bərabərsizliyinin mövcud vəziyyətini göstərir.

Bu məlumatlar inkişaf etməkdə olan regionlarda gəlir bərabərsizliyinin daha yüksək olduğunu göstərir. Gəlirin bərabər və ədalətli bölüşdürülməməsi iqtisadi artıma zərər vurur. (Petersen və Schoof, 2015)

Bu elmi araşdırmada əsas məqsəd müxtəlif regionlarda vergi sistemlərinin gəlirin bölüşdürülməsinə və beləliklə, iqtisadi artıma təsirlərini təqdim etməkdir. Bu məqsədlə yazıda daha öncə bu istiqamətdə aparılan araşdırmaların təhlili təqdim edilir, fərqli ölkələrin mövcud statistik göstəriciləri təhlil edilir və müqayisə aparılır.

Qrafik 1. Ən yüksək gəlirli (TOP) 10% əhalinin milli gəlirdəki payı, 2016

Mənbə: Dünya Bərabərsizlik Data bazasının təqdim etdiyi məlumatlar əsasında hazırlanmışdır. <https://wir2018.wid.world/executive-summary.html>

Ədəbiyyat təhlili

Hazırda progressiv vergi sistemi müxtəlif müəlliflər, araşdırma institutları və iqtisadi təşkilatlar tərəfindən araşdırılan bir məsələdir. Xüsusilə də İƏİT hesabatlarında progressiv vergiləndirmənin iqtisadi iştirakçılığa və beləliklə, inklüziv iqtisadi inkişafa təsirləri təqdim edilir. Bunlara misal olaraq, İƏİT-nin böyük 20-liyə daxil olan ölkələrin maliyyə nazirləri və mərkəzi banklarının rəhbərləri səviyyəsində təşkil olunan konfransa dair hesabatında (2018) progressiv vergi sisteminin tətbiqinin ölkələrdə biznes mühitinə müsbət təsir göstərməklə kiçik və orta sahibkarları (KOS) stimullaşdırdığı, məhsuldarlığı artırdığı qeyd edilir.

Nanak Kakwani və Ernesto M. Pernia, (2000) yaxşı təşkil olunmuş və idarə olunan progressiv vergi sisteminin inklüziv inkişafa müsbət təsir göstərdiyini iddia edirlər. İnsanların öz gəlirlərinə əsaslanan vergi sistemindən, yəni birbaşa vergidən, dolayı vergiyə nəzərən daha asılı və güvənli olduqlarını buna əsas kimi göstərir. Xüsusilə də inkişaf etməkdə olan ölkələrin daha çox regressiv vergi sistemi ilə idarə olunduqlarını qeyd edirlər. Bu da həmin ölkələrdə inklüziv inkişafın yaranmasına ciddi maneədir. Bundan başqa, Lustig (2017) öz araşdırmasında bu məqamı xüsusi vurğulayır və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dolayı vergilərdən olan asılılıq və bunun iqtisadi artıma təsirlərini dəyərləndirir.

Causa və Hermansen (2017) İƏİT data bazasına əsaslanaraq qeyd edirlər ki, qloballaşma bəzi ölkələrdə fərdi gəlir vergilərinin yenidən bölüşdürücü təsirlərini azaltmış və bu da nəticədə gəlir vergilərində progressivliyi aşağı salmışdır. Həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin bəzilərində vergi sistemində progressivliyin regressiv sistemlə əvəz olunması gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsinə mənfi təsir göstərmişdir. Nəticədə bu da gəlir bərabərsizliyini yüksəldərək inklüziv iqtisadi artımın zəifləməsi ilə nəticələnmişdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, regressiv vergi sisteminin tətbiqi səbəbi ilə yaranan davamlı gəlir bərabərsizliyi problemi

nəticədə inklüziv artımın əldə olunmasına maneələr yaradır.

Elshani və Ahmeti (2017) İƏİT üzvü olan Avropa ölkələri üzrə progressiv vergi sisteminin iqtisadi artıma təsirlərini araşdırarkən qeyd edirlər ki, progressiv verginin tətbiqi geniş və intensivləşdirilmiş vergi idarəetməsi tələb edir. Müəlliflər İƏİT üzvü olan və progressiv vergi sistemi tətbiq edən 20 Avropa ölkəsinin verilənlərinə əsaslanaraq Gəlir Vergisinin, Korporativ Gəlir Vergisinin, Əlavə Dəyər Vergisinin (ƏDV) iqtisadi artıma təsirlərini empirik təhlil edirlər. Nəticədə 20 Avropa ölkəsi üzrə Gəlir Vergisinin iqtisadi artıma təsirinə mənfi, Korporativ Gəlir Vergisinin və Əlavə Dəyər Vergisinin isə iqtisadi artıma müsbət təsirlərinin olduğunu müəyyən ediblər. (Elshani və Ahmeti, 2017, s. 25)

Müəlliflər İƏİT rəsmi verilənlər bazasına əsaslanaraq 2002–2014-cü illər aralığında progressiv vergi sistemi tətbiq edən ölkələrin Ümumdaxili Məhsulundakı dəyişiklikləri təhlil ediblər. Nəticə ondan ibarətdir ki, bu dövr ərzində ən böyük proqres keçmiş ölkə 2004-cü ildə 8,22% ÜDM artımı və 7,27% adambaşına düşən ÜDM artımı ilə İslandiya. Bu illər ərzində İslandiya vergi gəlirlərinin ÜDM-dəki payı 36,56% təşkil etmişdir. Gəlir vergisinin ÜDM-dəki payı 13,36%, Korporativ Gəlir vergisinin ÜDM-dəki payı 0,99%, ƏDV-in ÜDM-dəki payı isə 13,82% təşkil etmişdir. (Elshani və Ahmeti, 2017, s. 20)

Eyni zaman aralığında tətbiq edilən vergi sistemi ilə iqtisadi artımda ən böyük geriləməni yaşayan ölkə Yunanıstandır. Çünki 2011-ci ildə -9,13% ÜDM artımı, -9,00% adambaşına düşən ÜDM artımı Yunanıstanın geriləməsini açıq ifadə edirlər. Həmin dövr ərzində Yunanıstanda vergi gəlirlərinin ÜDM-dəki payı 33,54% təşkil etmişdir. Gəlir vergisinin ÜDM-dəki payı 4,82%, Korporativ Gəlir vergisinin ÜDM-dəki payı 2,21%, ƏDV-nin ÜDM-dəki payı isə 12,03% təşkil etmişdir. (Elshani A. və Ahmeti S., 2017, s. 20)

Brys B. və başqaları (2016) təqdim etdikləri araşdırma işində İƏİT ölkələri üzrə inklüziv

iqtisadi artımın əldə olunması məqsədilə tətbiq ediləcək vergi sistemlərini təhlil edirlər, effektivlik və bərabərlik prinsiplərinin iqtisadi artıma olan təsirlərini dəyərləndirirlər. Müəlliflər İƏİT ölkələrində gəlir bərabərsizliyinin 1980-ci illərin əvvəllərindən bu yana ən yüksək həddini yaşadığını qeyd edirlər. Cini əmsalına, əsasən, bu ölkələrdə əhalinin 10% ən zəngin insan qrupunun gəlirləri həmin ölkələrin əhalisinin ən kasıb 10%-nin gəlirlərindən 9,5 dəfə çoxdur. Gəlir bərabərsizliyinin yüksək həddi inklüziv iqtisadi artıma mənfi təsir göstərdiyi üçün müəlliflər həmin ölkələrə proqressiv vergi sisteminin tətbiqini elmi izahla təqdim edirlər.

Bundan başqa, Atkinson və Stern (1980), Blanchard və Summers (1987), Rotemberg (1987), Poterba (1996), Easterly və Rebelo (1993), Kofi Ocran (2011) vergi quruluşunun uzun dövrdə iqtisadi artıma kiçik təsiri olduğunu iddia edirlər. Lakin Kneller, Bleaney və Gemmill (1999), Padovano və Galli (2001), Widmalm (2001), Li və Sarte (2004), Martinez-Vazquez, Vulovic və Liu

(2011) uzun dövrdə vergi quruluşunun iqtisadi artıma önəmli təsirlərinin olduğunu müəyyən ediblər.

İƏİT ölkələri üzrə proqressiv vergi sisteminin inklüziv artıma təsirləri

Müxtəlif dövrlər üzrə təhlil göstərir ki, İƏİT ölkələrində gəlir vergisi dərəcələri 1981-ci ildəki 65,7%-lik göstəricidən 1990-cı ildə 50,6%-ə, 2008-ci ildə isə 41,4%-ə enmişdir. (Fiqur 2) Cədvəl 1 İƏİT üzvü olan 10 ölkənin orta vergi dərəcələrini 2013–2017-ci il zaman aralığında təqdim edir. Bu ölkələrdən Norveç, İsveç, Almaniya kimi ölkələrdə proqressiv vergi sistemi ilə yanaşı, inklüziv iqtisadi artım səviyyəsi də yüksəkdir. Birləşmiş Krallıq və ABŞda isə əks nəticə mövcuddur. Bu müqayisə onu izah edir ki, proqressiv vergi sistemi ilə inklüziv iqtisadi artım arasında müsbət əlaqə olmaqla yanaşı, bəzi ölkələr timsalında mənfi əlaqə mövcuddur.

Godar S., Paetz C. and Truger A. (2014) İƏİT

Cədvəl 1. İƏİT üzvü 10 ölkənin və İƏİT orta vergi dərəcələri (%-lə, 2013–2017)

İndikator	Orta vergi dərəcəsi (%-lə)				
	2013	2014	2015	2016	2017
İllər					
Ölkə					
Çexiya	42.44	42.61	42.80	43.01	43.36
Estoniya	39.92	40.03	39.05	38.99	38.99
Finlandiya	43.11	43.60	43.51	44.10	42.92
Fransa	48.81	48.39	48.39	48.03	47.60
Almaniya	49.26	49.31	49.45	49.54	49.66
Latviya	43.72	43.02	42.51	42.61	42.90
Norveç	37.35	36.90	36.78	36.25	35.94
İsveç	43.01	42.46	42.61	42.84	42.92
Birləşmiş Krallıq	31.36	30.96	30.81	30.92	30.91
ABŞ	31.45	31.64	31.44	31.58	31.70
OECD – orta	36.15	36.14	36.09	36.05	35.92

Mənbə: müəllif tərəfindən İƏİT verilənlər bazasının məlumatları əsasında hazırlanmışdır.
<https://stats.oecd.org>

ölkələrində tətbiq edilən progressiv vergi sistemini təhlil edərəkən ölkələrdə vergi reformlarının istehlakın artımını təşviq etdiyini, nəticədə bunun həmin ölkələrdə iqtisadi artıma və əmək bazarına müsbət təsir göstərdiyini qeyd edirlər.

Şəkil 2 İƏİT ölkələrində 1981–2016-cı il zaman aralığında İƏİT ölkələrində gəlir vergisinin dərəcələrini ifadə edir. Qloballaşma bütün dünyada iqtisadi artımı və iqtisadi rifahı yüksəltmə də, eyni zamanda gəlirlərin bölüşdürülməsi zamanı bərabərsizliyi artırırmışdır.

Bunu daha öncə təqdim edilən Cədvəl 1-də və aşağıdakı fiqur 1-də göstərilən statistik məlumatlara əsasən, İƏİT ölkələrində görmək mümkündür. Bu səbəbdən İƏİT ölkələrinin bərabərsizliyi azaltmaq məqsədilə inklüziv inkişafı sürətləndirmək hədəfləri hazırda aktualdır. Bu hədəflərin gerçəkləşməsi üçün mühüm olan siyasətlərdən biri vergi reformları həyata keçirməkdir. İƏİT daxilində progressiv vergi sistemini tətbiq edən ölkələr çoxdur, lakin bu ölkələrin hamısında vergi sisteminin inklüziv iqtisadi artıma təsirləri eyni deyil.

İƏİT ölkələrindəki gəlir bərabərsizliyi ümumi dəyərləndirildiyi zaman ortaya çıxan nəticə bundan ibarətdir ki, bərabərsizliyin yüksəlməsi yalnız iqtisadi rifaha deyil, həm də iqtisadi artıma mənfi təsir göstərmişdir, məhsuldarlığı azaltmışdır. (İƏİT, 2018)

Bu ölkələrdə ortaya çıxan aşağı məhsuldarlıq və iqtisadi artımın zəifləməsi inklüziv artımın təmin edilməsi məsələsini önə çıxarır. Inklüziv artımın yüksəldilməsi üçün vergi siyasətlərinin progressiv və effektiv olması vacibdir. (İƏİT, 2018) Bu siyasətlər həm insan kapitalına investisiyanı sürətləndirməklə əmək bazarına, iş yerlərinin açılmasına, həm də sənayenin inkişafına, məhsuldarlığın gücləndirilməsinə təsir göstərə bilirlər. Çünki insanların gəlirlərinə ədalətli vergi sisteminin tətbiqi iqtisadi iştirakçılığı artırır. İƏİT ölkələri daxilində həm progressiv vergi sistemi tətbiq edən, həm iqtisadi artımı daha inklüziv reallaşıra bilən ölkələrə Almaniya, Skandinav ölkələrini aid etmək mümkündür.

Qeyd edilən İƏİT ölkələrində inklüziv iqtisadi artımın digər ölkələrə nəzərən daha yüksək səviyyədə baş verməsinin səbəblərindən biri də vergi islahatlarıdır. (EY, 2018) Bu vergi reformları 4 hədəf üzrə inklüziv iqtisadi artıma təsir göstərə bilmək imkanına sahibdir:

1. Ümumilikdə fiskal siyasətin progressivliyini artırmaq;
2. Vergi siyasətini genişləndirmək;
3. Vergi bazasını genişləndirmək;
4. Vergi ödəyicilərinin davranışlarına təsir göstərmək.

Ümumilikdə fiskal siyasətin progressivliyini artırmaq

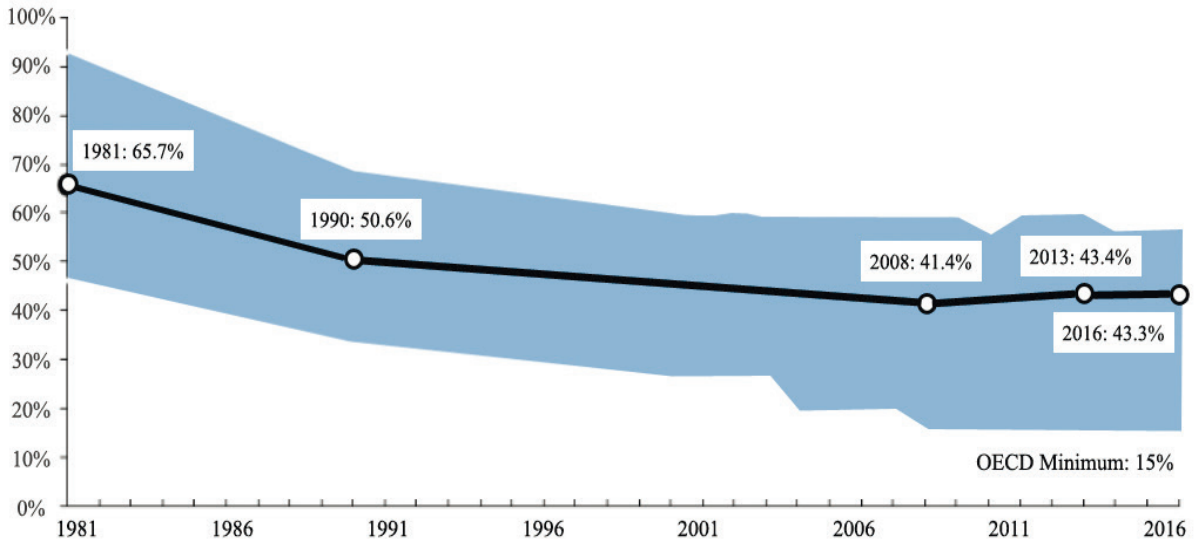
Progressiv vergi sistemində vergi dərəcələri gəlirlərə uyğun olaraq dəyişdiyi üçün bu siyasət daha ədalətli hesab olunur. Bu baxımdan yalnız gəlir vergisi deyil, eyni zamanda, bütünlükdə fiskal sistemin progressivliyinin artırılması İƏİT ölkələrində inklüziv iqtisadi artıma müsbət təsir göstərmək imkanına sahibdir.

Vergi siyasətini genişləndirmək

Vergi siyasətinin genişləndirilməsi, institusional olaraq idarəetmənin təkmilləşməsindən asılıdır. Bu baxımdan İƏİT ölkələrində reallaşdırılan vergi reformlarına mövcud vəziyyətdə vergilərin toplanması, vergidən yayınmanın aradan qaldırılması və vergi gəlirlərindən istifadənin şəffaflaşdırılması kimi siyasətlər aiddir. Bu siyasətlərin əsas məqsədi hazırkı vergi sistemini işlək saxlamaqla vergi reformlarına açıq yol təmin etməkdir.

Vergi bazasını genişləndirmək

Inklüziv iqtisadi artımın təmin edilə bilməsi üçün istehsala və istehlaka tətbiq edilən vergi ilə bağlı daha öncə yuxarıda qeyd olundu. Burada əsas məsələ progressiv vergi sistemini tətbiq etməklə bəzi fərdlərə aşağı vergi dərəcələrinin tətbiq olunaraq vergi ödəyicilərinin bazasını genişləndirməkdir. Yəni İƏİT ölkələrində istehlakçılara və istehsalçılara tətbiq edilən müxtəlif vergi dərəcələri yalnız bərabərliyi

Figur 2. İƏİT ölkələrində gəlir vergisinin dərəcəsi, (%-lə, 1981–2016)

Mənbə: İƏİT vergi verilənləri bazasının məlumatları əsasında müəllif (Peret S., 2018) tərəfindən hazırlanmışdır.

artırmaq üçün deyil, həm də iqtisadiyyatın bütünlüklə genişlənməsi üçün əhəmiyyətlidir. Xüsusilə də Almaniya, Skandinav ölkələri misalında vergi sistemi və sosial müdafiə sistemi arasındakı əlaqənin təhlili bu ölkələrdə progressiv vergi sisteminin inklüziv iqtisadi artıma olan təsirlərini izah edir.

Vergi ödəyicilərinin davranışlarına təsir göstərmək

Vergi reformlarına vergi ödəyicilərinin davranışlarına təsir göstərmək siyasəti də aiddir. Burada əsas hədəf iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində vergi ödəyicilərini təşviq etməkdir. Xüsusilə də, Araşdırma və İnkişaf (A&İ), Elm və Texnologiya (E&T) və insan kapitalına edilən investisiyaların təşviqi üçün aparılan vergi reformu uzun hədəfdə inklüziv iqtisadi artıma müsbət təsir göstərir.

Nəticə

Bu araşdırma işi progressiv vergi sistemi ilə inklüziv iqtisadi artım arasındakı təsiri araşdırmaqla müxtəlif səviyyəli ölkə qruplarında bu əlaqəni aşkar etməyə çalışır. Araşdırmanın əsas limitləri İƏİT ölkələri üzrə aparılmasıdır. Araşdırmanın sonunda belə bir nəticə ortaya çıxır ki, İƏİT üzvü olan inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr üzrə aparılan təhlillərə əsasən, progressiv vergi sisteminin tətbiqi inklüziv inkişafı sürətləndirir. Beləki, son illərdə həmin ölkələrdə yüksələn iqtisadi bərabərsizlik və gəlirlərin ədalətsiz bölüşdürülməsinin əsas səbəblərindən biri vergi sisteminin progressivliyinin aşağı olmasıdır. Bu səbəbdən, progressiv vergi sisteminin tətbiqi və inkişaf etdirilməsi inklüziv artıma birbaşa müsbət təsir göstərir. Xüsusilə də uzun dövrdə A&İ, E&T və insan kapitalına edilən investisiyalara tətbiq edilən vergi reformları inklüziv iqtisadi artımı sürətləndirir. Bu araşdırma yazısının əsas nəticələrindən biri də budur ki, İƏİT ölkələri üzrə progressiv vergi sistemi və inklüziv artım arasındakı əlaqənin təhlili gələcəkdə ayrı-ayrı üzv ölkələrin vergi sisteminin araşdırılması üçün fundament təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Atkinson, A. B. & Stern, N. H. (1980). On the switch from direct to indirect taxation. *Journal of Public Economics*, pp. 195–224.
2. Blanchard, O. J. & Summers, L. H. (1987). Fiscal increasing returns, hysteresis, real wages and unemployment. *European Economic Review*, pp. 543–560.
3. Brys, B. at al. (2016), "Tax Design for Inclusive Economic Growth", OECD Taxation Working Papers, No. 26, OECD Publishing, Paris.
4. Causa, O., Hermansen M. (2017), "Income redistribution through taxes and transfers across OECD countries", OECD Economics Department Working Papers, No. 1453, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/bc7569c6-en>
5. Dünya Bərabərsizlik Data bazasının təqdim etdiyi məlumatlar bazası, <https://wir2018.wid.world/executive-summary.html>
6. Elshani A., Ahmeti S. (2017), The Effect of Progressive Tax on Economic Growth: Empirical Evidence from European OECD Countries, *International Journal of Economic Perspectives*, 2017, Volume 11, Issue 4, 18–25.
7. EY Global (2018), Taxes aren't just crucial for public spending – used properly, they can be powerful tools for promoting inclusive global growth, https://www.ey.com/en_gl/growth/why-inclusive-growth-needs-better-tax-policies
8. Godar S., Paetz C. and Truger A. (2014) Progressive tax reform in OECD countries: perspectives and obstacles, Working Paper 27, Geneva, Global Labour University.
9. Kneller, R., Bleaney, M. F. & Gemmell, N. (1999). Fiscal policy and growth: evidence from OECD countries. *Journal of Public Economics* 74, no. 2, pp. 171–190.
10. Kofi Ocran, M. (2011). Fiscal policy and economic growth in South Africa. *Journal of Economic Studies* 38, no. 5, pp. 604–618.
11. Li, W. & Sarte, P.-D. (2004). Progressive taxation and long-run growth. *American Economic Review*, pp. 1705–1716.
12. Lustig, N. (2017), "Fiscal Policy, Income Redistribution and Poverty Reduction in Low and Middle Income Countries", Commitment to Equity (CEQ) Working Paper Series, <https://ideas.repec.org/p/tul/ceqwps/54.html> (accessed on 30 November 2017).
13. Martinez-Vazquez, J., Vulovic, V. & Liu, Y. (2011). Direct versus indirect taxation: Trends, theory and economic significance. *The Elgar Guide to Tax Systems*, Edward Elgar Publishing, pp. 37–92.
14. Nanak Kakwani & Ernesto M. Pernia, (2000), What is Pro-poor Growth?, p. 4
15. OECD (2018), report to G-20 Finance Ministers and Central Bank Governors, [OECD (İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı) (2018), böyük 20-liyə daxil olan ölkələrin maliyyə nazirləri və mərkəzi banklarının rəhbərlərinin görüşü barədə hesabat] <http://www.oecd.org/g20/Tax-policies-for-inclusive-growth-in-a-changing-world-OECD.pdf>
16. OECD (2018), The Framework for Policy Action on Inclusive Growth, the MCM 2018 Report on Inclusive Growth, OECD Publishing, Paris.
17. Padovano, F. & Galli, E. (2001). Tax rates and economic growth in the OECD countries. *Economic Inquiry* 39, no. 1, pp. 44–57.
18. Petersen, T., & Schoof, U. (2015). The impact of income inequality on economic growth. *Impulse* #2015/05.: Bertelsmann Stiftung.
19. Rotemberg, J. J. (1987). The new Keynesian microfoundations. *NBER macroeconomics annual* 2, pp. 69–104. Poterba, J. M. (1996). Retail price reactions to changes in state and local sales taxes. *National Tax Journal*, pp. 165–176.
20. Stiglitz, Joseph E. 2013. *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers our Future*. New York: W.W. Norton and Company.
21. Widmalm, F. (2001). Tax structure and growth: Are some taxes better than others?. *Public Choice* 107, no. 3–4, pp. 199–2

2008–2009 qlobal maliyyə böhranından sonra qlobal ticarət niyə zəifləmişdir?

Əhliman Abbasov

Xülasə

Qlobal maliyyə böhranı 2009-cu ildə dünya ticarətində son 70 ildəki ən böyük geriləməyə səbəb olmuşdur. Sonrakı illərdə də qlobal ticarətin artımı böhrandan əvvəlki dövrlə müqayisədə xeyli zəif olmuşdur. Qlobal ticarətin illik artım səviyyəsi 2007-ci ilədək orta hesabla təxminən 7 faiz olduğu halda, böhrandan sonra 2008–2014-cü illərdə 3 faiz, 2015–2016-cı illərdə isə daha da aşağı olmuşdur. Qlobal resessiyadan sonra dünya ticarətinin zəifləməsinin kökündə dayanan amillərin təhlili bu baxımdan əhəmiyyətlidir. Xüsusilə post-böhran dövründə yüksələn proteksionist meyillərin qlobal ticarət səviyyəsi üzərində hansı formada təsir göstərdiyinin müəyyən edilməsi bir sıra elmi ədəbiyyatlarda aktual problemlərdən biri kimi qarşıya çıxmaqdadır. Bu məqalə 39 ölkənin (G20 ölkələri və G20 üzvü olmayan İƏİT ölkələri) nümunəsində 2008–2016-cı illər üzrə təqdim edilən məhdudlaşdırıcı ticarət siyasətlərin, ÜDM və xarici birbaşa investisiya səviyyəsinin idxal səviyyəsi üzərindəki təsirinin panel regressiya vasitəsilə qiymətləndirməsini təqdim edərək bu istiqamətdəki mövcud ədəbiyyatlara töfhə verəcəkdir.

Açar sözlər: qlobal maliyyə böhranı, qlobal ticarət, proteksionizm

Why the Global Trade has Weakened since the 2008–2009 Global Financial crisis?

Ahliman Abbasov

Xülasə

In 2009 global financial crisis caused the global trade to face the highest decrease during the last 70 years. Growth of the global trade in following years has also been weaker than the pre-crisis years. While the average yearly growth rate of the global trade had been approximately 7 per cent until 2007, it had become 3 per cent during 2008–2014 and even much less during 2015–2016. That is why it is important to investigate the factors that has contributed to the lower growth of international trade after the global recession. Especially, the role of the rising protectionism since the crisis on the weak growth of international trade has attracted increasing interest in various academic sources recent years. This work contributes on the existing literature by providing a panel regression analysis to evaluate the impact of restrictive policies, GDP and FDI level on the level of import in 39 countries (G20 countries and OECD member countries that are not G20 member) during 2008–2016.

Keywords: global financial crisis, global trade, protectionism

1. Giriş

2008-ci ilin son aylarında ortaya çıxan qlobal maliyyə böhranı 2009-cu ildə dünya ticarətində son 70 ildəki ən böyük geriləməyə səbəb olmuşdur. ÜTT-nin təqdim etdiyi hesabatlara əsasən, 2009-cu ildə dünya ticarət səviyyəsində 12,2 faizlik azalma müşahidə edilmişdir. İƏİT isə 2009-cu ildə qlobal ticarət səviyyəsində azalmanın 12,5 olduğunu məlumat verir. Hətta 2009-cu ilin bəzi ayları üzrə isə bu azalmanın səviyyəsi daha yüksək olmuşdur. Şelburn (2010) qeyd edir ki, 2009-cu ilin fevralında qlobal ticarət həcmi 2008-ci ilin iyulu ilə müqayisədə 42 faiz daha aşağı olmuşdur. Böhranın ortaya çıxmasından sonra qlobal ticarətin geriləməsinin səbəbləri kimi böhran dövründə yüksək səviyyədə ticarət edilən məhsullara olan tələbin kəskin azalmasını, ticarətin maliyyələşdirilməsində yaranan problemləri, qlobal təklif zəncirlərinin şaquli inteqrasiyası xarakterini göstərə bilirik (İƏİT). Qrafik 1-də ÜTT-nin təqdim etdiyi məlumatlar əsasında 1965-ci ildən 2009-cu ilədək qlobal əmtəə ixracının artım səviyyəsi təqdim edilmişdir. Bu qrafikdən aydın şəkildə görünür ki, son onilliklərdə qlobal əmtəə ixrac səviyyəsində ən kəskin eniş məhz 2009-cu ildə qlobal maliyyə böhranı dövrünə təsadüf etmişdir. Qlobal ticarətin səviyyəsində 1975-ci ildə 7 faiz, 1982-ci ildə 2 faiz və 2001-ci ildə 0,2 faizlik azalma müşahidə edilməsinə baxmayaraq, bu halların heç biri 2009-cu ildəki ticarət geriləməsi ilə müqayisə ediləcək səviyyədə olmamışdır.

2009-cu ilin 3-cü rübündən etibarən qlobal iqtisadi vəziyyət yaxşılaşmağa başladıqca qlobal ticarətin həcmində də artım müşahidə edilmişdir. 2010-cu ildə qlobal ticarətin artım səviyyəsi böhrandan öncəki dövrdən də yüksək olmuşdur. Lakin Dünya Bankının hesablamalarına əsasən, maliyyə böhranı baş verməsəydi 2010-cu il üçün qlobal ticarətin artım səviyyəsi 13,6 faiz daha yüksək olacaqdı. Lakin Qrafik 2-dən də görüldüyü sonrakı illərdə qlobal ÜDM-in zəif artımı qlobal ticarətin də zəif artımı ilə müşahidə olunmuşdur (Vallen, Viberq, 2018). Qlobal ticarətin illik artım səviyyəsi 2007-ci ilədək bir neçə onillik orta hesabla təxminən 7 faiz olduğu halda, maliyyə

böhrandan sonra 2008–2014-cü illərdə 3 faiz, 2015–2016-cı illərdə isə daha da aşağı olmuşdur.

Qlobal resessiyadan sonra dünya ticarətinin zəifləməsinin kökündə dayanan amillərin təhlili son dövrlər müxtəlif tədqiqatların mövzusu olmuşdur (Cristina Constantinescu, Aaditya Mattoo, Michele Ruta, 2015). Xüsusən, post-böhran dövründə yüksələn proteksionist meyillərin qlobal ticarət səviyyəsi üzərində hansı formada təsir göstərdiyinin müəyyən edilməsi bir sıra elmi ədəbiyyatlarda aktual problemlərdən biri kimi qarşıya çıxmaqdadır. Bu məqalə 39 ölkənin (G20 ölkələri və G20 üzvü olmayan İƏİT ölkələri) nümunəsində böhran sonrası dövrdə təqdim edilən məhdudlaşdırıcı ticarət siyasətlərinin ticarət səviyyəsi üzərindəki təsirinə statistik qiymətləndirməsini təqdim edərək bu istiqamətdəki mövcud ədəbiyyatlara töhfə verəcəkdir. Bundan başqa burada ÜDM və xarici birbaşa investisiya səviyyəsi kimi digər amillərin də post-böhran dövründə ticarətin zəifləməsindəki rolu statistik olaraq müəyyən edilmişdir. Məqalənin növbəti bölməsində böhranın ilk illərində ticarətin qlobal şok nəticəsində niyə kəskin şəkildə gerilədiyinin təhlili aparılacaqdır. 3-cü bölmədə ümumilikdə böhrandan sonrakı dövrdə ticarətin artımının 2008-ci ildən öncəki dövrlə müqayisədə zəif olmasına təsir göstərməsi mümkün olan amillər müzakirə ediləcəkdir. Daha sonra bu amillərin hansının statistik cəhətdən əhəmiyyətli olmasını müəyyən etmək üçün 4-cü bölmədə ekonometrik metodologiya təqdim edilmiş, 5-ci bölmədə isə qiymətləndirilən panel reqressiya modelinin nəticələri müzakirə edilmişdir.

2. Böhran dövründə ticarət niyə geriləmişdir?

Qlobal maliyyə böhranı dövründə ticarət səviyyəsinin belə kəskin enişinin səbəblərindən biri kimi tələbin, yaxud da qlobal ÜDM-in azalması göstərilə bilər. ÜTT hesabatları göstərir ki, son 50 ildə dünya ticarətindəki artım ÜDM-in artımından təxminən iki dəfə daha yüksək olmuşdur. 1980 və 2008-ci illər arasında dünya əmtəə və xidmətlər

ixracı orta illik 6,3 faizlik artım göstərmiş, dünya ÜDM isə illik ortalama 2,9 faiz artmışdır. Qeyd edək ki, ticarətin səviyyəsinin ÜDM səviyyəsindəki dəyişikliyə olan reaksiyası ticarətin ÜDM elastikliyi adlanır. Son onilliklərdə dünya üzrə bu elastiklik 2-yə bərabər olsa da, son dövrlər də 3-ə yaxınlaşdığı müşahidə edilir (Şelburn, 2010). Şelburn (2010) ticarətin ÜDM-ə görə elastikliyinə belə dəyişməsinə bir çox başqa faktorlarla yanaşı, beynəlxalq autsorsinq fəaliyyətlərinin və qlobal dəyər zəncirlərinin genişlənməsini göstərir. Ümumilikdə, qlobal təklif zəncirlərinin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsi 2009-cu ildə qlobal ticarət səviyyəsindəki enişin 1970 və 1980-ci illərlə müqayisədə daha kəskin xarakter almasına təsir etmişdir. Məhsullar son nöqtəyə çatanadək bir neçə dəfə müxtəlif ölkələr arasında ticarət edilərək yenidən istehsal prosesinə daxil edildiyindən müasir dövrdə hər hansı səviyyədə tələbin azalmasının ötən əsrlə müqayisədə ticarət üzərindəki təsiri daha kəskin olur. Qlobal təklif zəncirinin genişlənməyə başlaması ilə ötən əsrin 80-ci illərindən etibarən ticarət istehsalla müqayisədə daha sürətlə böyümüşdür. Nəticə 1985-ci ildən etibarən ixracın ÜDM-ə nisbəti tədrici olaraq yüksəlmiş, və bu yüksəliş 2000–2008-ci illər arasında da davam etmişdir. Dünya ticarətinin səviyyəsi ÜDM-lə müqayisədə daha sürətlə artdığı kimi, resessiya dövründə dünya ticarət səviyyəsindəki geriləmə də qlobal ÜDM-in azalma səviyyəsindən daha çox olmuşdur. Bundan başqa, ÜTT hesabatlarında ticarət səviyyəsindəki kəskin enişin səbəbi kimi informasiya texnologiyalarının inkişafının rolunu da qeyd edir. Texnologiyanın inkişafı istehsalçıların başqa regionlarda ortaya çıxan neqativ bazar şərtlərinə daha çevik və sürətli reaksiyasına imkan verdiyindən böhran dövründə ticarət enişinin yayılmasında önəmli rol oynamışdır. Bundan başqa, maliyyə böhranının nəticəsində kredit bazarlarının çökməsi də ticarət səviyyəsindəki kəskin enişin səbəbi olmuşdur. Araşdırmalar göstərir ki, ticarətin strukturunda əhəmiyyətli payı olan sektorlar kreditdən daha intensiv istifadə edirlər. Bu baxımdan maliyyə böhranının kredit bazarlarına mənfi təsiri ticarət əməliyyatlarının maliyyələşdirməsinə də mənfi təsir göstərmişdir.

Digər tərəfdən, maliyyə böhranı dövründə qlobal ticarətin belə kəskin səviyyədə eniş göstərməsinin başqa bir səbəbi kimi bütün regionlarda idxal və ixracın geriləməsi göstərilə bilər. Aydın ki, bəzi regionlardakı ticarət geriləməsi digər regionlardakı ticarət səviyyəsindəki müsbət trendlə müşahidə edilsəydi, 2009-cu ildəki kəskin eniş müşahidə edilməyəcəkdi. ÜTT-nin təqdim etdiyi məlumatlar əsasında hazırlanan Cədvəl 1-dən göründüyü kimi, idxal və ixracın geriləməsi bütün regional üzrə baş vermişdir. Şimali Amerika və Avropada ixracın azalması 14,4 faiz olaraq daha kəskin şəkildə baş vermişdir. İdxal səviyyəsi isə bu regionlarda müvafiq olaraq 16,3 faiz və 14,5 faizlik eniş göstərmişdir. Neft ixracının üstünlük təşkil etdiyi Orta Şərq, Cənubi və Mərkəzi Amerika, Afrika ölkələrində isə ticarət enışı nisbətən daha aşağı səviyyədə olmuşdur. Asiya (11,1 faiz) və MDB (9,5 faiz) ölkələrində də ixrac səviyyəsində kəskin eniş müşahidə olunsa da, dünya ortalamasından nisbətən aşağı olmuşdur. 2009-cu ildə MDB ölkələrində idxal səviyyəsində isə 20,2 faizlik kəskin eniş müşahidə edilmişdir. Bundan başqa, Cənubi və Mərkəzi Amerika regionunda isə 16,3 faizlik yüksək sayılacaq idxal geriləməsi müşahidə edilmişdir.

3. Post-böhran dövründə qlobal ticarət səviyyəsinə təsir göstərən tsiklik və struktur amillər

Böhrandan sonrakı dövrdə qlobal ticarətin zəifləyən artımına səbəb ola biləcək amilləri tsiklik və struktur amillər olaraq təsniflədirə bilərik. Tsiklik faktorlar maliyyə böhranının təsiri ilə ortaya çıxıb dünya ticarət səviyyəsi üzərində yalnız qısa dövrdə təsirli ola bilən faktorlardır. Bundan başqa, elmi ədəbiyyatlarda qlobal ticarət səviyyəsindəki zəifləmənin səbəbləri arasında uzun dövrdə də təsirli ola biləcək struktur dəyişikliklərini də qeyd edirlər. Bu yanaşmaya əsasən, 1990-cı illərin ortalarından 2000-ci illərin ortalarına qədər qlobal ticarət inkişaf etməkdə olan ölkələrin qlobal iqtisadiyyata inteqra-siyasının dərinləşməsi, ticarət siyasətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə

liberallaşması, texnoloji yüksəliş və qlobal dəyər zəncirlərinin sürətli genişlənməsi prosesləri nəticəsində özünün yüksəksürətli artım dövrünü yaşamışdır. Lakin artıq bu proseslərin önəmli dərəcədə tamamlanması səbəbindən dünya ticarəti də əvvəlki dövrdəki yüksək səviyyəli artım səviyyəsinə nail ola bilmir. Bu baxımdan, qlobal ticarət siyasətlərində və texnoloji səviyyədə hər hansı əhəmiyyətli dəyişikliklər olmadığı təqdirdə qlobal ticarət ÜDM-lə eyni səviyyədə böyüməkdə davam edəcəkdir. Maliyyə böhranından sonra dünya ticarətində 1990-cı illərin əvvəllərindən 2000-ci illərin əvvəllərindəki yüksək səviyyənin müşahidə edilməməsində struktur dəyişikliklərinin də payının olduğu inkar edilməzdir.

2015-ci ildə İƏİT-nin həyata keçirdiyi tədqiqat iddia edir ki, qlobal ticarətin ÜDM-ə görə zəif elastikliyinə ortaya çıxmasına 85 faiz tsiklik amillər təsir göstərmişdir. Ancaq BVF tədqiqatçısı Kristina Konstantineskunun (2015) apardığı tədqiqat isə tsiklik amillərin 2013-cü ildə ticarət artımındakı yavaşlamanın, sadəcə, 50 faizinin pay sahibi olduğunu göstərir. Tədqiqat beynəlxalq ticarətin ÜDM elastikliyinə 1991–2000-ci illərdə 2,4 olduğu halda, 2001–2007-ci ildə 1,5, 2008–2013-cü illərdə isə 0,7 olduğunu təqdim etmişdir. Bu isə qlobal ticarətin elastikliyinə struktur amillərin təsiri ilə böhran öncəsi illərdən azalmağa başladığı mənasına gəlir. UNCTAD-ın 2015-ci ildə təqdim etdiyi hesabatda da oxşar nəticə təqdim edilmişdir. Sebastian Jan (2015) da apardığı tədqiqatda qlobal ticarətin elastikliyinə azalmasında uzun dövr trendinin olduğunu irəli sürmüşdür. Ümumilikdə, tədqiqatçılar böhrandan sonra qlobal ticarətin zəif tempə böyüməsində həm tsiklik faktorların, həm də struktur amillərinin təsirinə olduğunu qəbul etsələr də, bu təsirlərin müvafiq miqyasları ilə bağlı fərqli fikirlər irəli sürürlər.

Tsiklik amillərdən biri kimi, böhrandan sonra iqtisadi artım səviyyələrinin regionlar üzrə müxtəlifliyinin qlobal ticarətin böyümə tempinə təsir göstərdiyini qeyd etmək olar. Maliyyə böhranından sonra ABŞ iqtisadi böyümə

tempi qazansa da, 2008–2009-cu illər qlobal böhranının təsiri ilə avrozonada borc böhranının şiddətlənməsi ilə yeni ressesiya dalğası meydana çıxdı. Bu şəraitdə ortaya çıxan maliyyələşdirmə problemləri və artan qeyri-müəyyənlik korporativ investisiyaların da həcminə mənfi təsir göstərmişdir. Nəticədə, avrozonada ÜDM 2012-ci ildə 0,9 faiz, 2013-cü ildə 0,3 faiz geriledi. Xarici ticarət səviyyəsində isə 2012-ci ildə 1 faizlik geriləmə baş vermiş, 2013-cü ildə isə müəyyən qədər yaxşılaşmışdır. Sonrakı illərdə də avrozonada böyümə səviyyəsinin zəifliyi qlobal ticarət elastikliyinə azalmasına səbəb olmuşdur. Avrozonada region-daxili ticarətin intensivliyi (2015-ci ildə qlobal ticarətin 10 faizi həcmində) və Avropanın qlobal ticarət dövründəki əhəmiyyətli payı (2015-ci ildə qlobal ticarətin 25 faizi həcmində) bu təsirin ortaya çıxmasına töhfə vermişdir. Bu səbəbdən avrozonada iqtisadi böyümə yavaşlayanda bu istər zona daxili, istərsə də zona xarici ticarət kanalları vasitəsilə dünya ticarəti üzərində əhəmiyyətli təsirə malik olur. Avropa Komissiyasının tədqiqatçıları ölkələrin qlobal ticarət elastikliyinə təsirini üç komponentə ayıraraq (hər ölkənin öz elastikliyi, dünya ticarətindəki payı, onun ÜDM artımının qlobal ÜDM artımına olan nisbəti) onların böhran sonrakı dövrdə qlobal ticarət elastikliyi üzərindəki təsirlərini təhlil etmişlər. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, böhrandan sonra 2013-cü ilədək qlobal ticarət elastikliyinə azalma başlıca olaraq Avropa Birliyinin təsirindən qaynaqlanır. Lakin 2014–2016-cı illərdə Avropa Birliyində daxili ticarət həcmində genişlənməsi digər bölgələrin azalan təsirinə kompensasiya etmişdir. Bununla belə, Avropa Birliyinin qlobal ticarət elastikliyinə olan təsiri 1990-cı illərin ortası ilə müqayisədə ən azı 50 faizdən aşağıdır. Eyni zamanda qlobal maliyyə böhranından sonra, xüsusən də 2014–2016-cı illərdə inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatların qlobal ticarət elastikliyi göstəricisində cəmi payının böhran öncəsi dövrlə müqayisədə 25 faiz daha az olduğu iddia edilir. Tədqiqat həm də nəticə olaraq göstərir ki, böhrandan öncə və sonrakı dövrlərdə qlobal ticarət elastikliyinə 1,4 vahid azalmasının

əsas mənbəyi ayrı-ayrı ölkələr üzrə elastikliyin azalması ilə bağlıdır (0,9 vahidə qədər). Bundan başqa, qlobal tələbin coğrafi kompozisiyasındakı dəyişikliklərin də qlobal ticarət elastikliyinə üzərindəki təsirinin də əhəmiyyəti qeyd olunmuşdur. Yüksək səviyyədə ticarət edən inkişaf etmiş ölkələrdə uzun çəkən ressesiya qlobal elastikliyin 0,6 vahid gerilməsinə təsir göstərsə də, ölkələr üzrə idxal səviyyələrindəki dəyişikliyin təsiri nisbətən daha aşağı olmuşdur (0,1 vahid). Bu baxımdan, böhran nəticəsində inkişaf etmiş ölkələrdə, əsasən də, avrozonada iqtisadi böyümə səviyyəsindəki zəifliyin qlobal ticarət elastikliyinə aşağı düşməsində daha önəmli təsirinin olduğunu qeyd edə bilərik.

Eynilə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə də 2010-cu ildən başlayan və 2014-cü ildən daha da sürətlənən iqtisadi yavaşlama da dünya ticarətinin böyüməsi səviyyəsi üzərində neqativ təsir göstərmişdir. Müəlliflər göstərir ki, bir sıra inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda zəif böyümə tempi onların milli valyutalarının ABŞ dollarına nəzərən dəyərini itirməsinə səbəb olmuşdur. Bu isə nəticədə o ölkələr üçün idxal qiymətlərinin yüksəlməsinə və idxal həcmində aşağı düşməsinə gətirib çıxarmışdır. Şərqi Asiya və Sakit Okean regionunda, Hindistan və Braziliyada idxal səviyyəsinin ÜDM-dəki payının azalmasını bununla izah etmək mümkündür. Qeyd edək ki, Asiya ölkələrinin dünya ticarətində payı Latın Amerikasına ölkələrindən daha çox yüksək olduğundan Asiya ölkələrinin qlobal ticarətin zəif inkişafı üzərindəki təsiri daha böyük olmuşdur.

2008–2009-cü illərdən sonra ÜDM-in komponentləri üzrə baş verən dəyişikliklər də ticarətin elastikliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Investisiya həmişə ÜDM-in ən idxal intensiv komponenti hesab edilmişdir. Bu dövrdə investisiya səviyyəsində zəif inkişaf dünya ticarətinin də artım tempinin zəifləməsində əsas amillərdən biri kimi göstərilir. Metyu Bussiyə və digərləri 2013-cü ildə Amerika İqtisadi Jurnalında təqdim olunan məqalələrində göstərirlər ki, 2005-ci ildə investisiyanın idxal

tərkibi 32 faiz olduğu halda, fərdi istehlak üçün bu 25 faiz, dövlət istehlakı üçün isə 10 faizə bərabər olmuşdur. Investisiyanın digər ÜDM komponentləri ilə müqayisədə çox idxal tərkibi istifadə etməsi digər başqa tədqiqatlar tərəfindən də təsdiqlənmişdir. Maykl Frensis və Luis Morelin 2015-ci ildə 43 ölkə və 2000–2014-cü illər üzrə apardıqları tədqiqat investisiya səviyyəsində idxal tərkibi (35 faiz) fərdi istehlak və dövlət xərcləmələrindən daha çox yüksək olmuşdur.

Qlobal maliyyə böhranı investisiya qoyuluşlarında, xüsusən də mənzil tikintisinə edilən investisiyalarda əhəmiyyətli çöküşə səbəb olmuşdur. Böhran sonrakı illərdə də dünya üzrə investisiya xərcləmələrində artım böhrandan öncəki dövrlə müqayisədə zəif olmuşdur. Post-böhran dövründə investisiya xərcləmələrindəki bu zəif inkişaf öz növbəsində dünya ticarəti üzərində də təsirli olmuşdur. Böhrandan sonra inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində məcmu daxili investisiyanın ÜDM-də payı böhrandan öncəki dövrlə müqayisədə önəmli dərəcədə aşağı olmuşdur. Daxili investisiya qoyuluşlarının həcmi dünya ticarətinin təxminən üçdə birinin pay sahibi olan Avropa Birliyində isə xüsusilə zəif olmuşdur. Qeyd edək ki, bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə investisiya qoyuluşlarının yüksələn həcmi inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki zəifləməni kompensasiya etmişdir. Lakin həmin ölkələrin qlobal idxal həcmindəki payları inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə zəif olduğundan qlobal ticarətin zəifləməsinin qarşısını ala bilməmişdir. Investisiya qoyuluşlarının zəif olmasına təsir göstərən müxtəlif faktorlar arasında zəif qlobal tələb amili də qeyd edilməlidir. Bu dövrdə ölkələrin iqtisadi böyümə səviyyələrində və iqtisadi siyasət istiqamətlərində qeyri-müəyyənlik də şirkətlərə investisiya xərcləmələrini təxirə salmağa vadar etmişdir. Lakin qeyd edildiyi kimi, dünya ticarətinin ÜDM-ə olan elastikliyinə azalmasını təkcə bu amillə bağlamaq doğru olmaz.

Öncəki bölmədə qeyd edildiyi kimi, maliyyə böhranına cavab olaraq ölkələr tərəfindən

məhdudlaşdırıcı ticarət siyasətlərindən istifadə genişlənməmişdir. Bu tendensiya böhrandan sonrakı illərdə belə davam etmişdir. Böhrandan sonrakı illərdə gömrük tariflərinin səviyyəsində artım müşahidə edilməsə də, tarif olmayan ticarət siyasətlərinin istifadəsi əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Bəzi mənbələr proteksionizmin yüksələn bu formasının qlobal ticarət səviyyəsi üzərindəki mümkün neqativ təsirini irəli sürürlər. Lakin bu istiqamətdə dəqiq nəticələrin əldə edilməsi üçün daha çox empirik tədqiqatlara ehtiyac var. Kanada mərkəzi bankının apardığı tədqiqat göstərir ki, 2008–2014-cü illər arasında G20 ölkələrinin təqdim etdiyi məhdudlaşdırıcı addımların səviyyəsi 1000-ə çataraq G20 ticarətinin 5 faizinə neqativ təsir göstərmişdir. UNCTAD və BVF araşdırmalarına əsasən isə böhrandan sonra təqdim edilən yeni ticarət məhdudlaşdırıcı addımların beynəlxalq ticarətə təsiri o qədər də güclü olmamışdır. Digər tərəfdən isə böhrandan sonrakı dövrdə eyni zamanda ticarət siyasətlərində derequlyasiya addımlarının da yavaşması beynəlxalq ticarət üzərində mənfi təsirinin olduğu qeyd edilir. Bu baxımdan son illərdə müzakirə edilən, yaxud da təsdiqlənməsi gözlənilən bir sıra azad ticarət razılaşmalarının həyata keçməməsinin də qlobal ticarət inteqrasiyası üzərindəki mümkün təsirlərini qeyd etmək mümkündür. Bunun nümunələrindən biri kimi Birləşmiş Ştatların dünya ÜDM-in 40 faizini təşkil edən Şimali və Cənubi Amerikanın, Asiyanın 12 ölkəsinin birgə formalaşdırdığı Transpasifik Əməkdaşlıq (TPP) razılaşmasını təsdiqləməməsinə göstərmək

mümkündür. Bundan başqa, ABŞ və Avropa Birliyi arasında tariflərin və tarif olmayan ticarət məhdudlaşdırıcılarının azaldılmasını hədəfləyən Transatlantik Ticarət və İnvestisiya Əməkdaşlığı (TTIP) razılaşmasının hələ ki, baş tutmaması da qlobal olaraq ticarət liberallaşmasının sürətinin zəifləməsinə səbəb olduğunu qeyd etmək mümkündür.

4. Verilənlər və metodologiya

Ekonometrik ədəbiyyatlar göstərir ki, panel data reqressiyalarının təsadüfi təsirlər (random effects), sabit təsirlər (fixed effects), birləşdirilmiş OLS modelləri olmaqla 3 üsulla qiymətləndirmə aparılması mümkündür. Təsadüfi təsirlər modelində nəzərə alınır ki, fərdə spesifik təsir asılı dəyişənlə korrelyasiyada olmayan təsadüfi dəyişəndir. Sabit təsirlər modelində isə fərdə spesifik təsir asılı dəyişənlə korrelyasiyada olması nəzərə alınır. Birləşdirilmiş OLS metodu isə reqressiyada daxil edilən məlumatların panel xarakteristikasının olduğunu nəzərə almayan sadə qiymətləndirmə üsuludur. Qeyd olunan bu qiymətləndirmə üsullarından hansının model üçün daha uyğun olduğunu müəyyən etmək üçün Hausman testi həyata keçirilir. Hausman testinin müvafiq sıfır hipotezi təsadüfi təsirlər modelinin daha uyğun olmasıdır. Əgər ehtimalın dəyəri sıfır hipotezini inkar etməyə imkan vermirsə, təsadüfi təsirlər modelinin nəticələri əsas alınacaqdır.

Bu reqressiya modelində 2008–2016-cı illər üzrə idxal səviyyəsi üzərində proteksionist siyasətlərin (Pro), ÜDM-in (GDP) və XBI

Cədvəl 1. ÜDM dəyişəninə vahid kök testlərinin nəticələri

Panel Unit root test Summary
Series: GDP

Method	Intercept	Trend
Levin, Lu and Chu t	0.0003	0.0000
Breitung t-stat		0.0228
Im, Pesaran and Shin W-stat	0.0119	0.3115
ADF-Fisher Chi-Square	0.0007	0.1008
PP-Fisher Chi-Square	0.0000	0.0000

(FDİ) səviyyəsinin təsiri G20 ölkələri və G20 üzvü olmayan İƏİT ölkələrinin (Səudiyyə Ərəbistanı, Luksemburq, İsrail bəzi dövrlər üzrə məlumat çatışmazlığından daxil edilməmişdir) məlumatlarına əsasən qiymətləndirilmişdir. Qiymətləndirilən model aşağıdakı formada olmuşdur.

$$\text{Trade} = \beta_0 + \beta_1 \text{Pro} + \beta_2 \text{GDP} + \beta_3 \text{FDI} + u_{it}$$

Bu ölkələrin hər biri üzrə "Global Trade Alert" təşkilatının məlumatları əsasında 2009-cu ildən 2017-ci ilədək hər il təqdim edilən yeni proteksionist alətlərin sayı müəyyən edilmişdir. Nominal ÜDM səviyyəsi və XBI-nin ÜDM-dəki payının faizlə göstəricisi Dünya Bankının təqdim etdiyi məlumatlardan götürülmüşdür.

5. Qiymətləndirmə nəticələri

Bu bölmədə böhrandan sonrakı illərdə qlobal proteksionizmin artan səviyyəsinin, ÜDM və XBI səviyyəsinin beynəlxalq ticarət inteqrasiyası üzərindəki təsirlərinin empirik qiymətləndirilməsi üçün həyata keçirilən panel data analizinin nəticələri təqdim edilmişdir. Qeyd edək ki, daxil edilən bu dəyişənlərin müvafiq vahid kök testləri həyata keçirilmiş və aşağıdakı cədvəllərdən görüldüyü kimi, testlərin çoxluğuna əsasən dörd dəyişənin hər birində vahid kökün olmadığı qənaəti yaranmışdır.

Cədvəl 5 və 6 isə yuxarıda göstərilən panel reqressiya modelinin təsadüfi təsirlər və sabit təsirlər qiymətləndirməsinin nəticələri təqdim edilmişdir. Hər iki qiymətləndirmə nəticələrinə

əsasən ÜDM həcmnin idxal səviyyəsi üzərindəki təsiri statistik cəhətdən əhəmiyyətli olmuşdur. Təsadüfi təsirlər modelinə əsasən, ÜDM-in bir vahid artımı qeyd edilən ölkələr üzrə idxalın 0,145355 vahid artımına, sabit təsirlər modelinə əsasən isə 0,136668 vahid artımına səbəb olmuşdur. Qiymətləndirilən bu modelə əsasən də böhranın ortaya çıxmasından sonra təqdim edilən proteksionist addımların idxal səviyyəsi üzərindəki təsiri statistik cəhətdən əhəmiyyətli olmamışdır. Eyni zamanda, bu qiymətləndirmədə XBI səviyyəsinin də ölkələrin idxal həcmi üzərindəki təsiri həm təsadüfi təsirlər, həm də sabit təsirlər modelinə əsasən statistik olaraq əhəmiyyətlilik göstərməmişdir. Bundan başqa, aparılan Hausmann testi həyata keçirilərək təqdim edilən bu iki modeldən təsadüfi təsirlər modelinin daha uyğun olduğu müəyyən edilmişdir.

Nəticə

Ümumilikdə, müxtəlif mənbələrdə qlobal maliyyə böhranının qlobal ticarətin zəif inkişafına müxtəlif istiqamətlərdən təsir göstərdiyi qeyd edilir. Maliyyə böhranından sonra zəif ÜDM artımı nəticəsində qlobal tələb zəifləmiş, qlobal tələbin tərkibində ticarətin intensiv olduğu komponentlər (əsasən, investisiya) azalmış, qlobal ticarətdə önəmli payı olan Avropa Birliyi iqtisadiyyatlarında ÜDM-in artım səviyyəsi zəifləmiş və ölkələr qeyri-tarif ticarət məhdudiyyətlərindən geniş istifadə etməyə başlamışlar. Bundan başqa, ayrı-ayrı ədəbiyyatlarda qlobal investisiya qoyuluşlarının

Cədvəl 2. Proteksionizm dəyişəninə vahid kök testlərinin nəticələri

Panel Unit root test Summary
Series: Pro

Method	Intercept	Trend
Levin, Lu and Chu t	0.0000	0.0000
Breitung t-stat		0.0230
Im, Pesaran and Shin W-stat	0.0270	0.0006
ADF-Fisher Chi-Square	0.0025	0.1224
PP-Fisher Chi-Square	0.0000	0.0000

Cədvəl 3. XBi dəyişəninin vahid kök testlərinin nəticələri

Panel Unit root test Summary
Series: FDI

Method	Intercept	Trend
Levin, Lu and Chu t	0.0000	0.0000
Breitung t-stat		0.5813
Im, Pesaran and Shin W-stat	0.0000	0.0400
ADF-Fisher Chi-Square	0.0000	0.0000
PP-Fisher Chi-Square	0.0000	0.0000

Cədvəl 4. İdxal dəyişəninin vahid kök testlərinin nəticələri

Panel Unit root test Summary
Series: IMP

Method	Intercept	Trend
Levin, Lu and Chu t	0.0000	0.0000
Breitung t-stat		0.0614
Im, Pesaran and Shin W-stat	0.0000	0.2017
ADF-Fisher Chi-Square	0.0000	0.0473
PP-Fisher Chi-Square	0.0000	0.0000

Cədvəl 5. Təsadüfi təsirlər modelinin qiymətləndirmə nəticələri

Dəyişənlər	Əmsal	t-statistikası	Ehtimal
C	1.57E+11	4.943254	0.0000
Pro	42994890	38448408	0.2642
GDP	0.145355	0.006182	0.0000
FDI	4.15E+08	0.773651	0.4397
R-squared	0.678262	Adj.R-squared	0.675481

Cədvəl 6. Sabit təsirlər modelinin qiymətləndirmə nəticələri

Dəyişənlər	Əmsal	t-statistikası	Ehtimal
C	1.70E+11	14.61931	0.0000
Pro	59639315	1.517538	0.1302
GDP	0.136668	18.45407	0.0000
FDI	3.51E+08	0.650995	0.5155
R-squared	0.989202	Adj.R-squared	0.987769

Cədvəl 7: Hausman testinin nəticələri

Test nəticələri	Chi-squared St.	Chi-Sq. d.f.	Ehtimal
	6.249033	3	0.1001

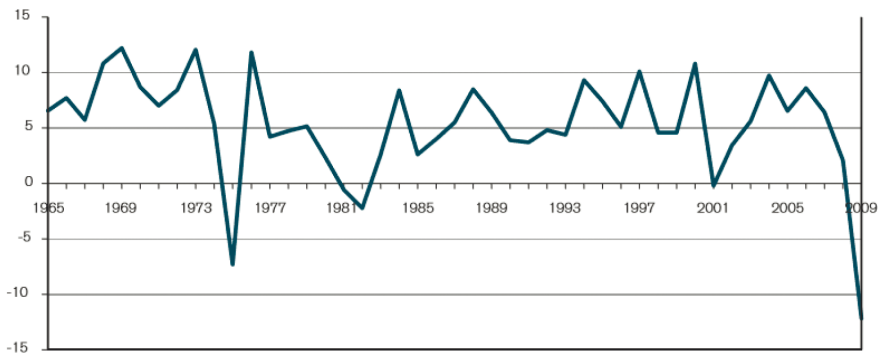
böhrandan öncəki səviyyəsində olmaması və post-böhran dövründə ümumi iqtisadi qeyri-müəyyənliyin mövcudluğunun da ticarət inteqrasiyası üzərində öz mənfi təsirlərinin olduğu göstərilmişdir.

Lakin yuxarıda qeyd edildiyi kimi, böhran sonrakı dövrdə ticarət səviyyəsi üzərində tsiklik amillərin təsiri ilə yanaşı, qlobal iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin də təsirlərinin olduğu qeyd edilir. Son illər istehsalın seqmentasiyası prosesinin yavaşlamasının qlobal ticarət artımının zəifləməsinə səbəb olduğu müxtəlif ədəbiyyatlarda irəli sürülmüşdür. 1990-cı illərdən 2000-ci illərin ortalarına qədər istehsalın vertikal inteqrasiyasının genişlənməsi ticarətin ÜDM-ə görə elastikliyinə artırma gətirib çıxarmışdır. Nəticə etibarilə, mümkündür ki, 2000-ci illərin ortalarından etibarən qlobal təklif zəncirlərinin genişlənməsi prosesinin yavaşlaması qlobal ticarətin artımı üzərində mənfi təsir göstərmişdir. Lakin istehsalın vertikal inteqrasiyası prosesinin yavaşlamasına həm tsiklik, həm də struktur amillərin təsir göstərə biləcəyini qeyd etməliyik. Bəzi müəlliflər qeyd edirlər ki, istehsalın seqmentasiyası prosesi ÜDM-in artım səviyyəsi ilə sıx bağlı olaraq tsiklik faktorların təsirinə həssasdır. Böhrandan sonrakı dövrdə iqtisadi qeyri-müəyyənliyin mövcudluğu outsorsinq qərarlarının təxirə salınmasına və xarici birbaşa investisiya qoyuluşlarının azalmasına təsir göstərmişdən istehsalın qlobal seqmentasiya

prosesi yavaşlamışdır. Lakin istehsalın seqmentasiyası prosesinin yavaşlamasında ötən əsrin sonlarından etibarən onun sürətlənməsinə təsir göstərən ticarət derequlyasiyası və kəskin texnoloji yüksəliş kimi faktorların artıq öz sərhədlərinə çatmasının da mümkün təsirləri qeyd edilir. Çin iqtisadiyyatı çoxsaylı regional və qlobal dəyər zəncirlərinin tərkibində dünya ticarətinin sürətlənməsində əhəmiyyətli pay sahibi olmuşdur. Lakin son illərdə Çinin investisiya yönümlü iqtisadiyyatdan istehlak yönümlü iqtisadiyyata çevrilməsi prosesinin nəticəsində idxal məhsullarına olan tələbin ciddi səviyyədə geriləməsinin qlobal ticarətin yavaşlamasına təsir göstərdiyi də iddia edilir. Eyni zamanda Çin və digər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə istehsal prosesində kənardan idxal edilən komponentlərin yerli istehsalla əvəzlənməsi də qlobal ticarət üzərində öz təsirini göstərmişdir.

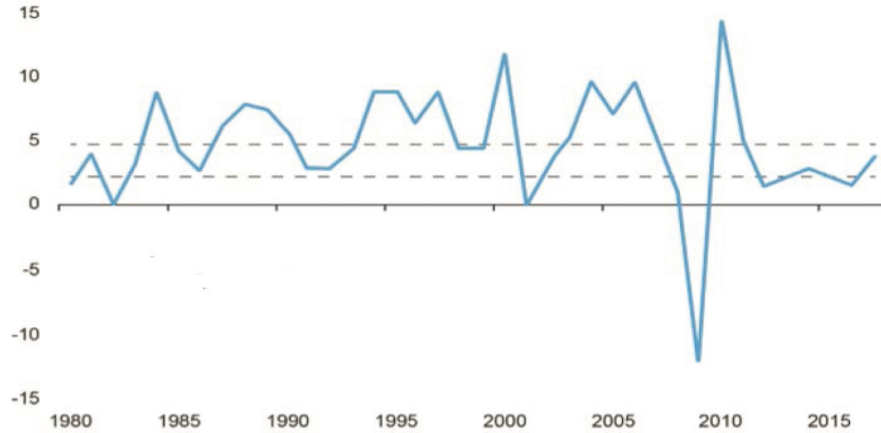
Bu məqalədə böhrandan sonra ölkələr arasındakı ticarətin səviyyəsinə təsir göstərməsi mümkün olan 3 amilin panel reqressiya modeli vasitəsilə statistik qiymətləndirilməsi aparılmışdır. Qiymətləndirmə böhran sonrakı dövrdə tətbiq edilən yeni məhdudlaşdırıcı siyasətlərin və XBI səviyyəsinin idxal səviyyəsi üzərindəki təsirinin statistik cəhətdən qeyri-əhəmiyyətli olduğunu göstərmişdir. Lakin reqressiya modeli daxil edilən ÜDM səviyyəsinin postböhran dövründə ticarət səviyyəsi üzərindəki təsirinin statistik cəhətdən əhəmiyyətli olduğunu təqdim etmişdir.

Qrafik 1. Qlobal əmtəə ixracı səviyyəsinin illik dəyişmə faizi, 1965–2009

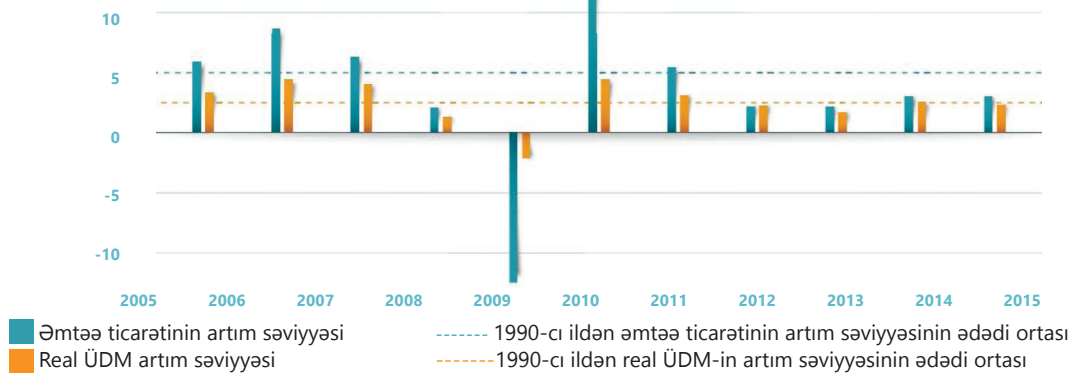
Mənbə: ÜTT Ticarət Hesabatı, 2010

Qrafik 2. İllər üzrə qlobal ixracın dəyişmə səviyyəsi, faizlə, 1980–2017

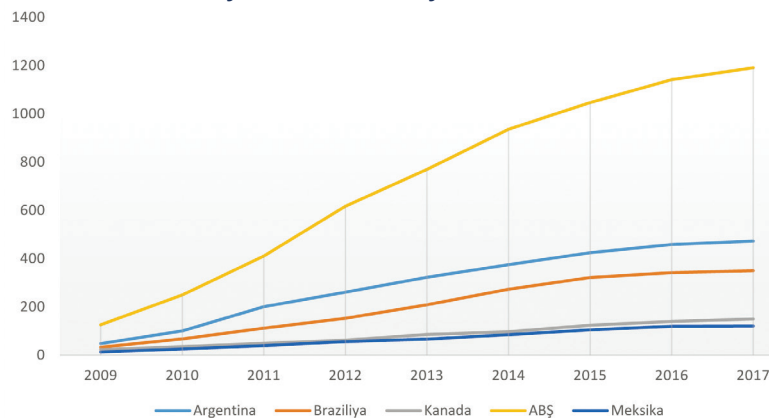
Mənbə: Vallen və Viberqin "Maliyyə böhranından sonra artan proteksionizm" məqaləsindən götürülmüşdür, 2018

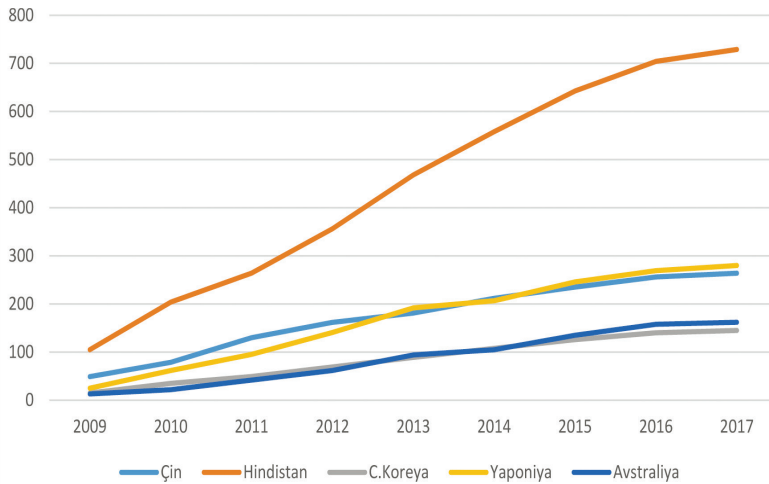
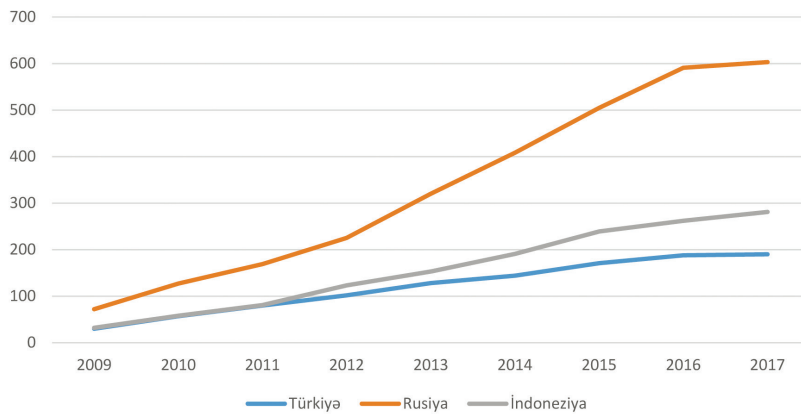
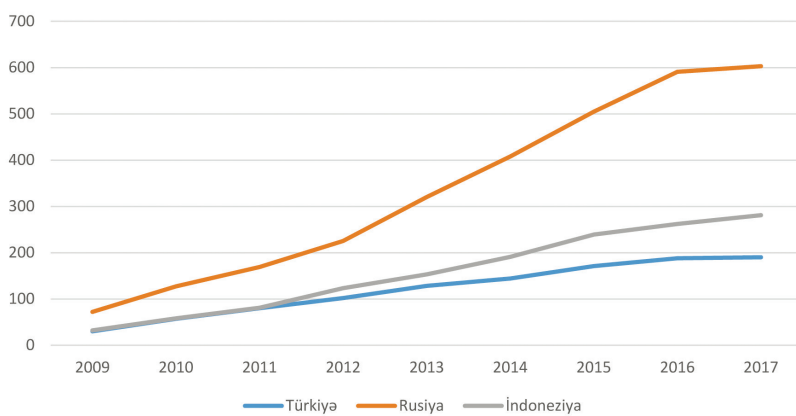
Qrafik 3. Dünya üzrə əmtəə ticarətinin və real ÜDM-in artım səviyyəsi, 2005–2015

Mənbə: WTO, WTS 2016

Qrafik 4. Proteksionist siyasətlərin sayı, 2009–2017

Qrafik 5. Proteksionist siyasətlərin sayı, 2009–2017**Qrafik 6.** Proteksionist siyasətlərin sayı, 2009–2017**Qrafik 6.** Proteksionist siyasətlərin sayı, 2009–2017

Nəticədə 39 ölkənin məlumatlarına əsasən qiymətləndirilən bu model böhran sonrakı dövrdə global ticarətin zəifləməsində başlıca

təsiredici amillərin ÜDM səviyyəsi və zəifləyən global tələb olduğunu göstərmişdir.

Ədəbiyyat

1. Cristina Constantinescu, Aaditya Mattoo, Michele Ruta The Global Trade Slowdown: Cyclical or Structural?, IMF Working Paper, 2015
2. Fabian Wallen, Magnus Wiberg, Growing Protectionism After The Financial Crisis, IEA Current Controversies, 2018
3. Fredrik Erixon, Razeen Sally, Trade, Globalisation And Emerging Protectionism Since The Crisis, Ecipe Working Paper Series, 2010
4. Deanie Marie Haugaard Jensen, Casper Winther Nguyen Jørgensen and Anders Farver Kronborg, What Is Driving The Weak World Trade?, Danmarks Nationalbank Monetary Review, 3rd Quarter, 2016
5. Georgios Georgiadis And Johannes Gräb, Growth, Real Exchange Rates And Trade Protectionism Since The Financial Crisis, ECB Working Paper Series No 1618 / November 2013
6. Heather Wickramarachi, The Slowdown In Global Trade In Goods And Services, 2012-15 Extent And Potential Factors, USITC Executive Briefings on Trade, 2017
7. Jarkko Jääskelä, Thomas Mathews, Explaining the Slowdown in Global Trade, Bulletin, September, 2015
8. Jouchi Nakajima, Kosuke Takatomi, Tomoko Mori, Shinsuke Ohyama, Slow Trade: Structural and Cyclical Factors in Global Trade Slowdown International Department, Bank of Japan, Jouchi, 2016
9. Logan Lewis and Ryan Monarch , Causes of the Global Trade Slowdown, International Finance Discussion Paper Note, November 2016
10. Michael Francis and Louis Morel, The Slowdown in Global trade, International Economic Analysis, 2015
11. Mohini Datt, Bernard Hoekman, Mariem Malouche, Taking Stock of Trade Protectionism Since 2008, World Bank Working paper, 2011
12. Nancy Birdsall, The Global Financial Crisis The Beginning of the End of the "Development" Agenda?, CGD Policy Paper 003, 2012
13. Protectionism in the 21st Century, Kommerskollegium 2016:2
14. Przemyslaw Wozniak and Malgorzata Galar, Understanding the Weakness in Global Trade, Economic Brief 033, January, 2018
15. Sébastien Jean, The Slowing in World Trade: a structural break, the cause of uncertainty, European issues N421, February, 2017
16. Simon J. Evenett, Martin Wermelinger, A snapshot of contemporary protectionism: how important are the murkier forms of trade discrimination?
17. Razeen Sally, The Crisis And The Global Economy: A Shifting World Order?, Ecipe Occasional Paper, 2011
18. Robert C. Shelburne , The Global Financial Crisis And Its Impact On Trade: The World And The European Emerging Economies, UN discussion paper, 2010
19. The Global Trade Slowdown: A New Normal?, Centre for Economic Policy Research (CEPR), 2015
20. Zornitsa Kutlina-Dimitrova, Csilla Lakatos, The Global Costs of Protectionism, World Bank Group Policy Research Working Paper 82772017
21. International Trade Statistics, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015
22. World Trade Statistics, 2016, 2017
23. World Trade Report, 2011, 2014, 2015, 2017

Sosial sahibkarlıq davamlı inkişaf məqsədlərinə nailolma vasitəsi kimi: Azərbaycan modeli

İsrafil İsgəndərov

Xülasə

Məqalədə sosial sahibkarlıq ədəbiyyatına istinad edilərək, sosial yönümlü sahibkarlıq fəaliyyətinin sərhədləri müzakirə edilir, sosial sahibkar kiçik icmalarda sosial və iqtisadi problemləri həll edən vasitə kimi təyin edilir. Sosial sahibkarın Azərbaycan modeli təhlil edilir.

Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, sosial sahibkarlığa yeni yanaşma təkcə yerli səviyyədə ətraf mühitə təsiri minimuma endirməyi hədəfləməli deyil, eləcə də icma iştirakına və yoxsulluğun azaldılmasına böyük əhəmiyyət verməlidir. Bu, Davamlı İnkişaf Məqsədlərinin (DİM) qlobal məqsədlərinin (DİM 1, DİM 2 DİM 8, DİM 16, DİM 17) hədəflərinə uyğundur. Müəllif xüsusilə iddia edir ki, sosial sahibkarlıq yanaşmasına həm milli, həm də beynəlxalq səviyyələrdə daha böyük diqqət ayrılmalıdır.

Açar sözlər: sosial sahibkarlar, kiçik icmalar, özünütəminat, həyat səviyyəsi

Social Entrepreneurship as a Tool in Achieving Sustainable Development Goals: Azerbaijani Model

Israfil Isgandarov

Abstract

This article builds on the literature to define social entrepreneurship, discusses the boundaries of socially-oriented entrepreneurial activities, and positions the social entrepreneur as a tool solving social and economic problems in small communities, as well as analyzing of its Azerbaijan model.

The author concludes that new approaches to social entrepreneurship should not only seek to minimize local environmental impact, but also give greater priority to community participation and poverty reduction. This is in line with the targets of the global goals (SDG 1, SDG 2, SDG 8, SDG 16, SDG 17) of the Sustainable Development Goals (SDGs). The author argues, in particular, that more emphasis should be given to a social entrepreneurship approach at both national and international levels.

Key words: social entrepreneurs, small communities, self-sufficiency, living standards,

1. Introduction

Most economists and academics support the notion that entrepreneurship is becoming a crucial factor in the development and well-being of societies. Whether the entrepreneurial activities are practiced in factor driven, efficiency-driven, or innovation-driven economies the ultimate results continue to exhibit: i) lower unemployment rates; ii) increased tendency to adopt innovation; and iii) accelerated structural changes in the economy. Entrepreneurship offers new competition, and as such promotes improved productivity and healthy economic competitiveness.

Social entrepreneurship is the field in which entrepreneurs tailor their activities to be directly tied with the ultimate goal of creating social value. The use of the term social entrepreneurship is gaining increased popularity. However, confusion and uncertainty are constantly noted about what exactly a social entrepreneur is and does.

Societies depend on entrepreneurs to drive job growth, innovate solutions to pressing problems, and pioneer technologies. Entrepreneurship is not limited to the for-profit business world. Although profit is fundamental for a sustainable organization, it's not always the end goal. This is the reason that social entrepreneurship was developed and implemented in the last centuries. Social entrepreneurship rather aims to benefit the community by redirecting all profit back towards a social mission.

In this article, we first review some of the literature discussing the definition of entrepreneurship and then provide a clear and concise as a tool solving social and economic problems in small communities and its national and international model. Next, we identify the unique features of social entrepreneurs and suggest boundaries for social entrepreneurship.

2. Theoretical background

Social development is based on identifying social problems and finding their innovative progressive solutions. In fact, instead of looking at social entrepreneurship as a new fashion, it is necessary to understand it as a sum of the broad concept of human development like the newest concepts formed recently.

Social entrepreneurship has recently started to be used as a concept. However, the activities reflecting its essence have existed throughout history. As an example of social entrepreneurship, Goodwill Industries, founded in the United States in 1902 by Edgar J. Helms, collected used household goods and clothing in wealthier areas of the city, then delivered them to the poor. In addition, among good examples we can see the organizations working in different ways and addressing to social needs which were set up by Robert Owen from Florence, and Vinoba Bhave from India.

At the end of the 19th and early 20th centuries, organizations addressing to education, health and other social needs of the poor were formed in Azerbaijan. The best example of this is the «Girls' School» founded by oil millionaire Haji Zeynalabdin Taghiyev in 1897.

The activities that match up the essence of «social entrepreneurship» dated back to more than 70-80s of the last century. This was due to the fact that in some countries, public spending had dropped dramatically, and as a consequence, the amount of funds allocated for grants had fallen. As a result, entrepreneurs engaged in social aid have begun to take initiatives to help relief enterprises acquire additional income through entrepreneurial activity.

In the latter decades, social enterprises like Grameen Bank, Ashoka, Youth United, Rang De, SKS Microfinance, Roozi.com and others have caused the over popularization of «social entrepreneurship» term and its usage in various forms.

Department of Social Policy at the London School of Economics defines social policy as «an interdisciplinary and applied subject concerned with the analysis of societies' responses to social need». The Malcolm Wiener Center for Social Policy at Harvard University describes social policy as «public policy and practice in the areas of health care, human services, criminal justice, inequality, education, and labor».

Social policy, in a broader sense, is a policy done maintaining and changing social situation of people and various groups. Social policy aims to influence the social status. Social status is the complex characteristics of life actions of people and various classes. Life style of social groups and classes occurs as a result of various factors.

So, to summarize the above-mentioned, "Social Policy" is defined as actions that affect the well-being of members of a society through shaping the distribution of and access to goods and resources in that society".

In September 2000, the UN member state leaders ratified the United Nations Millennium Declaration in the meeting dedicated to the Millennium. The basis of this Declaration is the «Millennium Development Goals» which reflect primarily the social issues. To achieve «Millennium Development Goals» in Azerbaijan, a series of events were held, the state budget of Azerbaijan in recent years was established as «social-oriented budget». The document of «Sustainable Development Goals» was adopted in 2015 by the United Nations which is designed to achieve the global development goals such as reducing poverty, improving access to education and health services, governance and developing partnership for the period after 2015 (covering the period of 2016-2030" Post 2015). 17 driving directions have been identified in this document where 10 of them have been directly or indirectly focused on «social issues».

Thus, the international, national and sub-national social policies affect a change in developing social cohesion coming to a global anti-poverty consensus of countries.

Social entrepreneurship has emerged as a response to most serious social problems such as unemployment, poverty, discrimination in communities, combining social goals and commercial experience as a new, innovative form of business. Typically, social entrepreneurship is more active in areas where the government cannot intervene and business do not want it. Social entrepreneurship has been shaped as philanthropy and business symbiosis, has received social assistance from philanthropy and entrepreneurship from business.

Social entrepreneurs are actually a catalyst for social and economic changes. Entrepreneurs with social change initiatives influence the modifications in the economic system by way of these changes. Through these changes, social entrepreneurs are becoming key players in the modern era, influencing on global business and shaping of civil society.

Social entrepreneurs do not imagine economic development apart from social development, their innovative approach is to formulate social and economic development together. This, in turn, forms the basis of sustainable development goals, which is the key target of the 21st century.

Unlike traditional enterprises, social enterprises are interested in a) directing their operation to social performance rather than generating more income; b) social performance, not repayment of investments in financial terms.

3. Research methodology

Due to the lack of financial resources, executives of social enterprises tend to use voluntary work and the number of volunteers in social enterprises is gradually increasing. However, executives of social enterprises, firstly, often lack experience and knowledge of managing volunteers and, secondly, are not always satisfied with the results of the work entrusted to volunteers.

The research consists of a theoretical and empirical approach to the regarded scientific problem. In order to achieve the set aim,

the objectives of the empirical research are the following. Firstly, the responses of the executives of social enterprises on the issues of organizing voluntary work in the enterprise are collected, reviewed and assessed. Secondly, after identifying the key challenges of volunteer management in social enterprises, the study suggests means of improving the management of volunteers in social enterprises.

The data was collected during five individual expert interviews. The expert interviews were carried out by preparing and presenting the respondents with a semi-structured interview questionnaire.

Content analysis is an empirical technique, which involves the counting and identification of issues and the interpretation of the content of a text, such as a document, website, email message and report which is assumed to be significant. Content analysis calls for the categorization of the various elements or components which are able to support researchers in explaining current trends.

A content analysis attempts to identify image arrays and identify the key words used to characterize a tourist destination.

4. Social entrepreneurship as a tool solving social and economic problems in small communities: the world experiences

Social enterprises play an important role in addressing social, economic and environmental challenges, in fostering inclusive growth and in increasing social inclusion because they aim to pursue the general interest and to benefit communities. The jobs created in the social economy present important features that they rarely attract workers from outside, in general, these enterprises.

- prefer to involve the employees from local community;
- support vulnerable individuals;

- contribute to local economic development, such as by creating opportunities in distressed urban areas or in remote rural areas where there is usually little creation of wealth.

Social enterprises are important not only for the capacity to create jobs, also are the «leading players» in the processes like

- combat social exclusion;
- increase local social capital;
- support for democratic participation;
- better quality of welfare services;
- achieving inclusive economic growth.

Furthermore, the creation of social enterprises and supporting their development can enable public policy to more efficiently and effectively solve employment and other socio-economic problems.

Social enterprises can be newly created start-ups, or entities created by the transformation of pre-existing private organizations (e.g. NGOs, associations, non-profit organizations) or government organizations. Transformation can take place through the introduction of an economic activity, a change in organizational form (e.g. into a worker owned co-operative), or as a spin-off from another organization (e.g. from the private, non-governmental/charitable or public sectors). There has been growing interest in the transformation of public services into social enterprises, although this process is by no means new. For instance, Greenwich Leisure Limited is an example of how pre-existing services can be transformed into a social enterprise.

Social franchising is another route to the creation of social enterprises. It enables social enterprises to meet their economic and social goals through joint work and knowledge sharing and transfer. Social franchising is developing in Europe and platforms such as the European Social Franchising Network (<http://socialinnovation>).

lv/en/european-social-franchising-network/) provide useful knowledge on how to set up a social franchise. A good example is Care and Share Associates (CASA/<http://www.casaltd.com>). Utilizing its family company Sunderland Home Care Associates model as the basis for its franchise activities, CASA is a group of six such organizations working in the north of England. CASA provides a wide range of support to its new franchises, including business plan preparation, finding appropriate premises, compliance with administrative requirements (e.g. registration with appropriate bodies, staff criminal records checks), human resource management and marketing. A key document is the CASA business manual, which outlines how franchises should be established and managed, both for the recipients of its services and employee-owners. There are no external shareholders.

According to Muhammad Yunus, Bangladeshi civil society leader who was awarded the Nobel Peace Prize for his efforts at poverty reduction and social entrepreneurship, the benefits of social business is less important than the social benefits of society, social enterprises are formed to address social problems (such as poverty reduction or access to education, health, technology), enterprise's profit is directed to its self-financing, the profit is not shared among investors but they can take back their investment money, they are gender-sensitive and environmentally-minded.

5. Social entrepreneurship initiatives in Azerbaijan

As an alternative to the slogan «Sole purpose of business is to make a profit», the traditional thinking of business in recent decades, the motto «Main purpose of business is to contribute to the welfare of society» is put forward. Proponents of this motto propagandize the idea of 'well-being of society and communities can be promoted through improvement of «social entrepreneurship»'. At present, social

entrepreneurship institutions, assuming this approach as a basis, have gained strong support from politicians, government and non-profit organizations, and are developing globally.

The main purpose of this statement is to analyze the social entrepreneurship initiatives in Azerbaijan and the role of them in improving livelihoods of communities, particularly the conflict-affected and poor ones.

Currently, Azerbaijan Government's policy is to provide decent living conditions of people and is considered to be one of the priorities of social policy. Purposeful actions of the state in the direction of socio-economic sphere regulation stipulates the principles of social policy. In this sense, social policy is the activity of the state aimed at securing full of life and working conditions of other economic entities. The reforms of the state made in the social sphere are established and formed on the basis of social policy. Thus, social policy is a system of complex socio-economic measures of the state, local authorities, enterprises and organizations around providing people employment, reducing the impact of population growth on consumer prices. Contemporary globalization actualized essentially an update of the social policy, the development and implementation of special programs by the state.

Civil Society Organizations in Azerbaijan has been carrying out the interventions for a long time to improve the livelihoods of conflict-affected communities, refugees, internally displaced persons, vulnerable families, and poor communities. To ensure the sustainability of these interventions and make them more effective, discussions were held with donor institutions, government agencies, local and foreign business representatives and determined that there are following bases for social entrepreneurship in Azerbaijan:

- Traditional/classical economic and social development theories/paradigms needs

to change, modifications require new paradigms;

- Civil society organizations' actors as a catalyst/initiator for innovative ideas- to mobilize market necessities, government bodies and voluntary resources to respond communities' needs;
- The Government and international organizations prefer to support community's "self-sufficiency" policy;
- Community-based income-generating projects (Azerbaijan Rural Investment Project, Socio-Economic Development Activity, British Petroleum, European Union) are, in fact, considered favorable occasion for sustainable development of communities which needs proper assessment. To make communities benefit, build social capital is a critical necessity. Social changes are at the focus of the overall change process and plays role of a 'catalyst', willingly or unwillingly influences the formation of market relationships, technology use, economic relationships, and management strategies over these changes.

In Azerbaijan, social entrepreneurship initiatives are being implemented in the following forms:

- Nonprofits with income from products/services supplemented or not supplemented by external support and subsidies - Non-Governmental Organizations act as facilitators only,
- For-profit company that pursues financial return and simultaneously generates social outcomes - This form is mainly applied in Azerbaijan.

Examples in Azerbaijan - World Bank and Azerbaijan Government

- Community-based income-generating/ livelihood projects are structured on the basis of social mobilization of communities – as preliminary stage of Social Entrepreneurship in communities;
- Key challenges Community Based Social Enterprise often face, including (i) lack of

ownership of the community; (ii) unsound business models; (iii) inadequacy of capital; (iv) lack of management experience among the community leadership; and (v) the promoting institutions' learning curve;

- An ideal Community Based Social Enterprise is the one that would not only make profit it would have very high degree of community involvement, and it would be professionally managed.

Advantages of the Approach

- a large number of community members come together for a common goal;
- community members alone have shares, with no external agency or institution participation;
- the governing board is elected democratically and is representative;
- a business management team reports to a governing board;
- community members or leaders are trained in commercial skills (accounting, trading, negotiations, etc.).

Internally Displaced Persons Living Standards and Livelihoods Project

Internally Displaced Persons Self-Reliance and Livelihoods - Internally Displaced Persons to achieving economic self-reliance and establish sustainable livelihoods, and help build their access to financial, social, physical, natural and human assets;

- mobilization of community and/or women's self-help groups and provision of capacity building support;
- provision of micro-finance resources and business development skills for IDP individuals and self-help groups;
- vocational training and skills development and support for young people.

Model applied by CSO-Donors: United Nations High Commissioner for Refugees,

European Union and British Petroleum, USAID

- Company-based job trainings main essence of masters level teaching profession.
- Since 2003 to date, SCO has conducted on-the-job trainings within the apprenticeship component on the basis of a pre developed study program - thousands of young people involved.
- It allows the apprentice to gain technical knowledge and real practical experience, along with functional and personal skills, required for their immediate job and future career.
- This informal education can last between 4-8 months depending on the nature of occupations.
- During the training they are also receiving training and consultations on entrepreneurship.
- Outcome - Community-based livelihood projects, social enterprise - hundreds of community-based livelihood/income generation enterprises-social enterprise

Social Entrepreneurship Initiatives in Azerbaijan - model

- Fundamentals: community-based income generation and improvement of social welfare of communities using the income;
- Type: It is a business where profits not only limited liability company, but also majority of community members benefit. So, a certain percentage (25% to 75%) of the earnings goes to community fund for the settlement of community problems;
- Transparency: Expenditure control, report to community members.

Impact

- Pursuit of high social returns;
- Process of creating value by bringing

together;

- Social capital.

Outcome

- Community-based livelihood projects;
- Social enterprise.

Skills/Knowledge

- Apprenticeship;
- Company-based Training;
- Job training+Entrepreneurship trainings.

Basis

- Community mobilisation;
- Leadership;
- Work with youth, women and vulnerable groups.

Which areas do these initiatives cover in Azerbaijan?

- Environmental - parks and public greenery;
- Information services - computer repair, internet service, access to e-government portals;
- Public services - barber/beauty parlors, car repair, electrical equipment repair, mobile phone repair, tailor, drinking water supply;
- Financial services - accounting and tax services;
- Training and business development - entrepreneurship training, apprenticeship, small business start ups;
- Food and agriculture - production of dairy products, fruit and vegetable production, production of meat products.

6. Conclusion and recommendations

Social entrepreneurship implies innovative and financially sustainable activities targeted at social problems. However, its commercial

activities do not necessarily need to coincide with the social mission; rather, their purpose is to create financial resources to implement social objectives. Social entrepreneurs act as the change agents for society, seizing opportunities others miss to improve systems, invent new approaches, and create solutions to change society for the better.

Social entrepreneurship has quickly established itself as a dynamic field of practice and academic enquiry. Located at the interstices of the non-profit, for profit and government sectors. A strong interplay between theory and practice is characteristic, also contributing to the rapid growth and sustained interest in the research.

In Azerbaijan, the interest in social entrepreneurship has increased in the last several years. Support to a social enterprise, which is reflected in the willingness to enable, support and

promote entrepreneurial activities by providing all necessary resources, is a crucial factor in the development of social entrepreneurship. There are following recommendations which our can benefit it in the future.

To develop and adopt a government policy on social enterprise:

- Considering Azerbaijan reality, national and moral values, Azerbaijan's social-oriented policy, determination of the definition of social entrepreneurship venture;
- Establishing appropriate institutional oversight and co-ordination mechanisms for the sector-social enterprise policy and defining mechanisms to develop and champion the sector;
- Developing indicators to evaluate the impact of social enterprises.

Figure (1): Proposed model based on Azerbaijani experience

Capacity Building on Social Entrepreneurship

- To study best practices, encourage existing, successful income-generating enterprises through sending social enterprises to the more advanced countries;
- Developing of a network among socio-economic and community development companies and local enterprise offices to share knowledge, best practice ;
- Developing the mechanisms for capacity building in the social enterprise sector to ensure that social enterprises are 'investment-ready' and also have longer-term strategic plans to help improve access to finance;
- Including social enterprises and non-profit management along with the management of commercial organizations to the educational programs of the higher education institutions;

- Considering development potential of social enterprises at the local and community level to develop a national voluntary policy.

Support further research

- Research in the field of social entrepreneurship could be supported by governments and public research institutes;

Funding

- Social enterprises established to govern community-based livelihood projects can currently access many funding opportunities; however, in order to reduce reliance on grant/financial-aid, the sector needs to focus more on developing business opportunities.

Table (1): Challenges and Mitigation

CHALLENGES	MITIGATION
Non adequate public infrastructure (electricity, pure water supply)	Regulation of activities together with local executive authorities, community members and relevant agencies.
Failure to comply the requirements of the contractual obligations of the parties	Legal education and awareness raising
The high level of dependence of the community members from donor's support	Capacity building, coordination and access to resources
Weak development of the legal-base on entrepreneurship.	Education on CSR and Social Entrepreneurship, legal-base, advocacy and education

References

1. Arthur C. Brooks, *Social Entrepreneurship: A Modern Approach to Social Value Creation*, 2009 Pearson Prentice Hall, 2009 - Business & Economics - 188 pages
2. Constant Beugre, *Social Entrepreneurship, Managing the Creation of Social Value*, Routledge, Taylor & Francis Group, NEW YORK AND LONDON, 2016, ISBN-978-3834927293
3. Forfás Report on Social Enterprise in Ireland: Sectoral Opportunities and Policy Issues 2013
4. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2014. Vol. 36. No. 3. Scientific Journal. ISSN 2345-0355 (online)
5. Matthew F. Doeringer, *Fostering Social Enterprise: A Historical and International Analysis*, 20 Duke Journal of Comparative & International Law 291-330 (2010)
6. Policy Brief on Social Entrepreneurship Entrepreneurial Activities in Europe Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2013, European Commission, ISBN 978-92-79-25428-4
7. Rory Ridley-Duff, Mike Bull, *Understanding Social Enterprise: Theory and Practice* 2nd Edition. SAGE Publications Ltd, London EC1Y 1SP, 2016, ISBN 978-1-44629-552-6
8. Teaching Social Entrepreneurship in Public Affairs Programs: A Review of Social Entrepreneurship Courses in the Top 30 U.S. Public Administration and Affairs Programs, Kimberly K. Wiley and Frances S. Berry, Florida State University, *Journal of Public Affairs Education*, JPAE 21(3), 381–400
9. Volkmann, Christine K., Tokarski, Kim Oliver, Ernst, Kati, *Social Entrepreneurship and Social Business: An Introduction and Discussion with Case Studies*, Springer Gaber, 2012, ISBN 978-3-8349-7093-0
10. Yunus, Muhammad. *Building Social Business: The New Kind of Capitalism that Serves Humanity's Most Pressing Needs*. Public Affairs, 2011, ISBN 978-1-58648-956-4
11. <http://www.muhammadyunus.org/index.php/social-business/social-business>
12. <https://www.gov.uk/government/publications/2010-to-2015-government-policy-employment>
13. <http://www.gsen.global/connect>
14. <http://www.sosyalgirisim.org/>
15. <http://socialentrepreneurs.ie/>
16. http://www.chg.gov.ie/app/uploads/1970/01/forfas_social_enterprise_in_ireland_sectoral_opportunities_and_policy_issues_publication-3.pdf
17. <https://www.britishcouncil.org/society/social-enterprise/news-events/news-report-social-enterprise-policy-framework-india>
18. <http://www.ceis.org.uk/wp-content/uploads/2017/08/Social-Enterprise-Policy-and-Practice-Conference-2016-Report.pdf>

JEL Classification Codes: C43, E22, J22, N35

İnsan kapitalının inkişafı və orta əmək məhsuldarlığı: İordaniya üzrə empirik təhlil

Mustafa Mohammad Alalavneh

Müslüm İbrahimov

Xülasə

Məqalədə sadə ən kiçik kvadratlar (OLS) metodunun əsasında 1980–2014-cü illər ərzində İordaniyada insan kapitalının işçilərin orta əmək məhsuldarlığına təsiri tədqiq olunur. Əldə edilmiş nəticələrə əsasən, demək olar ki, bu asılılıqda İordaniyanın orta məhsuldarlıq səviyyəsi (RAPL) və insan kapitalın inkişafı arasında müsbət və statistika cəhətdən effekt mövcuddur. Bununla əlaqədar məqalədə bir sıra təkliflər irəli sürülmüşdür. Tədqiqatda insan inkişafı indeksinə, təhsil, səhiyyə, koqnitivlik və sair amillərin təsir səviyyələrinin qiymətləndirilməsi nəticəsində əmək məhsuldarlığının artması səbəblərini müəyyən etməsinin mümkünlüyü göstərilmişdir.

Açar sözlər: insan kapitalının inkişafı, orta məhsuldarlıq, iqtisadi artım, insan inkişafı indeksi, İordaniya

Human Capital Development & Average Labor Productivity: An Empirical Study on Jordan.

Mustafa Mohammad Alalawneh

Muslum Ibrahimov

Abstract:

This study examines the effect of human capital on the average productivity of workers in Jordan employing the ordinary least squares (OLS) method to the data ranging from 1980 to 2014. The results showed that there is a positive and statistically significant effect of human capital development (HDI) on the average productivity of Jordanian worker (RAPL). The study concluded with a number of recommendations, the most important of which is that this study is the introduction to many more detailed future studies and aims at the relationship between the human development index and its components education, health and income. The study also recommends that more efforts be made to address health, education and cognitive skills and to improve the level of income distribution in order to increase human productivity.

Key words: Human capital development, average productivity, economic growth, Human development index, Jordan

1. Introduction

Economists have long emphasized the importance of human capital development in achieving economic growth. In his famous book "The Wealth of Nations", Adam Smith states that all the acquired and beneficial capacities of other members of society are a cornerstone of the concept of fixed capital. The ability to acquire learning abilities is accompanied by financial costs, yet these talents are an important part of the individual's wealth, which in turn is a major part of the wealth of the society to which he belongs. Alfred Marshall A. Marshall emphasized the importance of investing in human capital as a national investment, and considered that the highest types of capital are the capital that invests in man, as the backbone of human development in its different dimensions (Todaro & Smith, 2015). By means of man, nations advance, and the economy itself is of limited value if it is not exploited for the sake of progress, by the human forces that transfer wealth from mere quantities to various technological energies to achieve the desired progress.

Investment in human capital is at the forefront of the issues addressed by societies in different systems and levels of growth. It has proved that the human element is no longer only a component of production and determinants of productivity. It is the main factor in all components of human development. The importance of human development as human investment is the best form of investment because it is the firm and sound foundation for building a healthy and socially and economically viable society.

Jordan realized early on that investing in human development is a long-term strategic investment that can drive the overall development. The main pillar of the national achievement equation is the qualified and trained human being. Jordan is suffering from a clear shortage of natural resources, but it has a human resource capable of achieving the desired development to compensate for the scarcity of natural resources. Thus, both education and health in Jordan

received great attention from the government to promote economic and social development in the Kingdom, which has improved the reputation of education and health services during the past two decades, and increased demand for Jordanian human resources abroad, especially in the Gulf States.

Human development includes improving human conditions through health, education and income, and human development considers economic development a necessary and not sufficient condition. Jordan is considered a unique situation in the Middle East in terms of economic and political crises, as well as the characteristics of Jordanian society, which pose a significant challenge to achieve the desired balance between resources and human beings and thus in the light of the scarcity of natural resources in Jordan and not to exploit them optimally, Jordan is a human resource capable of producing the desired development to compensate for this to restore balance. This study attempts to answer a question. What is the relationship between human capital development and Average worker productivity?

This study aims to investigate the impact of human capital development on Average worker productivity in Jordan during the period 1980-2014, and test the hypothesis of the relationship between the human development index on the one hand and the economic growth in Jordan on the other hand.

The study draws on its importance as one of the rare studies that examined the impact of human capital development on economic growth in Jordan, using a new methodology to achieve the objectives of this study, and proposing recommendations to decision makers for their use in planning and decision making. The importance of this study stems from Jordan's interest in promoting itself as a country with a comparative advantage in the availability of qualified human capital, which leads to increasing demand for Jordanian labor abroad and enhancing the attractiveness of foreign investment in Jordan.

2. Previous studies

The interest in human capital development as an end and a major source of economic growth has become an urgent need for all countries, especially those lacking economic resources. Despite the large number of international studies in this field, there are few studies at the regional and local level that dealt specifically with the relationship between human capital development and economic growth. Most studies have examined the impact of investment in human capital on economic growth. At the international level, Lucas (1990) emphasizes the importance of human capital accumulation in achieving economic growth, and Romer (1990) suggests that human capital can positively and directly affect productivity by enhancing economies' ability to innovate new technologies. In the Barro (1994) study of 98 countries, the results of the study showed a positive correlation between the increase in the number of students enrolled in schools and the increase in per capita GDP. In the study of Chuang (2000), which examines the causal relationship between human capital accumulation and exports and economic growth in Taiwan, results show that the accumulation of human capital promotes economic growth and stimulates exports, while exports promote long-term growth by accelerating capital accumulation. Thus, the Taiwan case study supports the theory of internal growth based on human capital and the premise of export-led growth. Safdari et al. (2010) examined the impact of human capital on the economies of 104 countries during the period 1980-2005. Human capital positively and indirectly affects economic growth through the rapid transfer and resettlement of technology from abroad, while human capital positively and directly affects economic growth through local innovation.

The Hanushek (2013) study, which covered a number of developing and developed countries during the period 1981–2008, showed that developing countries have made significant progress in bridging the gap between them and

developed countries in terms of educational attainment and enrollment (Educational Quantum), but it was less successful in bridging the gap between it and developed countries on the quality of school education and the development of cognitive skills (Educational Type). The study also found that if developing countries can not improve the quality of education, they will find it difficult to improve long-term economic performance.

In the Jozicic (2016) study of Croatia, the study aims to determine human capital in Croatia and indicates the human capital factor in Croatia. In this study the human capital quality is determined by the quality of the education system and investment in education. The results showed that the investment in human capital in Croatia is insufficient investment and the Croatia public expenditure on education in 2011 amounted to 4,16% of GDP, which that Croatia is placed below the average of OECD countries which amounted in average of 6,1% or to EU countries 5,8% of GDP.

The study of Khatib (2005), which examined the situation of Palestine, shows that human capital development plays an important role not only in achieving sustainable economic and social development, but also in the importance of the role that capital can play in kind. Education and training are among the shortest and most to achieve human development that can be relied upon to compensate for the shortfall in the economic resource base and the capacity it provides in the use of technology and information systems. This study is consistent with the Palestinian development situation, in which human capital is the main asset and the engine of growth in the light of the scarcity of financial resources available to the Palestinian Authority.

Ben Souschek (2005) examined the relationship between economic growth and human development in Algeria and found that the high rate of economic growth does not guarantee human development, nor does the decline in

economic growth prevent achievement in some areas of human development such as education and health. In the Sebeki (2014) study on Algeria as well, the results of the study showed a positive and one-way short- and long-term causal relationship from expenditure on education to economic growth.

Mariam (2017) examine the role of human capital in improving the competitiveness of the firms in Algeria, and the relationship between the human capital and firm competitiveness. The study case was on three insurance companies and to achieve the goal of study a questionnaire was distributed and interviews were done in the chosen companies, the result was statically analyzed by SPSS program, the findings show that the role o human capital is apparent in improving the competitiveness of insurance company.

At the local level, a few studies have been conducted on the relationship between economic growth and human development components, such as measuring the impact of education on economic growth, analyzing the impact of human capital on exports and economic growth, and examining the nature of the relationship between population growth and economic growth. One of these studies was the Al-Tal study (1991), which aimed to measure the impact of education on economic growth in Jordan (1971–1988) using Schultz and Denson, and found that the effect of education was positive in the primary and secondary stages and negative impact in the upper stage using the Schultz model. The results showed that the contribution of the basic and higher stage was positive and the secondary stage was negative due to the widespread unemployment among secondary and university graduates due to the inability of the economy to absorb the outputs of education.

The study of Zoubi and Tal (2004) aimed to analyze the impact of both human capital and exports on Jordan's economic growth during the period

1979–2000. The results of the study showed that the accumulation of human capital is a positive sign of significance as a determinant of economic growth in Jordan and it also positively affects the growth of exports. The study also discussed the nature of the relationship between the paths of economic growth and population growth in Jordan through the circle of mutual influence, in which technological progress plays the most prominent role during the period (1978-1998), The study used the method of standard analysis and the method of ordinary least squares (OLS) as a tool for analysis, The relationship between economic growth and population growth is inverse, and positive growth rates in per capita income can only be achieved through relatively higher rates of accumulation of knowledge and capital, both material and human.

By examining previous studies, it did not specifically address the impact of human capital development on economic growth, but rather the impact of certain elements of human development, such as education, health, human capital, and population growth on economic growth. While some studies have shown the positive and obvious impact of the human factor on economic growth, some studies have shown the need for more human development efforts to reach the desired economic growth through the role of human capital may play a larger role and shorten the time by positively influencing growth Economic development by focusing on the quality of education, technology transfer, localization, and innovation focus. In addition, local studies did not address the human development indicators of the United Nations in studying their relation to local economic growth. This study has distinguished from other studies that it dealt specifically with the impact of human capital development on Average worker productivity in Jordan, and used the Human Development Index as a representative variable for human capital development, And the real productivity of the Jordanian worker as a representative variable foreconomic growth in Jordan.

3. Theoretical framework

Human development is a social and economic process by its very nature, and human beings are its object and tools. At the same time, they are their goal. They are development for them, for them and for them. Hence the importance of human development. The human element is capable of development, innovation and creativity, and human thought and potential is the most important productive elements if not the most important at all, but it always remains the main nerve of production, which has unlimited energy, which if the best use and employment and development through conscious education and preservation of his life Health and the provision of its material needs, an area of concern for human development, has enabled it to achieve the highest rates of human development in society and has become the driving force for progress and advancement. Mahbub al-Haq, one of the pioneers of the human development indicators, stressed that human development does not perform without economic growth. The success of human development can be assessed through its contribution to economic development, otherwise, there will be no improvement in human conditions in general, and human development as much as an effort to improve the lives of present generations, it is also a safety valve that protects the goods of future generations (Al-haq, 1994).

Economic studies indicate that there is a significant economic return to investment in human resources. Studies that have examined the main factors in increasing wealth, increasing income and accelerating human development have agreed that education is a prominent place among these factors and that its economic function is as important as the head Financial money. The first beginnings of economic theories focused on the importance of physical capital in economic activity, the interest in material wealth at the expense of man, and the maximization of income at the expense of expanding opportunities for people, but with

the development of economic theory shows that national product is only one of the objectives of economic policy, There are other goals such as reducing unemployment, improving education and achieving a better health level. Hence, human beings are seen as an important source of economic resources and the driving force of economic growth, similar to physical capital, that must be improved and invested in through health, education and training to achieve the desired economic growth.

Development in general is the process of bringing about a series of radical changes in the various economic, institutional, social, political and human aspects of a given society, with the aim of providing the community with the capacity for continuous self-development at a rate that ensures the increasing improvement in the quality of life of all its members by continuously rationalizing the utilization of available economic resources Distribution of the return of such exploitation. The concept of development has moved to the field of human development, which means supporting the individual's abilities, measuring his standard of living and improving his situation in society (Todaro & Smith, 2015). Human development is defined not only as an improvement in human capacity through education, health and income, but also in the use of human capacities and improvements, and the expansion of options for individuals.

Human capital also refers to the stock of knowledge and skill, experience and ability to invent, and can be acquired at all stages of life, but the ability of the human to acquire knowledge varies from one stage to another of his years, and is affected by the health and psychological status and educational level and the environment in which he lives. Human capital is similar to capital in kind in terms of increase or decrease over time, That is, the stock of knowledge may experience positive or negative growth and is similar to the capital in kind in its need for maintenance and modernization (Griffin and Mckinley, 1992). Human capital

meets physical capital in production functions as independent variables, each affecting the production of other goods and services in a different way. And that the nature of the relationship between them varies in terms of being reciprocal or complementary depending on many factors depending on the technological pattern and level of education and training and the stage of production and others.

Human capital differs from physical capital in that human capital cannot be measured physically, as in the physical capital whose units can be determined (e.g. machine, square meter, etc.). In order to overcome this, economists often try to measure human capital through the amounts spent to increase productivity, such as spending on education, training and health.

As economists differentiate between human capital development and human capacity development, Finland (2004) points out that human capacity development is itself an objective because it leads to creativity and innovation, while human capital development is a means of increasing productivity and economic growth only, (Kanchan, 2001), which means that human development remains limited if it succeeds in increasing human capacity without leading to economic and social development that contributes to the use of these capacities.

There are many theories that have discussed the relationship between human resources and growth and economic development. Schultz has tried through his theories to provide more effective explanations for the increase in income by trying to divert attention from mere attention to the physical components of capital to attention to those intangible components I call it "human capital". This is due to the neglect of researchers for the human element, considering human capital the most important factor that can explain the bulk of changes and differences in per capita income and economic growth.

Robert Solow also attempted to identify the contribution of residual factors, which are other factors that contribute to increased production

except capital and labor factors. In his study of agricultural production in the United States, Between 1900 and 1960, the factors of physical capital, population growth and increasing material wealth accounted for only about 10% of the economic growth that took place there, and that what remained about 90% was due to the remaining factors of human capital. The American economist Becker is one of the leading researchers who have contributed to their research into the development of human capital theory, based on Schultz research, with the focus of his research on training as a key factor in increasing the marginal productivity of the trainee.

4. Human development in Jordan

Human development is an important issue in Jordan, on which further economic growth depends. Recent decades have seen tangible progress in the areas of health and education and improved average per capita gross income. Countries are classified according to the Human Development Index to three levels:

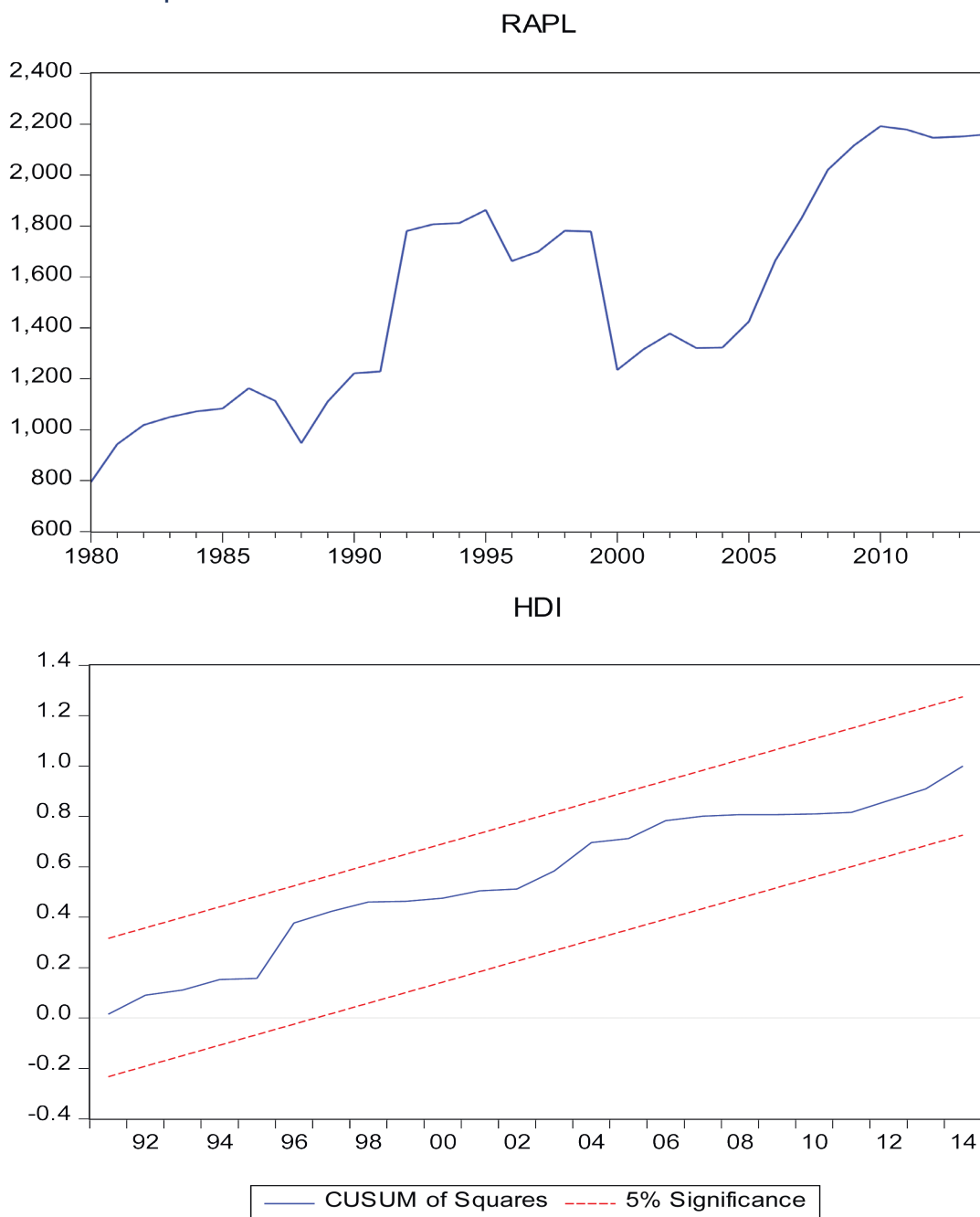
1. High human development, with the human development index (0,8–1,0).
2. Medium human development, with a human development index (0,5–0,799).
3. Low human development, with a human development index of less than (0.5).

The human development index¹ (HDI) measures the level of economic and social development of countries based on criteria relating to education, health and the level of per capita income (Todaro and Smith, 2015). Its value is determined on the basis of the arithmetic mean of three indicators that reflect the quality of life experienced by citizens in a country. These indicators are the health index (HI), the education index (EI) and the income index (II).

The United Nations Human Development Reports (HDI) showed a steady improvement in the HDI in Jordan, where the HDI was 0.59 in 1980, and the index rose slightly in 1990 to 0.62, (0.74) in 2014. Despite this steady improvement

¹HDI = (1/3) [HI + EI + II]

Figure (1): The timeline of human development index and real average product of labor

Source: The researcher's calculations based on the data in Annexes 1 and 2.

in the value of the index, Jordan's ranking in the human development ladder has declined in general. It was ranked 70th in 1990 and ranked 100th in 2013, and in 2014 Jordan's ranking in the Human Development Report provides 23 positions to rank 77th globally. The result of the decline in Jordan's ranking during the period 1990–2013 can be explained in spite of the fact that the HDI has improved as an absolute value as a comparative indicator, as other countries may have taken faster steps in improving the human development levels of their peoples than domestic ones. Annex (2) shows that the general trend of the Human Development Index and the Education, Health and Income Index in Jordan during the study period. With regard to the human development index, many criticisms have also been made. Some believe that the relationship between the components of the index itself is objected to their inclusion in a single composite index. Some may cancel the effect of the other, and the correlation between the indicators is high. With the exception of the income index, the other indicators are long-term and their impact in the short term (human development report, 1995).

Figure (1) shows that the general trend of the HDI index is rising steadily during the study period. The RAPL index is fluctuating during the study period. This is because the rate of increase in real Jordanian GDP for some years of study Less than the rate of increase in the number of employees, in addition to the impact of structural adjustment programs (SAP).

5. Data sources and study model

5.1 Data sources and diagnostic tests

The study is based mainly on the official Jordanian statistical data published by the Department of Statistics, the annual publications of the Central Bank of Jordan, the annual reports issued by the Jordanian Ministry of Labor, the Jordanian Ministry of Education, the Jordanian Ministry of Health, the Ministry of Planning, as well as World Bank publications and the United

Nations Development Program (UNDP).

In this study, the descriptive and standard methods were used. Diagnostic tests were carried out to use the appropriate standard model to analyze data during the study period (1980–2014). These diagnostic tests include the stationary unit root tests (the augmented Dickey Fuller test and the Philips Peron test), the Multicollinearity test, the Autocorrelation test, the Heteroscedasticity test, the stability tests (Cusom Test and Cusom Square Test), and the Ordinary Least Square method (OLS) was used as a standard analysis tool.

5.2 Study model

For the purposes of this study, the average income criterion for measuring economic growth (as mentioned earlier in the theoretical framework of the study) will be used by dividing the real GDP on the number of labors in Jordan (RAPL) as a proxy variable of economic growth, and The Human Development Index (HDI) will be used as a proxy variable of human capital development in Jordan.

Based on what was put forward in the theoretical framework of the study, and using the writings of many researchers in this field, the study used the Modified Solo model with MRW methodology (Mankiw, Weil, Romer) to measure the mutual impact between human development and its components and economic growth in Jordan.

Modified Solo model with MRW methodology was adopted because it relies on the hypothesis that human capital accumulates with the same technique of physical capital accumulation, allowing it to be expressed in physical units rather than in units of time. By analogy, the study relies on the hypothesis that human development accumulates with the same capital accumulation technique Material.

The Solo model indicates that the volume of production (Y) is determined by the factors of production (L) and capital (K) according to the equation:

$$Y = F(K, L) \quad (1)$$

By dividing the two sides on (L), the equation becomes as follows:

$$Y/L = F (K/L) \quad (2)$$

Whereas:

Y/L: The average productivity of the Jordanian labor (APL).

K/L: Average Jordanian labor Share of Capital.

In order to analyze the impact of human capital development on economic growth in Jordan, the Human Development Index (HDI) will be added to Equation (2), based on the hypothesis that human development will accumulate in the same technique as the accumulation of physical capital,

In accordance with Modified Solo model with MRW methodology, the equation is as follows:

$$APL = Y/L = F (K/L, HDI) \quad (3)$$

Since the study is based on the real values of the model variables attributed to the price index (CPI), the previous equation becomes as follows:

$$RAPL = F (RK/L, HDI) \quad (4)$$

To estimate the model used in equation (4), the following mathematical formula will be used:

$$RAPL = \alpha + \beta(RK/L) + \gamma HDI + U \quad (5)$$

Where:

RAPL: real average product of labor (proxy variable of economic growth)

RK/L: average labor share of real capital.

HDI: human development index (proxy variable of human development).

α , β , γ : model parameters.

U: random error.

In order to understand these variables, they need to be further clarified. One of the important indicators that reflects the economic growth rate is the RAPL. For the purposes of this study, the real average productivity of the Jordanian labor was used as a sign of economic growth in Jordan, The average productivity of the Jordanian labor (RAPL) is calculated by dividing the real gross domestic product (RGDP) by the number of labors (L) multiplied by 100, and can be represented by the following equation:

$${}^2RAPL = RGDP/(\# \text{ labors}) * 100 \quad (6)$$

Annex (1) shows the real time productivity of the Jordanian labor.

Many studies have used this indicator as a representative variable for economic growth, including Talafheh (1989) and Al-Mansi (2013). This index falls under the criterion of average income, which is one of the most widely used and most reliable standards when measuring the level of economic progress in most countries of the world. However, there are many problems and difficulties faced by developing countries to obtain the correct figures that represent real income per capita, and whether we divide the total national income on the whole population or divide it into the working population only. The calculation of income for the whole population benefits from consumption, others are useful in terms of production (Ajamia and Nazif, 2000).

With regard to the accumulation of capital and the role of investments in the economy, the Harrod-Domar model considers that new investments are compensated for the loss of financial assets in the community and are therefore a key factor in economic growth. To enable these investments to emerge, the community must save a sufficient proportion of its income for these investments. The model indicates that the main factors on which national income growth depends are the marginal tendency of savings and capital productivity represented by the average worker share of real capital. ³ICOR was used to estimate

² This means productivity at the level of the gross domestic economy.

³ Capital (K) was calculated in the Jordanian economy using the ICOR method by dividing the total net real gross capital formation during the study period by the difference in real GDP between the last year of the study and its first year, and then multiplying this percentage in GDP for the first year, The estimated capital in the economy is produced during the first year, and by adding the net capital formation for the first year to its estimated capital, the estimated capital is generated in the second year. The process continues by adding the net capital formation of any

this variable as shown in Annex 3.

And also the relationship between the human development index (which measures human development) and economic growth can be illustrated as follows: Human development leads to innovation and creativity in various fields, thus increasing productivity, improving employment opportunities and achieving higher rates of economic growth and health of community

year to its estimated capital in the subsequent year, and so on.

members. if those innovations and creativities are exploited in the form of practical applications, thereby improving the level of economic well-being at the community level as a whole.

6. Results of standard analysis

In order to test the hypotheses underlying the study, the diagnostic tests were performed to determine the appropriate standard models, and then to analyze these models using the OLS method. According to Gauss-Markoff's

Table (1): The results of the standard analysis of the impact of human capital development on the average productivity of the Jordanian labor

Dependent Variable: D(RAPL)				
Method: Least Squares				
Date: 09/29/18 Time: 00:29				
Sample (adjusted): 1981 2014				
Included observations: 34 after adjustments				
Prob.	t-Statistic	Std. Error	Coefficient	Variable
0.0328	-2.241722	18.45408	-41.36891	C
0.0000	8.273971	0.039497	0.326798	D(RKL)
0.0867	1.773379	2522.249	4472.903	D(HDI)
0.0034	3.195683	0.376244	1.202356	DUM*D(RAPL)
0.0015	-3.514698	0.106084	-0.372854	DUM*D(RKL)
40.13822	Mean dependent var	0.837316	R-squared	
161.7589	S.D. dependent var	0.814876	Adjusted R-squared	
11.45841	Akaike info criterion	69.59839	S.E. of regression	
11.68288	Schwarz criterion	140474.1	Sum squared resid	
11.53496	Hannan-Quinn criter.	-189.7930	Log likelihood	
1.896487	Durbin-Watson stat	37.31480	F-statistic	
		0.000000	Prob(F-statistic)	

Estimation Equation:

$$D(RAPL) = C(1) + C(2)*D(RKL) + C(3)*D(HDI) + C(4)*DUM*D(RAPL) + C(5)*DUM*D(RKL)$$

Substituted Coefficients:

$$D(RAPL) = -41.3689089819 + 0.326797665562*D(RKL) + 4472.90323563*D(HDI) + 1.20235552554*DUM*D(RAPL) - 0.37285377891*DUM*D(RKL)$$

theory, OLS gives the best linear unbiased estimators Provided that standard models are free of statistical problems (Gujarati, 2003). For the purposes of this study, the statistical package (E views 9) was used. The results of the diagnostic tests showed that the standard model used to investigate the impact of human capital development on the average productivity of Jordanian labor is stable and stationary at the first difference, as shown in Annex 4, and does not suffer from the problem of multiple-line (Multicollianarity) as shown in Annex (5), does not suffer from the problem of autocorrelation, and the model is free from the problem of the lack of stability of the discrepancy of errors (Hetroskedasticity) as shown in Annex (6), The parameters of the model are highly stable over the period of study, as shown in Annex 7, and therefore the OLS method has been used as a standard analysis tool. The OLS conditions are now available to provide the most efficient linear estimates Unbiased for parameters.

Since the model variables are stable and stationary at the first difference, equation (5) becomes as follows:

$$D(\text{RAPL}) = \alpha + \beta D(\text{RK/L}) + \gamma D(\text{HDI}) + U \quad (5-A)$$

For the purposes of this study, Dummy Variables were used as representative variables for structural adjustment programs (SAP), these are relatively modern policies whose origins were linked to the bursting of the external debt crisis that swept through developing countries in 1982. They can be defined as a set of economic measures recommended by the International Monetary Fund and the World Bank aimed at stabilizing the economy by addressing financial distortions (2003). These policies were applied to the Jordanian economy in 1989 and 1990 as a result of the financial crisis of 1988, which led to the decline of the Jordanian Dinar exchange rate, 2000 and 2001 due to the rapid privatization shift, and the years 2008 and 2009 Due to the effects of the global financial crisis and its repercussions on Jordan and the region, and in 2013 by the Syrian asylum crisis. And the impact

of structural adjustment programs (SAP) on the variable D (RAPL) and independent variable D (RK / L) was dropped.

Therefore, the final form of mathematical formula, which will be subject to statistical estimation as follows:

$$D(\text{RAPL}) = \alpha + \beta D(\text{RK/L}) + \gamma D(\text{HDI}) + \text{Dum} * D(\text{RAPL}) + \text{DUM} * D(\text{RK/L}) + U \quad (5-B)$$

Using the OLS method, the results obtained were as follows:

Table (1) shows that the estimated parameter value of the variable of the Jordanian worker's average share of capital (RK/L) was positive. The increase of (RK/L) in one unit will increase the real average productivity of the Jordanian worker (RAPL) by approximately 0,33 units, With the stability of the other factors, and the effect of the average Jordanian share of capital (RK/L) is significant at the level of (1%) as shown by t-statistic, This means that there is a positive and statistically significant relationship between the average Jordanian worker's share of the capital and the real average productivity of the Jordanian worker.

The results also indicate the positive impact of the HDI on economic growth. When the human development index (HDI) increases one unit, the average real productivity of the Jordanian worker (RAPL) increases (4472,9) unit, Since the Human Development Index (HDI) is between (0-1), the increase in the human development index (0,1) increases the average real productivity of the Jordanian worker (447,29) units (JD). And the impact of the HDI is statistically significant, as shown by the t-statistic. This means that there is a positive and statistically significant relationship between the HDI and economic growth represented by the real average productivity of the Jordanian worker (RAPL), This confirms the validity of the hypothesis from which the study was launched, which states that there is a positive impact of the human capital development on the productivity of Jordanian worker and thus on

economic growth as a whole. The value of the (R^2) indicates the amount of independent variables interpreted by changes in the dependent variable (RAPL) and that the explanatory capacity of the model is (83,7%). As the adjusted (R^2) value indicates, 81,4% of the change in RAPL can be explained by a change in the independent variables of the model (Equation). The result of the F-statistic test showed that the model as a whole has statistical significance at the level of 5%. The calculated F-statistic value was 37,3, which is relatively high. Just as the model is free of autocorrelation, the (DW) value is 1,896487, and this value approaches 2.

7. Discussion of findings and recommendations

In this study we discussed the relationship between human capital development and the average productivity of the worker in Jordan during the period 1980 to 2014. The results of the standard analysis showed that there is a positive effect of the human development index on the average productivity of the worker in Jordan. This means that the model used is consistent with the theories that the study was launched, and this result is logical because production processes in the Jordanian economy depend on qualified and trained workers rather than on advanced technology and capital, where the production method in the Jordanian economy is labor intensive (Labor Intensive Technology). The results of this study are consistent with the results of many previous studies on the impact of human capital accumulation on economic growth, whether such studies are universal such as Barro (1994), Hanushek (2013) and others, or regional studies such as the study of Khatib (2005), Sabki (2014), or local as the study of Al-tal (1991) and the study of Zoubi and Altal (2003). The results of the study indicate that Jordan can be classified in terms of human development during the study period at a moderate level of human development, despite the steady improvement in the value of the indicator.

However, Jordan's ranking in the overall human development ladder has declined.

Based on the findings of this study, it recommends that future studies be undertaken at the sectoral or intersectoral level, as it addressed human development and its impact on economic growth without investigating the impact of the sector to which the worker belongs (industry, agriculture, services). The study also addressed the reality of one country in the Middle East, therefore Regional or inter-country studies are recommended, And that this study should be the reason for more detailed future studies, and that the studies should focus on the nature of the relationship between human development and its components (education, health and income) and economic growth in Jordan. The study also recommends that further efforts be made to address the qualitative aspects of health, education and cognitive skills, to promote innovations and to improve justice levels in income distribution, in order to increase human productivity and improve the value of the indicator.

References

1. Ajamieh, Mohammed (2003). Economic development: theoretical and applied studies. Alexandria University, Egypt.
2. A-lhaq, Mahboub (1994). Concepts of Human Development. Arab Thought Forum, Amman, Jordan.
3. Al-Mansi, Reem (2013). The impact of globalization on the productivity of the Jordanian worker. Unpublished Master Thesis, Yarmouk University, Jordan.
4. Al-tal, Kamel (1990). The impact of education on economic growth in Jordan. Unpublished Master Thesis, Yarmouk University, Jordan.
5. Backer, G., and Murphy, K. (1990). Human Capital Fertility and Economic Growth. *Journal of Development Economics*, 98(5), 512–514.
6. Balasa, B. (1978). Export and Economic Growth, Further Evidence. *Journal of Development*, 5(2), 181–189.

7. Barro, R. (1994). Sources of Economic Growth. Unpublished Manuscript, Harvard University, Boston.
8. Ben Sousha, Riad (2005). Human development and economic growth in Algeria. Unpublished MA thesis, University of Algiers, Algeria.
9. Central Bank of Jordan, Annual Statistical Data, Price Sector, (1980–2014).
10. Central Bank of Jordan, Annual Statistical Data, Production Sector, (1980–2014).
11. Chuang, Y. (2000). Human Capital, Export and Economics: A causality Analysis for Taiwan (1952–1995). *Review of International Economics*, 8(4), 712–720.
12. Department of Statistics, «Survey of Use», (1980–2014), Hashemite Kingdom of Jordan.
13. Engle, R., and Granger, C. (1987). Investing Causal Relation by Econometric Models and Cross – Spectral Methods. *Econometrica*, (22), 117–129.
14. Finland, Ministry of Labour, Knowledge and Learning, Final Report, 2004.
15. Goncz, E., Wardencki, W., and Namiesnik, J. (2003). Universities and their Role in Enhancing Human and Social Capital for Sustainability. *Journal of Cleaner Production*, (15), 525–537.
16. Griffin, K., and McKinley, T. (1992). Towards A human Development Strategy. Occasional Paper 6, UNDP Report, New York.
17. Gujarati, D. (2003). *Basic Econometrics*. The Fourth Edition, McGraw Hill, Boston.
18. Gujarati, D., and Porter, D. (2009). *Basic Econometrics*. The Fifth Edition, McGraw Hill, Boston.
19. Hanushek, E. (2013). Economic Growth in Developing Countries: The Role of Human Capital. *Economics of Education Review*, (37), 204–212.
20. Jozicic, K., and Skare, M. (2016). A review of theoretical and empirical research on human capital quality Croatia. *review of innovation and competitiveness*, 2(2), 67–96.
21. Kanchan, C. (2001). The Role of Formal and Informal Institutions in a Developing Country. Institute of Sustainable Development, Ottawa.
22. Khatib, Said (2005). The role of education in building human capital in the Palestinian territories. Analytical and descriptive study, Institute of Economic Policy (MAS), Ramallah, Palestine.
23. Meftah, Mariam (2017). The role of human capital in improving the competitiveness
24. Of the firms, Unpublished Master Thesis, University of Biskra, Algeria.
25. Ministry of Labor, Hashemite Kingdom of Jordan, «Annual Report», various issues.
26. Sabki, Wafa (2014). The impact of human capital formation on economic growth in Algeria. Standard Study, Unpublished Master Thesis, University of Tlemcen, Algeria.
27. Talafah, Hussein (1989). The role of expatriate workers in the Jordanian economy. *Yarmouk Research Journal (Human and Social Sciences Series)*, 5 (1), 92–67.
28. Todaro, M. (1997). *Economic Development*. Sixth Edition, Longman, London.
29. Todaro, M., and Smith, S. (2015). *Economic Development*. Eleventh Edition, PEARSON, Boston.
30. United Nation of Education, Science and Culture Organisation, «UNESCO Index of Human Development of Jordan», (1980–2014).
31. United Nations Development Program, Human Development Data in Jordan (1980–2014).
32. United Nations Research on Economic Development (1995). Summary report of population, environment and development. *International Journal of Social Sciences*, 143), 43–97.
33. Wakeel, I., and Alani, R. (2012). Human Capital and Economic Growth in Nigeria. *Journal of Asian Economic and Social Society*, 2, (7), 813–827.
34. World Bank, National Accounts Data in Jordan (1980–2014).
35. Zoubi, Bashir, and Tal, Kassem (2003). The impact of human capital and exports on economic growth in Jordan. *An Analytical Study, Yarmouk Research Journal (Series of Human and Social Sciences)*, 20 (3), 1824–1795.

Annex (1): The real-time productivity of the Jordanian worker for the years of study

Structural adjusted program (Dummy variables)	Real average product of labor (RAPL) (JD)	RGDP (Million JD)	Price index CPI (100=2010)	# of labors (thousand labor)	year
0	794.7043	2055.9	25.3	258.7	1980
0	943.1022	2529.4	25.4	268.2	1981
0	1018.214	2851	27.2	280	1982
0	1049.058	3062.2	28.6	291.9	1983
0	1071.565	3252.2	29.7	303.5	1984
0	1083.414	3338	30.6	308.1	1985
0	1162.45	3795.4	30.6	326.5	1986
0	1112.949	3807.4	33.5	342.1	1987
0	947.5312	3339.1	32.6	352.4	1988
1	1110.127	3858.8	40.9	347.6	1989
1	1221.364	4207.6	47.6	344.5	1990
0	1228.349	4419.6	51.5	359.8	1991
0	1780.343	5289.4	53.5	297.1	1992
0	1807.203	5620.4	55.3	311	1993
0	1811.47	6222.4	57.2	343.5	1994
0	1863.22	6902.3	53.6	370.45	1995
0	1662.46	6757.9	62.4	406.5	1996
0	1699.927	6971.4	64.3	410.1	1997
0	1781.145	7500.4	66.3	421.1	1998
0	1778.799	7702.2	66.7	433	1999
1	1234.645	7972.1	67.1	645.7	2000
1	1315.079	8381	68.3	637.3	2001
0	1377.381	8866.2	69.5	643.7	2002
0	1320.479	9310.7	71.2	705.1	2003
0	1322.398	10267.1	73.1	776.4	2004
0	1424.538	11094.3	75.7	778.8	2005
0	1664.549	12757.1	80.5	766.4	2006
0	1829.987	14036	84.3	767	2007
1	2020.893	16201.5	96.1	801.7	2008
1	2116.306	17690.2	95.4	835.9	2009
0	2191.822	18762	100	856	2010
0	2178.654	19616.6	104.2	900.4	2011
0	2146.599	20010.6	108.9	932.2	2012
1	2151.249	20488.5	114.1	952.4	2013
0	2159.404	21011	117.4	973	2014

Base year =2010 **Source by researcher based on data:** World Bank, National Accounts Data in Jordan, for the years 1980–2014. Central Bank of Jordan, Annual Statistical Data, (1980–2014). Department of Statistics, Jordan, Statistical Data (1980-2014). Jordanian Ministry of Labor, Annual Report (1980–2014).

Annex (2): Time developments of the Human Development Index in Jordan

Income index (II)	Health index (HI)	Education index (EI)	Human development index (HDI)	year
0.66	0.71	0.44	0.592	1980
0.66	0.72	0.44	0.593	1981
0.67	0.72	0.45	0.604	1982
0.67	0.73	0.45	0.609	1983
0.67	0.74	0.46	0.61	1984
0.67	0.74	0.47	0.62	1985
0.67	0.75	0.47	0.626	1986
0.66	0.76	0.47	0.628	1987
0.65	0.76	0.48	0.629	1988
0.64	0.76	0.49	0.629	1989
0.63	0.77	0.5	0.63	1990
0.64	0.77	0.52	0.64	1991
0.64	0.77	0.55	0.65	1992
0.64	0.78	0.58	0.660	1993
0.64	0.78	0.61	0.67	1994
0.65	0.78	0.64	0.69	1995
0.65	0.79	0.65	0.695	1996
0.65	0.79	0.65	0.697	1997
0.65	0.79	0.66	0.700	1998
0.66	0.79	0.67	0.705	1999
0.66	0.8	0.67	0.710	2000
0.66	0.8	0.68	0.715	2001
0.67	0.8	0.69	0.720	2002
0.68	0.8	0.69	0.725	2003
0.68	0.81	0.7	0.736	2004
0.69	0.81	0.71	0.737	2005
0.7	0.81	0.71	0.740	2006
0.71	0.81	0.71	0.743	2007
0.71	0.82	0.71	0.744	2008
0.72	0.82	0.71	0.750	2009
0.71	0.82	0.7	0.744	2010
0.71	0.82	0.7	0.744	2011
0.71	0.83	0.7	0.744	2012
0.71	0.83	0.7	0.745	2013
0.71	0.83	0.7	0.745	2014

Source by researcher based on data:

United Nations Development Program (UNDP): Human Development Report 2014.

Annex (3): Average Jordanian share of Real Capital (RK / L)

Average Jordanian Share of Real Capital (RK/L) (JD)	Real capital (RK) (million JD)	Real Gross capital formation (RGCF)	Gross capital formation (GFC)	year
3540.862	9160.21	764.2	433	1980
3700.377	9924.41	1164.2	666.8	1981
3960.218	11088.61	1124.6	650.8	1982
4184.039	12213.21	1010.9	589.8	1983
4357.203	13224.11	972.8	571.2	1984
4607.89	14196.91	702.8	414.9	1985
4563.464	14899.71	752.8	444.4	1986
4575.419	15652.51	858.6	515.7	1987
4685.332	16511.11	891.4	532.5	1988
5006.476	17402.51	896.7	563.6	1989
5311.817	18299.21	1295.9	850.3	1990
5446.112	19595.11	1096.7	738.5	1991
6964.594	20691.81	1770.9	1208.8	1992
7222.736	22462.71	2058.8	1422.8	1993
7138.722	24521.51	2072.3	1451.2	1994
7178.785	26593.81	2275.2	1554.1	1995
7101.847	28869.01	2063	1499.3	1996
7542.553	30932.01	1793.7	1321.8	1997
7771.482	32725.71	1636.5	1224	1998
7935.845	34362.21	1661.3	1246.3	1999
5578.986	36023.51	1782.3	1341.1	2000
5932.184	37805.81	1764.8	1340	2001
6147.368	39570.61	1781.7	1365.3	2002
5864.744	41352.31	1940.4	1506.5	2003
5576.083	43292.71	2811.6	2215.6	2004
5919.917	46104.31	3788.5	3047.9	2005
6510.022	49892.81	3615.7	3025.7	2006
6976.338	53508.51	4247.5	3671.1	2007
7204.192	57756.01	4843.4	4661.6	2008
7488.864	62599.41	4652.5	4447.9	2009
7856.532	67251.91	4787	4787	2010
8000.767	72038.91	4554.4	4754.1	2011
8216.403	76593.31	5402.9	5930.7	2012
8609.43	81996.21	6678.4	5736.7	2013
9016.743	87732.91	7122.4	5883.1	2014

Annex (4): Stationary tests for the study variables: Augmented Dicky Fuller Test (ADF)

Variable	Level	Rank		t-statistic	t- tabulated at 1%	t- tabulated at 5%	t- tabulated at 10%
RAPL	At level	(1)	intercept	-1.288612	-3.639407	-2.951125	-2.614300
	At first difference			-5.317611	-3.646342	-2.954021	-2.615817
RKL	At level	(1)	intercept	-0.978816	-3.639407	-2.951125	-2.614300
	At first difference			-5.512850	-3.646342	-2.954021	-2.615817
HDI	At level	(1)	intercept	-1.868819	-3.639407	-2.951125	-2.614300
	At first difference				-3.646342	-2.954021	-2.615817

Annex (5): Multicollinearity test

	D(RKL)	D(HDI)
D(RKL)	1.000000	-0.075358
D(HDI)	-0.075358	1.000000

Annex (6): Heteroskedasticity test

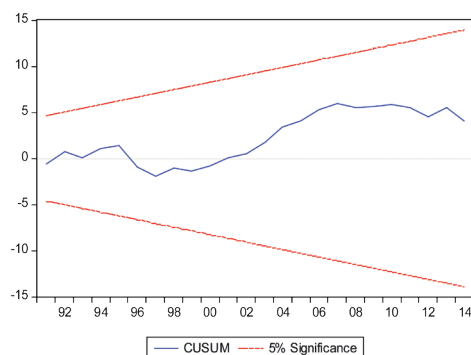
Heteroskedasticity Test: Glejser			
F-statistic	0.526915	Prob. F(4,29)	0.7168
Obs*R-squared	2.303629	Prob. Chi-Square(4)	0.6801
Scaled explained SS	2.197967	Prob. Chi-Square(4)	0.6994

Annex (7): Serial correlation LM test

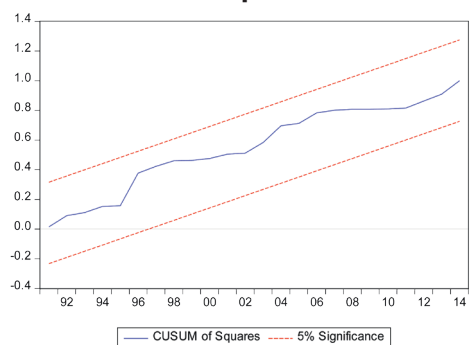
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:			
F-statistic	0.077509	Prob. F(2,27)	0.9256
Obs*R-squared	0.194094	Prob. Chi-Square(2)	0.9075

Annex (8): The stability test (Cusum test and Cusum square test).

Cusum test

Cusum square test

MÜƏLLİFLƏR HAQQINDA

Əhliman Abbasov

tahmasib.alizada@unec.edu.az

UNEC-in Beynəlxalq İqtisadiyyat (ingilisdilli) kafedrasının müəllimi.

Elmi tədqiqat sahələri: beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya, beynəlxalq ticarət siyasəti, beynəlxalq maliyyə və valyuta məzənnələri, maliyyə böhranları

Ağanemət Ağayev

aganemat@gmail.com

İqtisad üzrə fəlsəfə doktorudur. Azərbaycan Universitetinin dosentidir. Mərkəzi Bankda şöbə rəisidir. "Azərbaycan Respublikasında büdcə kəsirinin qiymətli kağızlarla maliyyələşdirilməsi problemləri" mövzusunda doktorluq dissertasiya işi müdafiə ərafəsindədir.

Əsas tədqiqat sahələri: fiskal siyasət, dövlət borcunun idarə edilməsi, qiymətli kağızlar bazarı

Mustafa Mohammad Alalawneh

falconengineer81@yahoo.com

Xəzər Universitetinin doktorantıdır.

Əsas tədqiqat sahələri: İordaniyada (1980–2015) iqtisadi inkişaf göstəricilərinin birbaşa xarici investisiyalara olan təsiri məsələləri

Murad Calalov

murad.calalov@gmail.com

İqtisadçı ekspertdir. Almaniya Federativ Respublikası, Kristian Albğeyts Kiel Universitetində (Christian-Albrechts-University of Kiel) biznes? iqtisadiyyat və sosial elmlər üzrə (Master of Business Economics and Social Sciences) ikinci magistr pilləsində iqtisadiyyatın kəmiyyəti ixtisası üzrə təhsil alır.

Əsas tədqiqat və fəaliyyət sahələri: təhsil aldığı müddətdə vergidən yayınmaların, maliyyə axınlarının tədqiqatı, Alman-Azərbaycan Xarici Ticarət Palatasında təcrübə keçdiyi müddətdə Azərbaycan-Almaniya və Azərbaycan-Avropa iqtisadi biznes əməkdaşlıqlarının araşdırılması və genişləndirilməsi, iqtisadi forumların keçirilməsi

Aqşin Əliyev

agshin.aliyev@hotmail.com

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzinin əməkdaşı
Əsas tədqiqat sahələri: vergi, sosial? iqtisadi sahələri və xarici təcrübənin bu sahədə araşdırılması

Təhmasib Əlizadə

tahmasib.alizada@unec.edu.az

UNEC-in Beynəlxalq iqtisadiyyat (ingilisdilli) kafedrasının müəllimidir.
UNEC-in Beynəlxalq iqtisadiyyat kafedrasının dissertantıdır.
Əsas araşdırma sahələri: innovasiya iqtisadiyyatı, inkişaf iqtisadiyyatı
Hazırda "İnklüziv inkişafın təmin edilməsində innovasiyaya əsaslanan iqtisadi inkişaf strategiyalarının rolu" mövzusunda dissertasiya işi üzərində işləyir.

Nigar Hacıyeva

nigar.haji@mail.ru

ADA Universitetinin magistrıdır. BMT-də işləyir.
Əsas tədqiqat sahələri: makroiqtisadiyyat, dünya iqtisadiyyatı və beynəlxalq münasibətlər

Müslüm İbrahimov

muslim.ibrahimov@unec.edu.az

İqtisad elmləri doktoru, professorudur.
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin İqtisadiyyat (rus dilində) kafedrasının müdürüdür.
Əsas tədqiqat sahələri: milli və dünya iqtisadiyyatının dialektikası, aqrosənaye kompleksinin problemlərinin öyrənilməsi, iqtisadi münasibətlər sahəsində stokastik iqtisadi-riyazi modellərin tətbiqi məsələləri

İsrafil İsgəndərov

i.isgandarov@yahoo.com

UNEC-in Beynəlxalq iqtisadiyyat (ingilisdilli) kafedrasının müəllimidir.
Elmi tədqiqat sahələri: sahə iqtisadiyyatı, bank, maliyyə

Hafiz Quliyev

Hafiz.Quliyev@taxes.gov.az

Doktorantdır. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində "Daxili fiskal siyasət və dövlət maliyyəsi" ixtisası üzrə təhsil alır. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin Vergi auditi departamentinin baş dövlət vergi müfəttişidir.
Əsas tədqiqat sahələri: makroiqtisadi göstəricilərin ekonometrik modelləşdirilməsi və proqnozlaşdırılması, büdcə gəlirlərinin şaxələndirilməsi və fiskal risklərin qiymətləndirilməsi

Azərbaycanın Vergi Jurnalı

RESENZİYALI ELMİ JURNAL

Ülvi Rüstəmov

ulvirustemov@gmail.com

Bakı Mühəndislik Universitetinin magistr tələbəsidir. Audatex şirkətində işləyir.

Əsas tədqiqat sahələri: makroiqtisadiyyat və maliyyə siyasəti

Nizami Süleymanov

nizamisuleymanov@mail.ru

Tarix elmləri doktoru, professordur. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Humanitar fənlər kafedrasının professorudur.

Əsas tədqiqat sahələri: Azərbaycanın iqtisadi tarixi, Səfəvilər dövlətinin iqtisadi həyatı, daxili və xarici ticarəti, maliyyə və vergi siyasəti

MÜƏLLİFLƏR ÜÇÜN QEYDLƏR

Nəşr prinsipləri

"Azərbaycanın vergi jurnalı"nda (AVJ), iqtisadiyyatın xüsusilə də vergitutmanın nəzəri və praktiki problemlərinə dair orijinal elmi yazılar dərc edilir.

AVJ-də iqtisadiyyatın və vergi siyasətinin müasir problemlərinin elmi yanaşma əsasında şərh edildiyi və bu istiqamətdə həll yollarının təklif edildiyi yazıların dərcinə üstünlük verilir.

AVJ-yə göndərilən yazıların müvafiq sahədə mövcud boşluğu dolduracaq orijinal əsər olması və ya əvvəllər nəşr edilmiş tədqiqatları qiymətləndirərək həmin sahədə yeni və diqqətəlayiq fikirlər ortaya qoyması tələb olunur.

AVJ-yə göndəriləcək məqalələrin əvvəllər başqa bir yerdə nəşr edilməməsi və ya nəşr olunmaq məqsədilə qəbul edilməməsi zəruridir. Əvvəllər hər hansı bir elmi tədbirdə təqdim edilmiş məruzələr, bu hal yazıda açıq bildirilmək şərtilə AVJ-yə göndərilə bilər.

AVJ-də yalnız resenziyalaşdırma prosesindən keçərək nəşr üçün tövsiyə edilən yazılar dərc olunur.

AVJ hər rübdə bir dəfə olmaqla, ildə dörd dəfə nəşr edilir. Jurnalın nüsxələri kitabxanalara, beynəlxalq indeks təşkilatlarına, abunəçilərə və məqalə müəlliflərinə çap olunduqdan sonrakı bir ay ərzində göndərilir.

Resenziyalaşdırma

AVJ-yə göndərilən yazılar əvvəlcə redaksiya tərəfindən jurnalın nəşr prinsipləri baxımından qiymətləndirilir. Nəşr prinsiplərinə uyğun olmayan yazılar düzəldilmək üçün müəllifə göndərilə və ya resenziyalaşdırılmadan imtina edilə bilər.

Resenziyalaşdırma üçün qəbul edilən yazıların resenziya prosesində elmi obyektivlik və elmi keyfiyyət kriteriyalarına xüsusi diqqət yetirilir. Resenziyalaşdırma üçün qəbul edilən yazılar müvafiq sahəyə aid iki resenzentə göndərilir. Resenzentlərin adları məxfi saxlanılır və yazılara verilən rəylər beş il ərzində redaksiyada qorunur. Resenzentlərdən birinin rəyi müsbət, digəri mənfi olduğu təqdirdə yazı üçüncü resenzentə göndərilə bilər və ya redaksiya verilən rəyləri qiymətləndirdikdən sonra yekun qərar qəbul edə bilər. Müəlliflərin resenzentlərin və Redaksiyanın tənqid, irad və təkliflərini nəzərə almaları zəruridir. Müəlliflər razılaşmadığı məqamlarla bağlı əsaslandırılmış şəkildə etiraz etmək hüququnu saxlayırlar. Nəşrə qəbul edilməyən yazılar müəlliflərinə qaytarılır.

AVJ-də nəşr üçün qəbul edilən yazıların müəllif hüquqları AVJ-yə aiddir.

Nəşr edilən məqalələrdəki fikirlərə görə məsuliyyət müəlliflərə məxsusdur. AVJ-də nəşr edilən yazı və şəkillərə mənbə göstərilərək istinad verilə bilər.

Yazı dili

AVJ-də Azərbaycan, türk, rus və ingilis dillərində yazılar dərc edilir.

Yazıların tərtib qaydaları

AVJ-yə göndərilən yazıların tərtibində aşağıdakı qaydalara riayət edilməsi zəruridir:

- 1. Yazının strukturu:** Yazılar ardıcıl olaraq "JEL Codes", "Yazının başlığı", "Müəllif(lər)in ad(lar)ı və soyad(lar)ı", "Xülasə", "Açar sözlər", "Giriş", "Əsas mətn", "Nəticə" və "Mənbələr" hissələrindən ibarət olmaqla 80,000 simvoldan və ya 30 "MS Word" səhifəsindən çox olmamalıdır.
- 2. JEL Codes:** Kodlar üçün Amerika İqtisad Assosiasiyasının bu internet səhifəsinə müraciət edilməlidir: <https://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php?view=jel>
- 3. Yazının başlığı:** Yazının məzmunu ilə uyğunluq təşkil etməli, məzmunu ən yaxşı şəkildə ifadə edən başlıq olmalı və qalın hərflərlə yazılmalıdır. Başlıq 10-12 sözdən çox ola bilməz.
- 4. Müəllif ad(lar)ı:** Müəllif(lər)in ad(lar)ı və soyad(lar)ı qalın şriftlə yazılmalıdır.
- 5. Xülasə:** 100 sözdən az, 200 sözdən çox olmamalıdır. Xülasədə tədqiqatın məqsədi, metodikası, başlıca nəticələri, məhdudiyyətləri, orijinallığı, elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti qısa şəkildə əks etdirilməlidir. Azərbaycan, türk və rus dillərində yazılan yazıların həmin dillərlə yanaşı, ingilis dilində yazılan yazıların isə ingilis dili ilə yanaşı, Azərbaycan dilində də xülasəsi olmalıdır.
- 6. Açar sözlər:** Məqalənin məzmununa uyğun olmalı və onu əhatə etməlidir. 5-dən az, 8-dən çox ola bilməz.
- 7. Giriş:** Məzmunu müəllif tərəfindən müəyyən edilir.
- 8. Əsas mətn:** A4 formatında (29.7x21 sm), "MS Word" proqramında, "Times New Roman" – 12 şrift və 1,5 sətirlə yazılmalıdır. Səhifə kənarlarından 2 sm məsafə buraxılmalı və səhifələr nömrələnməlidir. Mətnə yarımbaşlıqlar olduğu təqdirdə yeni sətirdən, ilk hərfi böyük olmaqla qalın hərflərlə verilməlidir.
- 9. Nəticə:** Tədqiqatın əsas elmi nəticələri qısa və ümumiləşdirilmiş şəkildə verilməlidir.
- 10. Mənbələr:** Yazının sonunda müəlliflərin soyadına görə əlifba sırası ilə tərtib edilməlidir. Müəlliflər soyadı əvvəl göstərilməklə qeyd edilməlidir.

Nümunə: Messere Ken, De Kam Flip (2003). Tax Policy: Theory and Practice in OECD Countries. Oxford University Press.

Mənbənin üçdən çox müəllifi varsa, birinci müəllifin soyadı və adı yazılmalı, sonra "və b." və ya "digərləri" ifadəsi işlədilməlidir.

Nümunə: Duff David və b. (2018). Canadian Income Tax Law. LexisNexis Canada, 6th Edition.

Kitab və jurnal adları kursivlə yazılmalı, məqalə, kitab bölməsi kimi mənbələr dırnaq içində göstərilməlidir. Jurnal, ensiklopediya, kitab bölməsi kimi mənbələrdə mənbənin yerləşdiyi səhifə aralığı mütləq qeyd edilməlidir.

Nümunə: Lyukova Lyudmila (2018). "A return to progressive personal income tax in the Russian Federation: some estimations". Journal of Tax Reform Vol.4, No. 2, pp. 174–187.

Kitabı tərcümə edən, tərtib edən, nəşrə hazırlayan və ya ona redaktorluq edən varsa, onun adı da müəllif və əsərin adından sonra yazılmalıdır.

Nümunə: Kazuko Goto (2017). "Defining Creative Industries". Tax Incentives for the Creative Industries. Editors: Sigrid Hemels, Kazuko Goto. Springer, pp. 11–20.

Mənbələrdə eyni müəllifin birdən çox eyni tarixli əsəri (a, b) formasında qeyd edilməlidir.

Nümunə: Mankiw Gregory (2017a). Principles of Economics. Eighth Edition. Cengage Learning, Inc.

Mankiw Gregory (2017b). Principles of Microeconomics. Eighth Edition. Cengage Learning, Inc.

Mankiw Gregory (2017c). Principles of Macroeconomics. Eighth Edition. Cengage Learning, Inc.

Ensiklopediya bölmələrində (əgər varsa) müəllifin soyadı və adından sonra sıra ilə bölmənin yazılma tarixi, dırnaq içində bölmənin başlığı, ensiklopediyanın tam adı, cild nömrəsi, nəşr yeri, nəşriyyəti və səhifə aralığı göstərilməlidir.

Dissertasiyalarda ardıcıl olaraq dissertasiya müəllifinin soyadı və adından sonra yazıldığı tarix, kursivlə dissertasiyanın adı, tipi, hazırlandığı universitetin yerləşdiyi şəhər və universitetin adı qeyd edilməlidir.

Əlyazma əsərlərdə ardıcıl olaraq müəllifin və əsərin adı, kitabxana, kolleksiya, kataloq nömrəsi, yarpağı göstərilməlidir.

Ancaq internetdə yerləşdirilən məqalələrdə ardıcıl olaraq müəllifin soyadı və adı, məqalənin adı, internet ünvanı (daxilolma tarixi göstərilməklə) qeyd edilməlidir.

Nümunə: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi. Dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmalar haqqında məlumat. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika> (daxilolma tarixi: 03.10.2018)

11. Cədvəl və şəkillər: Cədvəllərin və şəkillərin nömrəsi və başlığı olmalıdır. Cədvəllər və şəkillər mətn daxilində onlardan ilk dəfə bəhs edilən hissədən sonra yerləşdirilməlidir. Cədvəl və şəkillər yazının üçdə birini (ən çox 10 səhifə) aşmamalıdır.

12. Sitat və istinadlar: Birbaşa sitatlar dırnaq içində verilməlidir. Mətn daxilində istinadlar mötərizədə aşağıdakı kimi verilməlidir:

Nümunə: (Mankiw 2017a:30)

Birdən çox müəllifi olan əsərlərə istinad edilərkən mətn daxilində yalnız ilk müəllifin soyadı və "və b." yazılmalıdır.

Nümunə: (Duff və b. 2018:50)

Mətn daxilində istinad edilən müəllifin soyadı verilsə, mənbənin yalnız nəşr tarixi və ehtiyac varsa, səhifəsi yazılmalıdır.

Nümunə: Mankiw (2017a:30) qeyd edir ki ...

İkinci mənbəyə edilən istinadlarda orjinal mənbə də göstərilməlidir.

Nümunə: Mankiw (2017c, Fisher 1990-dan)

Müəlliflərlə şəxsi görüşlərə istinad olunduğu təqdirdə mətn daxilində istinad edilən müəllifin soyadı və görüş tarixi göstərilməli, yazının "Mənbələr" hissəsində qeyd edilməlidir.

İnternet adreslərinə istinad verildikdə isə mütləq səhifəyə daxilolma tarixi verilməli və bu səhifələr "mənbələr" hissəsində də qeyd edilməlidir.

Mətnə istinad edilməyən mənbələrin "mənbələr" hissəsində göstərilməsi yolverilməzdir.

Yazıların redaksiyaya göndərilməsi

Yazılar redaksiyaya yalnız info@vergijurnali.az elektron poçtu vasitəsilə göndərilir. Yazılarla birlikdə "müəllif anketi"nin də doldurularaq göndərilməsi zəruridir. "Müəllif anketi" www.vergijurnali.az səhifəsindən əldə oluna bilər. Bütövlükdə müəlliflərlə redaksiyanın əlaqələri yalnız AVJ-nin rəsmi saytı üzərindən həyata keçirilir.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Principles of publication

The Tax Journal of Azerbaijan publishes original scientific articles on theoretical and practical problems of economy and in particular taxation.

The "Tax Journal of Azerbaijan" gives preference to publication of the articles explaining the contemporary problems of economy and taxation on the basis of scientific approach and offering solutions in this direction.

It is necessary that the manuscripts submitted to the "Tax Journal of Azerbaijan" be an original work that will fill up the existing gap in the relevant field, or, evaluating the previously published studies, put forward the new and remarkable ideas in this field.

The manuscripts submitted to the "Tax Journal of Azerbaijan" should not be previously published or accepted for publication in other sources. The reports previously presented at any scientific event may be sent to the "Tax Journal of Azerbaijan", with the condition of prior indication of this fact in the publication.

Only articles recommended for publication are published in the Tax Journal of Azerbaijan through the peer review process.

The "Tax Journal of Azerbaijan" is published quarterly totally four times a year. The copies of the journal are sent to the libraries, international index organizations, subscribers and authors of articles within a month after publication.

Peer review

The manuscripts submitted to the "Tax Journal of Azerbaijan" are first evaluated by the Editorial Board in terms of the principles of publication of the journal. The manuscripts that do not comply with the principles of publication may be sent back to the author for editing, or may be refused in their peer review.

In the process of peer reviewing the manuscripts special attention is paid to the criteria of scientific objectivity and scientific quality. The manuscripts accepted for peer review are sent to two reviewers in the relevant field. The names of the reviewers are kept in secret and the conclusions of the articles are kept in the Editorial Office for five years. If the conclusion of one reviewer is positive and the other negative, the manuscript may be sent to a third reviewer or the Editorial Board may make a final decision after evaluating the submitted conclusions. The authors should take into account the criticism, comments and suggestions of the reviewers and editors. The authors reserve the right to reasonably raise an

objection regarding the points with which they disagree. The manuscripts not accepted for publication will not be returned to their authors.

The copyrights of the manuscripts accepted for publication in the "Tax Journal of Azerbaijan" belong to the "Tax Journal of Azerbaijan". The reference to the articles and figures published in the "Tax Journal of Azerbaijan" can be given with indication of the source.

Language of the articles

The articles in the "Tax Journal of Azerbaijan" are published in Azerbaijani, Turkish, Russian and English.

Rules for the articles

When compiling articles to be submitted to the "Tax Journal of Azerbaijan", the following rules should be observed:

1. Structure of the article: The articles should consist of the following parts: "JEL Codes", "Article title", "Name(s) and surname(s) of the author(s)", "Summary", "Keywords", "Introduction", "Main text", "Conclusion" and "Sources", and should not exceed 80,000 characters or 30 pages of "MS Word".

2. JEL Codes: For the codes, refer to the American Economic Association web page: <https://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php?view=jel>.

3. Title of the article: It should be in line with the content of the article, should be the title that best describes the content, and should be put in bold type. The title can not exceed 10–12 words.

4. Name(s) of the author(s): The name(s) and surname(s) of the author(s) should be indicated in bold.

5. Summary: The summary should briefly reflect the purpose, methodology, main conclusions, limitations, originality and scientific novelty and practical significance of the research. The articles in Azerbaijani, Turkish and Russian should have a summary in English along with these languages, and the articles in English should also contain a summary in Azerbaijani along with English.

6. Keywords: They shall comply with the content of the article and cover it and may not be less than 5, and more than 8 words.

7. Introduction: The content of the introduction is determined by the author.

8. Main text: It should be written in A4 format (29.7x21 cm), in the "MS Word" program, in font "Times New Roman" of the 12th size and with 1.5 interline spacing. The distance from the edges of the sheet should be 2 cm and the pages

should be numbered. In the case of presence of subtitles in the text, they should be given from a new line, with a capital first letter, and in bold.

9. Conclusion: The main scientific conclusions of the research should be briefly summarized.

10. Sources: It should be compiled at the end of the article in alphabetical order according to the surnames of the authors. The authors should be noted first indicating the surnames of the authors.

Example: Messere Ken, De Kam Flip (2003). Tax Policy: Theory and Practice in OECD Countries. Oxford University Press.

If the article has more than three authors, the name and surname of the first author should be written, and then the expression "et al." or "others" should be used.

Example: Duff David et al. (2018). Canadian Income Tax Law. LexisNexis Canada, 6th Edition.

The names of books and journals should be written in italics, the sources, such as an article and the section of book are indicated in quotes. In the sources, such as a journal, encyclopedia, a section of book the interval of pages in which the source is present must be marked.

Example: Lyukova Lyudmila (2018). "A return to progressive personal income tax in the Russian Federation: some estimations". Journal of Tax Reform Vol.4, No. 2, pp. 174–187.

If there is a person translating, composing, preparing for publication or editing a book, his name should also be written after the name of the author and the title of the work.

Example: Kazuko Goto (2017). "Defining Creative Industries". Tax Incentives for the Creative Industries. Editors: Sigrid Hemels, Kazuko Goto. Springer, pp. 11–20.

In the sources, the work of the same author from the same date should be indicated in the form (a, b).

Example: Mankiw Gregory (2017a). Principles of Economics. Eighth Edition. Cengage Learning, Inc.

Mankiw Gregory (2017b). Principles of Microeconomics. Eighth Edition. Cengage Learning, Inc.

Mankiw Gregory (2017c). Principles of Macroeconomics. Eighth Edition. Cengage Learning, Inc.

In the encyclopedic sections, after the name and surname of the author of the section, if any, it is sequentially indicated the date of writing the section, in quotes the title of the section, full name of the encyclopedia, volume number, place of publication, publisher and page spacing.

In the theses after the surname and name of the author of the thesis work it should be sequentially indicated the date of writing the thesis, the title of the thesis, the type of the thesis in italics, the city in which the university is located, in which the thesis work has been prepared and the university name.

In manuscripts, the name of the author, the title of the work, the library, the collection, the catalog number, and the sheet should be indicated successively.

In the articles placed only on the Internet, the author's last name and name, the name of the article, the Internet address (with the date of visit) should be marked.

Example: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi. Dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmalar haqqında məlumat. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika> (Date of visit: 03.10.2018)

11. Tables and figures: The tables and figures should have a number and heading. The table and figures in the text should be located after the part in which they are referred to. The tables and figures should not exceed one third (maximum 10 pages) of the article.

12. Quotes and references: Direct quotes should be given in the quotation marks. The text of the reference should be given in brackets in the following order:

Example: (Mankiw 2017a:30)

When referring to the works with more than one author, the last name of the first author and "et al." should be written.

Example: (Duff et al. 2018:50)

If the text includes the name of the author which is referred to, only the date of publication and, if necessary, the page of source should be written.

Example: Mankiw (2017a:30) states, that ...

In the references to the second source, the original source should be indicated as well.

Example: Mankiw (2017c, Fisher from 1990)

In the case of a reference to personal meetings with the authors, the text should contain the surname of the author, which is referred to, and the date of the meeting, and this should be noted in the part of "sources" of the article.

When giving reference to Internet addresses, the date of the visit to the page must be indicated and these pages should also be noted in the part of "sources".

In the part of "sources" it is not allowed to indicate the sources which are not referred to in the text.

Sending articles to the Editorial office

The articles should be sent to the

Editors Office only via e-mail info@vergijurnali.az. Together with the articles it is necessary to fill out and send the "author's questionnaire" The author's questionnaire can find the addresses www.vergijurnali.az. In general, the contacts of the Editorial Board with the authors are carried out through the official website of the "Tax Journal of Azerbaijan".

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

Принципы публикации

В "Налоговом журнале Азербайджана" публикуются оригинальные научные статьи, посвященные теоретическим и практическим проблемам экономики, и, в частности, налогообложения.

В "Налоговом журнале Азербайджана" предпочтение отдается публикации статей, разъясняющих современные проблемы экономики и налогообложения на основе научного подхода и предлагающих пути решения в данном направлении.

Рукописи, представленные в "Налоговый журнал Азербайджана", должны представлять собой оригинальные труды, которые заполняют существующие пробелы в соответствующей области, или выдвигают новые и примечательные идеи в данной области, учитывая ранее опубликованные исследования.

Рукописи, представленные в "Налоговый журнал Азербайджана", не должны быть ранее опубликованы или приняты для публикации в других изданиях. Доклады, ранее представленные в каком-либо научном издании, могут быть представлены в "Налоговый журнал Азербайджана", с условием предварительного указания данного обстоятельства в публикации.

В "Налоговом журнале Азербайджана" публикуются только статьи, прошедшие процесс рецензирования и рекомендованные для публикации.

"Налоговый журнал Азербайджана" публикуется ежеквартально, четыре раза в год. Экземпляры журнала отправляются в библиотеки, международные организации индекса, подписчикам и авторам статей в течение месяца после публикации.

Рецензирование

Рукописи, представленные в "Налоговый журнал Азербайджана", в первую очередь оцениваются Редакцией с точки зрения принципов публикации журнала. Рукописи, не соответствующие принципам публикации, могут быть направлены обратно автору для редактирования, или может быть отказано в их рецензировании.

В процессе рецензии рукописей, принятых для рецензирования, особое внимание уделяется критериям научной объективности и научного качества. Рукописи, принятые для рецензирования, направляются двум рецензентам, относящимся к соответствующей области. Имена рецензентов сохраняются

в секрете и заключения к статьям хранятся в Редакции в течение пяти лет. В случае, если заключение одного из рецензентов будет положительным, а другого отрицательным, рукопись может быть направлена третьему рецензенту или Редакция может самостоятельно принять окончательное решение после оценки представленных заключений. Авторы должны учитывать критику, замечания и предложения рецензентов и Редакции. Авторы оставляют за собой право обоснованно выдвинуть возражение в отношении моментов, с которыми они не согласны. Рукописи, не принятые для публикации, не возвращаются их авторам.

Авторские права рукописей, принятых для публикации в "Налоговом журнале Азербайджана", принадлежат "Налоговому журналу Азербайджана". Ссылки на статьи и рисунки, опубликованные в "Налоговом журнале Азербайджана", необходимо давать с указанием источника.

Язык статей

Статьи в "Налоговом журнале Азербайджана" публикуются на азербайджанском, турецком, русском и английском языках.

Правила оформления статей

При оформлении рукописей, представленных в "Налоговый журнал Азербайджана", необходимо соблюдение следующих правил:

1. Структура статьи: Статьи должны последовательно состоять из следующих частей: "JEL Codes", "Заголовок статьи", "Имя (имена) и фамилия(и) автора(ов)", "Резюме", "Ключевые слова", "Введение", "Основной текст", "Заключение" и "Источники", и не превышать 80000 символов или 30 страниц "MS Word".

2. JEL Codes: Для кодов следует обратиться к веб-странице Американской экономической ассоциации: <https://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php?view=jel>

3. Заголовок статьи: должен соответствовать содержанию статьи и быть заголовком, наилучшим образом излагающим содержание. Выделяется жирным шрифтом. Заголовок не может превышать 10–12 слов.

4. Имя (имена) автора(ов): имя (имена) и фамилия(и) автора(ов) должны быть указаны жирным шрифтом.

5. Резюме: не может быть менее 100 слов и не более 200 слов. В резюме должны кратко отображаться цель, методика, главные результаты, ограничения, оригинальность и научная новизна, а также практическое значение исследования. В статьях на азербайджанском, турецком и русском языках, наряду с этими языками, должно быть резюме на английском языке,

а в статьях на английском языке, наряду с английским языком, резюме и на азербайджанском языке.

6. Ключевые слова: Должны соответствовать содержанию статьи, охватывать ее и не могут быть менее 5 и более 8.

7. Введение: Содержание определяется автором.

8. Основной текст: Должен быть написан в формате А4 (29.7x21 см), в программе "MS Word", шрифтом "Times New Roman" 12-го размера и межстрочным интервалом 1,5. Отступ от краев листа должен быть 2 см и страницы должны быть пронумерованы. В случае наличия в тексте подзаголовков, их следует обозначить с новой строки, с заглавной первой буквой и жирным шрифтом.

9. Заключение: Основные научные заключения исследования должны приводиться коротко и в обобщенной форме.

10. Источники: Список источников должен быть помещен в конце статьи и составлен в алфавитном порядке согласно фамилиям авторов. Фамилии авторов должны быть указаны в начале.

Образец: Messere Ken, De Kam Flip (2003). Tax Policy: Theory and Practice in OECD Countries. Oxford University Press.

В случае если у источника более трех авторов, тогда указывается фамилия и имя первого автора, а далее применяется выражение "и др." или "другие".

Образец: Duff David и др. (2018). Canadian Income Tax Law. LexisNexis Canada, 6th Edition.

Названия книг и журналов должны быть написаны курсивом, источники, такие как статья, раздел книги, указаны в кавычках. В источниках, таких как журнал, энциклопедия, раздел книги, обязательно должен быть отмечен интервал страниц, в котором присутствует источник.

Образец: Lyukova Lyudmila (2018). "A return to progressive personal income tax in the Russian Federation: some estimations". Journal of Tax Reform Vol.4, No. 2, pp. 174–187.

При наличии лица, переводящего, составляющего, подготавливающего к публикации или редактирующего книгу, его имя тоже должно быть написано после имени автора и названия произведения.

Образец: Kazuko Goto (2017). "Defining Creative Industries". Tax Incentives for the Creative Industries. Editors: Sigrid Hemels, Kazuko Goto. Springer, pp. 11–20.

Произведения одного и того же автора относящиеся к одной и той же дате

в источниках должно быть указаны в форме (a, b).

Образец: Mankiw Gregory (2017a). Principles of Economics. Eighth Edition. Cengage Learning, Inc.

Mankiw Gregory (2017b). Principles of Microeconomics. Eighth Edition. Cengage Learning, Inc.

Mankiw Gregory (2017c). Principles of Macroeconomics. Eighth Edition. Cengage Learning, Inc.

В энциклопедических разделах, после фамилии и имени автора раздела, если имеется, последовательно указывается дата написания раздела, в кавычках заголовков раздела, полное название энциклопедии, номер тома, место издания, издательство и интервал страниц.

В диссертациях последовательно после фамилии и имени автора диссертации должны быть отмечены дата написания диссертации, курсивом название диссертации, тип диссертации, город, в котором расположен университет, в котором подготовлена диссертация и название университета.

В рукописных произведениях последовательно должны быть указаны имя автора, название произведения, библиотека, коллекция, номер каталога, лист.

В статьях, помещенных только в интернете, должны быть отмечены фамилия и имя автора, название статьи, интернет адрес (с указанием даты посещения).

Образец: Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi. Dövlət büdcəsinə vergi və sair daxilolmalar haqqında məlumat. <http://www.taxes.gov.az/modul.php?name=statistika> (Daxilolma tarixi: 03.10.2018)

11. Таблицы и рисунки: Таблицы и рисунки должны иметь номер и заголовок. В тексте таблицы и рисунки должны быть расположены, после той части, в которой говорится о них. Таблицы и рисунки не должны превышать одну треть (максимум 10 страниц) статьи.

12. Цитаты и ссылки: Прямые цитаты должны быть приведены в кавычках. В тексте ссылки должны быть приведены в скобках в следующем порядке:

Образец: (Mankiw 2017a:30)

При ссылке на произведения с более чем одним автором, должна быть написана фамилия только первого автора и "и др."

Образец: (Duff и др. 2018:50)

Если в тексте приводится фамилия автора, к которому ссылаются, должна

быть написано только дата публикации и при необходимости, страница источника.

Образец: Mankiw (2017a:30) отмечает, что ...

В ссылках на второй источник должен быть указан и оригинальный источник.

Образец: Mankiw (2017c, Fisher с 1990)

В случае приведения ссылки на личные встречи с авторами, в тексте должны быть указаны фамилия автора, к которому ссылаются, и дата встречи, и это должно отмечаться в части "Источники" статьи.

При приведении ссылки к интернет адресам, обязательно должна быть указана дата посещения страницы и эти страницы должны отмечаться в части "Источники".

В части «Источники» не допускается указывать источники, к которым нет ссылок в самом тексте.

Направление статей в редакцию

Статьи должны быть направлены в Редакцию только посредством электронной почты *info@vergijurnali.az*. Вместе со статьями необходимо заполнить и отправить и "анкету автора". "Анкету автора" можно найти на веб странице журнала - www.vergijurnali.az. В целом контакты Редакции с авторами осуществляются через официальный сайт "Налогового журнала Азербайджана".

"Azərbaycanın vergi jurnalı" Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin qərarı ilə "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin siyahısı"na daxil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Ali Attestasiya Komissiyası

"Azərbaycanın vergi jurnalı"nın daxil edildiyi verilənlər bazaları və indekslər:

Bu yaxınlarda "Azərbaycanın vergi jurnalı" daha iki ixtisaslaşmış sitatgətirmə bazasına – Berlin Kooperativ Kitabxana Şəbəkəsinə və Berlin İctimai – Elmi Araşdırma Mərkəzinin kataloquna daxil edilib. Beləliklə, jurnalımızın daxil olduğu beynəlxalq sitatgətirmə bazalarının sayı 17-yə çatıb.

arastirmax
Scientific Publication Index

Beynəlxalq Elmi Yayım İndeksi
(Türkiyə - İstanbul Universiteti)
<https://arastirmax.com>

ECONBIZ
Find Economic Literature.

Econbiz
(Almaniya)
<https://www.econbiz.de>

G I G A
German Institute of Global and Area Studies
Leibniz-Institut für Globale und Regionale Studien

Elektron Jurnallar Kitabxanası
(Almaniya, Hamburg)
<https://www.giga-hamburg.de>

Wissenschaftskolleg zu Berlin

Berlin Elm Kolleci
(Almaniya, Berlin)
<https://www.wiko-berlin.de>

GIF
GLOBAL IMPACT FACTOR

İnformasiya Ehtiyatları İnstitutu
(Avstraliya)
<http://globalimpactfactor.com>

The
European
Library
Connecting knowledge

Avropa Kitabxanası
<http://www.theeuropeanlibrary.org>

Z hdk

Zürcher Hochschule der Künste
Zürcher Fachhochschule

Surix İncəsənət Universitetinin
Media və İnformasiya Mərkəzi
(Almaniya)
<https://www.zhdk.ch>

UNIVERSITÄTS
BIBLIOTHEK **ubl** LEIPZIG

Leypzik
Universitetinin Kitabxanası
(Almaniya)
<https://www.ub.uni-leipzig.de>

GENAMICS
...research from your desktop

Avropa Kitabxanası
<http://journalseek.net>

**DEUTSCHE
NATIONAL
BIBLIOTHEK**

Almaniya Milli Kitabxanası
(Almaniya)
<https://www.d-nd.de>

EZ3
Elektronische
Zeitschriftenbibliothek

İctimai – Elmi Araşdırma Mərkəzi
(Almaniya, Berlin)
<https://www.uni-regensburg.de>

bibliothek
WISSENSCHAFTSPARK ALBERT EINSTEIN

Berlin Kooperativ Kitabxana Şəbəkəsi
Branderburq (Almaniya, Berlin)
<http://waeseearch.kobv.de>

